T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
(GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

GENEL KAMU HUKUKU YÖNÜNDEN BESLENME HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

Ebru ERDEN ATAK

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
(GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

GENEL KAMU HUKUKU YÖNÜNDEN BESLENME HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

Ebru ERDEN ATAK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Bülent ALGAN

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU

ANABİLİM DALI

Ebru ERDEN ATAK

GENEL KAMU HUKUKU YÖNÜNDEN BESLENME HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Bülent ALGAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı	İmzası
Doç.Dr. Bülent Algan	
Doç.Dr. Cavid Abdullahzade	
Ömer Keskinsoy	

Tez Sınav Tarihi: 31.01.2018

Ankara-2018

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç.Dr.Bülent ALGAN danışmanlığında hazırladığım "Genel Kamu Hukuku Yönünden Beslenme Hakkı (Ankara 2018) " adlı yüksek lisans ☒ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:22/02/2018
Ebru Erden Atak

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI I

İÇİNDEKİLER III

KISALTMALAR VII

ÖNSÖZ 1

GİRİŞ 3

1. BÖLÜM - İNSAN HAKLARININ TOPLUMSAL VE SİYASAL TEMELLERİ VE BESLENME HAKKI..... 6

1.1. Hakların Gelişim Süreci 6

1.1.1. Birinci Kuşak Hakların Gelişimi 6

1.1.2. İkinci Kuşak Hakların Gelişimi..... 9

1.1.3. Üçüncü Kuşak Hakların Gelişimi..... 11

1.1.4. Dördüncü Kuşak Hakların Gelişimi..... 14

1.2. İnsan Hakları Kavramının Uluslararası Alana Geçişi ve BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin Kabul Edilmesi..... 19

1.3. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Uygulanması Sorunu ve Küreselleşme..... 24

1.4. Beslenme Hakkı 27

1.4.1. Yeterli Beslenme Hakkının Tanımı ve Kapsamı..... 29

1.4.2. Yeterli Beslenme Hakkının Unsurları..... 31

1.4.3. Yeterli Beslenme Hakkının Hak Sahibi ve Yükümlüsü 32

1.4.4. Yeterli Beslenme Hakkının İhlali 34

1.4.5. Yeterli Beslenme Hakkına Yönelik Kabul Edilen Uluslararası Yükümlülükler..... 35

1.4.6. 1982Anayasası ve Yeterli Beslenme Hakkı..... 36

1.4.7. Yeterli Beslenme Hakkına Yönelik Kabul Edilen Düzenlemelerin Uygulanabilirliği Sorunu 38

2. BÖLÜM - KÜRESELLEŞME VE BESLENME HAKKI…..... 43

2.1. Küreselleşme kavramı 43

2.1.1. Küreselleşmenin Kronolojisi ve Merkez-Çevre Ayrımı 46

2.1.2. Sermayenin Bağımsız Unsuru: Çok Uluslu Şirketler..... 48

2.1.3. Küreselleşme ve Ulus Devletin Dönüşümü..... 50

2.1.4. Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devletin Aşınması

ve Yoksulluk..... 53

2.2. Küreselleşmenin Yeterli Beslenme Hakkı Üzerinde Yarattığı Olumsuz Etkiler..... 59

2.3. Ortak Varlıklar Üzerindeki Hakimiyet Sorunu 60

2.3.1.‘Ortak Varlıkların Trajedisi’ Sorunsalı 62

3. BÖLÜM - BESLENME HAKKI KAPSAMINDA GIDA GÜVENCESİ..... 72

3.1. Beslenme Hakkı Kapsamında Gıda Güvencesi Kavramı ve Modern Gıda Sistemi……..... 72

3.1.1. Gıda Güvencesi Kavramı 72

3.1.2. Modern Gıda Sistemi ve Gıda Rejimleri 75

3.1.2.1. Yeşil Devrimin Getirdikleri **..... 77**

3.1.2.2. Üçüncü Gıda Rejimi ve Gıda Güvencesi Sorunu **..... 81**

3.2. Tohum Güvenliğinin Yokedilmesi 87

3.2.1 Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunmasına İlişkin Uluslararası Birlik Sözleşmesi 89

3.2.2. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS) 91

3.3. II. Yeşil Devrim: Gen Devrimi 95

3.3.1. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) Nedir? 96

3.3.2. GDO ve Getirdiği Riskler 98

3.3.2.1 Gıda Güvenliği ve Sağlık Riskleri **..... 99**

3.3.2.2. Çevresel ve Ekolojik Riskler **..... 102**

3.3.2.3. Ekonomik ve Ticari Riskler **..... 104**

3.3.2.4. Etik ve Kültürel Açıdan Doğan Riskler **..... 106**

3.4. GDO ve Biyogüvenlik Kaygıları..... 108

3.4.1. BM'nin Biyogüvenlik Üzerine Çalışmaları 109

3.4.1.1. BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi **..... 109**

3.4.1.2. Cartagena Biyogüvenlik Protokolü **..... 114**

3.4.1.3. Biyogüvenlik Düzenlemeleri Üzerine Değerlendirme **..... 119**

3.5. GD Tarımın Sonuçları Yönünden Gelişmekte Olan Ülkelerin Değerlendirilmesi: Arjantin ve Hindistan Örneği 120

3.6. Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikalarının Tarihçesi 125

3.6.1. 5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu ve Getirdikleri 130

3.6.2. Türkiye'de GDO ve Konuya İlişkin Yasal Düzenlemeler 134

3.6.3 Türkiye'de Kabul Edilen Biyogüvenlik Düzenlemelerinin ve Uygulanan Tarım Politikalarının Değerlendirilmesi..... 143

SONUÇ 148

KAYNAKÇA 154

ÖZET 171

ABSTRACT 172

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

BM : Birleşmiş Milletler

FAO : Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

IMF : Uluslararası Para Fonu

DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü

UPOV :Uluslararası Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Birliği

UNESCO : BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNICEF : BM Çocuklara Yardım Fonu

KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsleri

İHEB : İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

TRIPS : Dünya Ticaret Örgütünün Ticaret Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları

MSHS : Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi

ESKHS : Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi

GM : Genetik Modifiye

GDO : Genetiği Değiştirilmiş Organizma

GD : Genetiği Değiştirilmiş

ÖNSÖZ

Çocuk kitapları çizeri ve yazarı Eric Carle[1], ilk kez 1970 yılında yayınlanan Pancakes Pancakes[2] (Krepler Krepler) adlı öykü kitabında, tükettiğimiz gıdaların elde edilmesinin hiç de kolay olmadığını, aslında çok uzun bir yolculuktan geçerek ve üzerinde büyük emek harcanarak soframıza ulaştığını çocuklara değişik ve etkileyici bir dille anlatır. Öykünün kahramanı olan Jack, sabah uyanır ve annesinden kahvaltıda kendisine krep pişirmesini ister. Annesi, Jack'e çok işi olduğunu ve bunun için yardıma ihtiyacı olduğunu söyler. Jack, nasıl yardım edebileceğini sorunca, annesi una ihtiyaçları olduğunu, tarlaya gidip buğdayları biçmesini, biçtiği buğdayları da değirmenciye götürmesi gerektiğini söyler. Jack tarlaya gider, buğdayları biçer, değirmenciye götürür, değirmenci buğdayları öğütür, Jack unu alır ve annesine getirir. Annesi, una ek olarak yumurtaya da ihtiyaç olduğunu söyler. Jack kümese gider, yumurtaları alır ve annesine getirir ama süte de ihtiyaç vardır. Bunun üzerine Jack, ağıla giderek inekten süt sağar, sütü alıp eve döner. Krep yapmak için gereken malzemeler hala bitmemiştir. Jack'in tereyağı getirmesi gerekmektedir. Jack yayıkta tereyağını yapar, annesine götürür. Son olarak annesi Jack'e kreplerin üzerine dökmek için tatlı bir şeyler isteyip istemediğini sorunca; Jack kilere gidip çilek reçelini getirir. Jack'in emekleri sonunda bütün malzemeler toplanmıştır. Jack ve

[1] CARLE, E. http://www.eric-carle.com/about.html (Erişim:02.12.2017)

[2] CARLE, E. Pancakes Pancakes, http://www.eric-carle.com/ECbooks.html#anchorpancakes (Erişim:02.12.2017)

annesi, birlikte krepleri pişirirler ve afiyetle yerler. Kitabın yayınlandığı 1970'ten günümüze çok uzun bir zaman geçmedi ama dünyanın pek çok yerinde Jack ve annesi gibi tarımla uğraşan sınıfın önemli bir kesimi yerini endüstriyel tarımda söz sahibi olan çok uluslu şirketlere bıraktı. Eğer gıdaya ulaşabilen kesim elde ettiği gıdanın kaynağını sorgulama bilincine erişirse, elindekinin ne kadar gerçek gıda olduğunu ve dünya üzerindeki açlığın nedenlerini de anlayabilecektir.

Bu tezi yazmam konusunda bana cesaret veren kendisinden çok şey öğrendiğim değerli hocam Sayın Prof. Dr. Anıl Çeçen'e, engin bilgisiyle ufkumu açan ve bana verilen bilgiyi sorgulamayı öğreten değerli hocam Sayın Prof. Dr. Mithat Sancar'a, danışmanım olmayı kabul ettiği ve bana gösterdiği sonsuz anlayışı ve sabrı için değerli hocam Sayın Doç. Dr. Bülent Algan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Beni yetiştiren ve okutmak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan; en zor zamanlarımda hep yanımda olan ve bana hep inanan annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tezin yazım sürecinde desteğini esirgemeyen ve benim yerime de oğlumuzla ilgilenen sevgili eşim Alper'e, ne zaman pes edecek olsam hızır gibi imdadıma yetişen sevgili kardeşim, en iyi arkadaşım Esin'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ve biricik oğlum Ahmet Kaan, bu tez en çok senin için yazıldı. Senin ve dünyadaki tüm çocukların beslenme hakkının, gelecek nesiller de gözetilerek, yerine getirilmesi mücadelesinde bir katkı sunma ve beslenme hakkına yönelik bir farkındalık oluşturma amacıyla attığım bu küçük adım umarım işe yarar.

GİRİŞ

Dünya üzerinde sayısı azımsanamayacak ölçüde insan açlık çekmektedir. Açlık kıtlık, kuraklık gibi doğal felaketlerden kaynaklanabileceği gibi, savaşlar nedeniyle de olabilmektedir. Tezde asıl ortaya konmaya çalışılan olgu ise yoksulluk nedeniyle yaşanan kronik açlık durumudur. Yoksulluk kaynaklı olsun veya olmasın, dünya üzerindeki açlığın nedeni kaynakların dağılımında yaşanan eşitsizliktir. Oysa ki, her insan anne karnına düştüğü andan öldüğü ana dek beslenme hakkının öznesidir. Beslenme hakkı, insanın insan olmasından kaynaklı, insanlık onuruna ayrılmaz bir biçimde bağlı, diğer bütün haklardan yararlanmanın ön koşulu olması bakımından vazgeçilmez öneme sahip temel bir haktır. Yeterli beslenme hakkının yerine getirilebilmesi, insanların zararlı maddeler içermeyen, insan sağlığına uygun besine ulaşım ve erişiminin yeterliliği ve sürdürülebilirliği kriterlerinin sağlanması halinde mümkündür. Beslenme hakkının yükümlüsü devlettir. Bu bağlamda, her devlet, egemenlik sınırları dahilinde yaşayan her insanın açlığa maruz kalmasını engellemek; yeterli, uygun ve güvenilir olan gerekli asgari gıdaya erişimini sağlamakla sorumludur.

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde tanınan ve sonrasında Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde detaylandırılan ‘yeterli beslenme hakkı’, kabul edilmesinden bugüne uzun bir süre geçmesine rağmen yeterince etkili bir şekilde uygulanamamış, devletler bu konuda üzerlerine düşen yükümlülükleri tam

anlamıyla yerine getirememişlerdir. Küreselleşme sürecinin ulus devlet olgusunu zayıflatması, sosyal devlet uygulamalarının da aşınması sonucunu doğurmuş, zayıfın korunmadığı sistem yoksulluğu ve yoksulluğa bağlı açlığı arttırmıştır.

Bu bağlamda tezin konusu küreselleşmenin eşitsizlikleri arttırdığı savına dayanmaktadır. Devletin piyasalardan elini çekmesi ve sermayenin serbestleşmesi, insanlığa ait ortak varlıklar olan tohum ve suyu özel mülk konusu haline getirmiştir. Gıdanın kaynağı tarım sektörünün serbest piyasa kurallarına göre şekillenmesi ve endüstriyel tarımın yaygınlaşması, küçük köylülüğün tasfiyesi ve tarım sektörünün şirketlerin eline geçmesi sonucunu doğurmuştur.

Bugün, dünya gıda arzı çok uluslu şirketlerin elinde şekillenmektedir. Gelişen biyoteknoloji uygulamaları gıda üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum ise beslenme hakkının ihlali yönünden iki farklı sonuç doğurmaktadır. Bu sonuçlardan ilki gıda tüketicisi olan kesimin seçim hakkının elinden alınması ve kendisine sunulanı tüketmek zorunda bırakılmasıdır. İkinci sonuç ise toprağından olan üretici sınıfın yoksullaşması neticesinde gıdaya erişim imkanından yoksun bırakılmasıdır. Beslenme gibi insan hayatında birincil öneme sahip bir zorunluluk şirketlerin eline bırakılmamalı, yeterli beslenme hakkına ilişkin yapılacak düzenlemeler ve uygulanacak politikalar yoluyla devlet bu konudaki yükümlülüğünü yerine getirmelidir.

Beslenme hakkı sadece yaşamakta olan insanlar için değil, gelecek kuşaklar için de garanti altına alınması gereken bir haktır. Günümüzde uygulanan mevcut endüstriyel tarım yöntemlerinin sürdürülemez olduğu artık anlaşılmış olup; kullanılan bu yöntemler doğayı

tahrip etmekte, bu anlamda tüm insanlığın geleceğine yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Sürdürülebilir tarım yöntemleri kullanılarak gıda üretilmesi, sadece gelecek kuşakların beslenme hakkının gözetilmesi anlamına gelmez; bizlerin de sağlıklı ve kabul edilebilir besine ulaşmasını sağlar. Bu sebeple sürdürülebilir tarım yöntemleri konusunda insanların bilinçlenmesi ayrı bir önem kazanmaktadır.

Tezin amacı beslenme hakkı konusunda farkındalık yaratarak, gıdanın kaynağının ve açlığın nedenlerinin sorgulanmasını sağlamaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI KAVRAMININ TOPLUMSAL SİYASAL TEMELLERİ VE BESLENME HAKKI

1.1. Hakların Gelişim Süreci

İnsanın sırf insan olmasından kaynaklı, doğuştan getirdiği haklara sahip olduğu düşüncesinin ortaya çıkışını ilk uygarlıklara kadar götürmek mümkündür. 17. yüzyıla kadar çeşitli şekillerde ileri sürülen 'doğuştan gelen hak' görüşünün geliştirilip belli bir sistematiğe oturtulması, bahse konu yüzyıl ve sonrasında, zamanla ve büyük mücadeleler sonucunda gerçekleşmiştir.[3] Nitekim, hakların gelişimi ile sosyal hareketler arasında karşılıklı bağlantılar bulunmaktadır. Yalnızca hakların tanınması sürecinde değil, tanınmış hakların uygulanabilmesini teminen de sürekliliğini koruyabilen sosyal hareketlerin varlığı gerekmektedir[4].

1.1.1. Birinci Kuşak Hakların Gelişimi

İnsanın, sadece insan olmasından kaynaklanan, bir başkası tarafından bahşedilmeyen, mutlak niteliği tartışılamayan, devletten önce de var olagelen, zamandan bağımsız nitelikteki "klasik hak ve özgürlükler" birinci kuşak hakları oluşturur. Negatif

[3] KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara 1993, s.30
[4] TEKELİ, İlhan, Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009 s.73

statü hakları da denilen birinci kuşak haklar, burjuva sınıfının siyasi iktidarı sınırlama mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[5]

20. yüzyılda feodal üretim biçiminin çözülmesi ve kapitalist üretici güçlerin gelişmesiyle ortaya çıkan burjuva sınıfı; zaman içerisinde güçlenmiş, yeni bir toplum düzenine ve oluşmakta olan düzenin devamlılığını sağlayacak yeni bir hukuk sistemine gereksinim duymuştur. İngiltere'de feodal desteğini yitirmekte olan monarşi üzerindeki parlamentonun güçlü etkisi ve baskılar sonucunda 17. ve 18. yüzyıllarda siyasi iktidarın kısıtlanmasına yönelik birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde kabul edilen belgeler, klasik anlamda hak bildirileri olarak kabul edilmese de, kralın sınırsız yetkilerini cebren kayıt altına alma ve kısıtlamaya yönelik kabul edilen bildirilerin hak ve özgürlüklerin tarihi gelişimine katkısı yadsınamaz niteliktedir. [6]

18. yüzyıla kadar Kıta Avrupası'nda gelişen bu süreç, Amerika'da da gelişme şansı bulmuş; 1774 yılında başlayan bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasıyla birlikte, İngiltere 1782 yılında Amerika'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.[7] Amerika'nın bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte monarşi, aristokrasi ve dini baskının olmadığı yeni bir Batı Avrupa uygarlığı doğmuştur.

Amerikan Devriminin tüm Avrupa üzerinde önemli etkileri olmuştur. Amerika'nın bağımsızlık mücadelesine yardım eden Fransa'nın bu ekonomik yükün altından

[5] ALGAN, Bülent, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara 2007 s.48
[6] GEMALMAZ, Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel teorisine Giriş, Beta Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1997 s.21
[7] SENCER, Muzaffer, İnsan Hakları Açısından Amerikan Devrimi, İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE, İnsan Hakları ve Vatandaşlık Çalışmaları Merkezi Sayı: 9 Yıl:1987 s.98

kalkamaması 1789 Fransız Devrimine yol açan temel sebeplerden birini teşkil etmiş ve Fransa'da siyasal iktidara karşı verilen mücadele kanlı bitmiştir. Burjuva sınıfının öncülüğünde gerçekleştirilen, fakat herkese hitap eden "özgürlük", "eşitlik" ve "bağımsızlık" gibi taleplerle geniş halk kitlelerinin de desteğini alan Fransız İhtilali sonucunda kabul edilen 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile insan hakları doktrini, Kıta Avrupa'sında resmen kabul edilerek gerçekleşme ve yayılma imkanına kavuşmuştur.[8]

Kazanılan özgürlük, eşitlik, bağımsızlık gibi hakların evrensel ve her insan için olduğu savı ortaya atılmışsa da; bu haklardan herkesin yararlanması imkansızdı. Nitekim bu hakların herkes için olduğu söylemi siyasal iktidara karşı verilecek mücadelede geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmak ve mücadelenin meşruiyetini sağlamak için kullanılmıştı. 18. yüzyıldaki siyasi çalkantı döneminde, tanınan hakların çoğu teoride kalmakta, bu haklar herkes için uygulanması pratikte mümkün olmayacak düzenlemeler içermekteydi. Örneğin, burjuva haklar anlayışının sistemleştirilmesinin esasını teşkil eden mülkiyet hakkı, o dönem ortaya atılan ve doğrudan burjuvazinin çıkarına hizmet eden, herkesin yararlanması mümkün olmayan bir haktı.[9] Bunun gibi burjuva çıkarlarının gerçekleştirilmesi için devlet kudretinin sınırlandırılmasına karşılık, devletten beklenen pasif ve negatif bir tutum sergilemesiydi. Nitekim, bu durumun toplumda yarattığı eşitsizliklerin ve buna bağlı olarak yaşanan hoşnutsuzlukların yüksek sesle ifade edilmesi çok uzun sürmemiştir.

[8] AĞAOĞULLARI, Mehmet, Ali, Fransız Devrimde Birey Devlet İlişkisi (1789-1794) A.Ü.SBF Dergisi, Cilt:44, Sayı: 3 Yıl:1989 s.198-200

[9] GEMALMAZ, Semih, a.g.e. s.67

1.1.2. İkinci Kuşak Hakların Gelişimi

Bireyci ve liberal zihniyetin 19. yüzyılda devlete yüklediği pasif rol, pratik alanda mülk sahibi olmayan, ihtiyaç ve yokluk içinde bulunan geniş kitlelerin daha çok ezilmesi sonucunu doğurmuştur.[10] Çünkü esas olarak tüm insanlık adına kabul edildiği öne sürülen haklardan, sadece maddi bakımından varlıklı, dar bir zümre faydalanabiliyordu. İnsan haklarını burjuva temelinde geliştiren düşünürler, tarih boyunca varlığını sürdüregelen kölelik kurumunu da meşrulaştırmış oluyordu.[11]

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve 19. yüzyılda Kıta Avrupa'sına sıçrayan Sanayi Devrimi ile birlikte hızla gelişen teknoloji ve sanayileşme, geniş çaplı sosyal ve iktisadi değişimlere sebep olmuştur. Ticari yayılma, fabrikaların kurulması ve fabrika üretim sisteminin gelişmesi, buhar gücünün makinelerde kullanımının artması ile sanayi şehirleri ortaya çıkmıştır. Bu köklü değişiklikler, çözülmesi gereken birçok meseleyi de beraberinde getirmiştir.

Bu gelişmeler sonucu oluşan işçi sınıfının ağır koşullar altında uzun saatler çalışması ve çalışma yaşamına ilişkin diğer olumsuzluklar "işçi hakları" konusunu gündeme getirmiştir. İşçilerin insanlık dışı çalışma şartları ve ücret adaletsizliğini çözüme kavuşturmak üzere yeni fikirler ve esaslar ortaya atılmıştır. Toplumlar genelinde gittikçe yükselen tepkiler ve mevcut sistemlerin işlerliğini kaybetmesi ile birlikte 1840'lı yıllarda Avrupa'da başta İngiltere olmak üzere ekonomik, sosyal ve siyasal kriz çözümlenemeyecek

[10] ENGİN, ÜSKÜL, Zeynep, Özlem, Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları, İ.Ü.H.F. Mecmuası Cilt:72, Sayı: 1 Yıl:2014 s.211

[11] Köleliğin kaldırılmasına yönelik kapsamlı ve etkili ilk uluslararası hukuk belgesi ancak 20. yüzyılın ilk yarısında köleliğe karşı sözleme ile ortaya konabilmiştir.

derecede yükselmiş, 1848'de ise en yüksek evreye ulaşarak geniş tabanlı siyasi ve toplumsal çatışmalara sebep olmuştur. Avusturya, Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre'de devrimler gerçekleşmiş, bu devrimlerin sonrasında devletin ekonomik bakımdan zayıf olana el uzatması, sınırsız liberal sistem ve müdahalesiz pazar anlayışı altında ezilen kesimin kurtarılması gerektiği görülmüştür.[12] Devletin kendisine biçilen pasif rolü terk ederek, sosyal statü ve ırk farkı gözetmeksizin tüm insanların kendilerine tanınan haklardan tam ve eşit olarak yararlanmasını sağlamak amacıyla müdahalede bulunması ve tedbirler alması zorunluluğunun temelleri atılmıştır.[13] İnsan haklarının sadece belli bir zümrenin faydalanacağı şekilde değil; işçi sınıfı ve tüm insanların yararlanabileceği şekilde dizaynını öngören fikirlerin kabul edildiği birçok yeni anayasa biçimlenmiştir.

1848 Devrimlerini izleyen anayasalar vasıtasıyla klasik hakların (medeni ve siyasal hakların), ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla tamamlanması, devletin bu hak ve özgürlüklerin kurumsallaşabilmesi için bir dizi edimde bulunması yönündeki yükümlülüklerinin önü açılmıştır.[14] Devlete, insan hak ve özgürlüklerini gerçek kılmak, pratikte fark gözetmeksizin herkes için uygulanmasını ve herkesin yararlanmasını sağlama ödevi yüklenmiştir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gelişmesiyle birlikte mülkiyet hakkı da "mutlak" ve "kutsal" bir hak olmaktan çıkmış, insan kimliğine bağlı dokunulamaz bir imtiyaz değil, ekonomik haklar arasında yer alan ve sosyal fonksiyonu olan sınırlı bir hak haline gelmiştir.[15]

[12] ALGAN, Bülent, a.g.e. s.37
[13] KARABAY, Zafer, Gelişme Hakkı, Küreselleşme Sürecinde İnsan Haklarının Gelişme Hakkı Odağında Evrimi ve Yeni İçeriği, NotaBene Yayınları, 1. Baskı 2013 Ankara, s.25-26
[14] GEMALMAZ, Semih, a.g.e. s.72
[15] KAPANİ, Münci, a.g.e. s.78

Ardı ardına gerçekleşen iki dünya savaşı sırasında yavaşlayan insan haklarının gelişimi süreci, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte çok farklı bir döneme girmiştir.

1.1.3. Üçüncü Kuşak Haklarının Gelişimi

Birinci kuşak insan hakları feodal baskıdan kurtulma mücadelesi veren burjuva sınıfının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikken; devlete ödev yükleyen pozitif haklar olarak da nitelendirilebilen ikinci kuşak insan haklarının ortaya çıkışı ise, işçi sınıfının ya da genel olarak ekonomik açıdan güçsüz toplumsal sınıfların verdiği hak mücadelelerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[16]

Farklı sınıfların çeşitli mücadeleler vererek kazandığı haklar her ne kadar evrensel insan hakkı olarak tanınsa da dünyada mevcut her sınıftan insan bu haklardan yeterince faydalanamamıştır. Bununla birlikte, insanlığın elde ettiği iktisadi, teknolojik ve bilimsel ilerlemeler, ortak olarak paylaşılan sorunları azaltmamış; aksine tüm insanlığın karşı karşıya kaldığı, uluslararası iş birliği ve dayanışmayı, zorunlu kılan, 'ulus ötesi' pek çok sorunu da beraberinde getirmişlerdir. Küreselleşme ve uluslararası kapitalizmin dünya üzerinde yayılmasının getirdiği sorunları aşmaya yönelik olarak ortaya üçüncü kuşak insan hakları da diyebileceğimiz, kolektif haklar çıkmıştır.[17] İlk iki kuşak hakların aksine üçüncü kuşak haklar birey merkezli olmayıp tüm insanlığı veya belli toplulukları ilgilendiren haklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

[16] KARABAY, a.g.e, s.22
[17] ALGAN, Bülent, Rethinking "Third Generations" Human Rights Ankara Law Review Vol:l, No:l (Summer: 2004), pp. 121-155 s.136

Klasik insan hakları doktrinine göre, bir hakkın varlığı, o haktan faydalanacak hak sahibinin ve hakkı yerine getirmesi gereken, denetlenebilir, yükümlüsünün olmasını gerektirir. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi, ulus ötesi iş birliğini zorunlu kılan kolektif haklar söz konusu olduğunda, hak sahibinin bazen tüm insanlık bazen de belli bir insan topluluğu olduğu görülür. Hakkın yükümlüsü konusunda ise tam bir açıklık yoktur.[18] Yükümlüye ilişkin belirsizliğin olması bu hakların var oluşunu yadsımamakla birlikte, bu durumun uygulamada sorunlar doğurması kaçınılmazdır.[19] Hakkı yerine getirecek yükümlünün muğlak olması hakkın da yerine getirilmemesi sonucunu doğurur. Oysa ki; öyle bazı kolektif haklar vardır ki, birinci kuşak insan haklarından sayılan yaşam hakkının varlığından söz edebilmek için bu hakların mevcudiyeti olmazsa olmaz statüdedir. Böyle bir hakka verilecek ilk örnek barış hakkıdır.[20] Keza savaşlar en temel insan haklarından olan yaşam hakkı karşısındaki en büyük tehditlerden birisidir. Bununla birlikte, tüm dünyanın, dolayısıyla tüm insanlığın, karşı karşıya olduğu çevre sorunları da yaşam hakkına tehdit oluşturmaktadır. Sağlıklı bir çevre, yaşam hakkının öncülü olarak karşımıza çıkmaktadır. Gıdanın ve suyun kirlendiği, sürdürülebilirliğin her geçen gün zorlaştığı bir dünyada yaşam hakkının da tehdit altında olduğunu görmek mümkündür.

İlk iki kuşak hakların gerçekleştirilmesinin öncülü konumunda karşımıza çıkan üçüncü kuşak haklarda yaptırım konusunda uluslararası alanda tam bir uzlaşma ve kurumsallaşma sağlanamadığı için, 'yerleşik' bir insan hakkı kategorisi olarak kabulü

[18] ARAL, Berdal, Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar, Siyasal Kitabevi, Birinci Basım, Eylül 2010 Ankara . s.2
[19] YÜKSEL, Mehmet, İnsan Haklarının Sosyo - Tarihsel Temelleri, İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE, İnsan Hakları ve Vatandaşlık Çalışmaları Merkezi, Cilt 25, 2007, s.16
[20] ARAL, Berdal, Bir Grup Hakkı Olarak Barış Hakkı, s. 8, www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/250.pdf (Erişim: 14.11.2017)

şimdilik tartışma konusudur.[21] Fakat günümüz koşullarında, ulus üstü kuvvetli yaptırım mekanizmalarının bulunmayışı, kolektif hakların varlığını yadsımak için yeterli bir neden değildir. Aksine, dünyanın ve tüm insanlığın geleceği için ulus üstü yaptırım mekanizmalarının oluşturulması kaçınılmaz görünmektedir. Galtung da "*büyük suçların çoğu büyük hükümetler ve önemli şirketler tarafından işleniyorsa, o zaman hüküm vermek için bunların üstünde bir şeye ihtiyaç vardır. Bu dayanışma hakları alanında özellikle önemli hale gelir."*[22] diyerek uluslararası yaptırım mekanizmalarının oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünceden hareketle denilebilir ki, küresel güçler ulus devletleri kontrol edebiliyorsa, küresel güçleri de denetleyecek bir yaptırım mekanizmasının kurulması gerekmektedir.

Etkili yaptırım mekanizmalarının olmamasına rağmen Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan üçüncü kuşak haklar mevcuttur. Buna örnek olarak 'BM Yerli Halklar Hakları Bildirgesi' verilebilir.[23] Söz konusu bildirgede, kendi kaderini tayin etme, kalkınma, geleneksel bilgiyi koruma, yerli topraklar üzerindeki doğal kaynaklara sahip çıkılması ve bunların korunması, bunları etkileyen her hangi bir kaynak projesi hakkında bilgilendirilme ve projeye onay verip vermeme, tohum, ilaç, hayvan ve bitki örtüsü vb. koruma konularında özgür olma gibi haklar yer almaktadır.[24] Etkili yaptırım mekanizmalarının oluşturulmadığı bildirgenin 42. maddesinde; saygı yükümlülüğü düzenlenmiş buna göre; BM, Yerli Haklar Daimi Forumu dahil tüm BM kuruluşları, BM ülke temsilcilikleri ve Devletler, Bildirgedeki hususlara saygı gösterilmesini ve tam olarak

[21] ARAL, Berdal, Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar, s.1
[22] GALTUNG, Johan, Başka Bir Açıdan İnsan Hakları, Metis Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Eylül 2013 s.152
[23] Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisi http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf (Erişim: 09.07.2017)
[24] BARLOW, Maude, Su Hakkı, Yeni İnsan Yayınevi, 1. Baskı, Ağustos 2016 s.61

hayata geçirilmesini teşvik etmekle ve Bildirgenin etkinliğini takip etmekle yükümlü kılınmışlardır.

1.1.4. Dördüncü Kuşak Haklarının Gelişimi

Dördüncü kuşak haklar, ivme kazanarak gelişen hızlı teknolojinin sonucu olarak, henüz üçüncü kuşak haklar kadar yaygın kabul gören bir kategorileşmeye kavuşamadan, bilişim çağıyla birlikte ortaya çıkmış, özellikle genetik mühendisliğinde yaşanan gelişmelerin ardından tartışılır hale gelmiştir. Öyle ki dördüncü nesil haklar "genetik mühendislikle ilgili haklar"[25] olarak da isimlendirilmektedir. Bu hakların temel odağı, bilimin kötüye kullanılması olasılığına karşı, insanın temel özelliğini oluşturan, insan onurunun korunmasıdır.[26]

Dördüncü kuşak hakların özünü oluşturan ve çok geniş bir yelpazeye dağılmış bulunan haklar, pozitif hukuka geçmiş ve ardından genellik kazanarak uluslararası kabul aşamalarını tamamlamışlardır. Söz konusu haklar, dördüncü kuşak haklarla birlikte özelleşmişlerdir.

Dördüncü kuşak haklar olarak adlandırılan bu gruba "dördüncü nesil sübjektif" haklar ismi de verilmektedir. İlk üç kuşak haklar, doğrudan insanoğlunun halihazırda yaşamını sürdüren nesline yönelik olmakla birlikte, dördüncü kuşak haklarda henüz var

[25] CORNESCU, ADRIAN VASILE, The Generations of Human's Rights https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf (Erişim: 20.10.2017)
[26] RAMAN, Srinivas, The Conflict Between Human Rights and Biotechnological Evolution, Eurasia Review, 04.11.2015, http://nwrage.org/content/conflict-between-human-rights-and-biotechnological-evolution (Erişim: 17.11.2017)

olmayan gelecek nesillerin haklarının da gözetilmesi amaçlanmıştır. Geleceğe bırakılacak mirası koruma altına alan bu haklar, ilk kuşak hakların bireysel niteliğinin ötesinde, "tüm insan toplumunun" hakları olarak tanımlanabilir. İlk üç kuşak haklar, bireyler arası ve birey-toplum etkileşimlerini düzenlerken, henüz kişilik kazanmamış, var olmayan bir bireyin, haklarının tartışılmaya başlanmasıyla beraber yeni bir boyut açılmış ve dördüncü kuşak haklara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Gen teknolojisindeki gelişmeler ve diğer canlı türleri üzerindeki deneyler göstermiştir ki günümüzde insan kopyalama mümkün hale gelmiştir. Bu sayede, istenen özelliklerde bir insan ya da ihtiyaç duyulan şekilde bir insan organı elde edilebilmesi için gerekli bilgi birikimi ve tecrübe sağlanmıştır. Öte yandan, her ne kadar teorik olarak özellikle sağlık alanında faydalı görünse de, pratik uygulama alanı bulduğu takdirde kısmi veya tam insan kopyalamanın ciddi etik ve hukuki sakıncaları da beraberinde getireceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Konseyince kabul edilen hukuki belgelerde insan kopyalanması yasaklanmıştır.[27]

İnsan DNA'sı ve bedeni üzerine yapılan çalışmalar, dördüncü kuşağın tartışmalı ve gri temel alanlarından birini oluşturmaktadır. Diğer haklardan ayrışarak, insan vücudu üzerinde doğrudan etki bırakan bu çalışmalar, bir diğer yandan ilk üç kuşak hakların kapsamına da girememektedir. İnsanın sosyal veya ekonomik hayat düzenine sistematik bir müdahale olmayan, üstelik birçok zaman "sağlık" ve "bilim" gibi kılıflarla kuşanmış olan söz konusu çalışmalar, uygulayıcı olarak da devlet-dışı, siyasi olmayan örgütler (medikal

[27] Uluslararası Koruma Mekanizmalarının Gelişimi
http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-koruma-mekanizmalarinin-gelisimi.tr.mfa (Erişim: 20.08.2017)

klinikler, uluslararası gıda şirketleri gibi) içermeleri sebebiyle kuşaklar arası ayrışmayı daha da genişletmektedir.

Birey kapsamının dışında, tüm insanlığı etkileyen bu alanlar dördüncü kuşak hakların kaynak ve uygulama alanına girebilmektedir. Genetik ve tıp bilimi geliştikçe, insan hakları alanında yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle bu alandaki bilimsel gelişmelerin, ticari açıdan da oldukça elverişli uygulama alanı bulabilmeleri, çok uluslu şirket ve sermaye gruplarının müdahalelerine sıklıkla maruz kalmaktadır. İnsanoğlunun genetik düzenlemelere maruz kalmasını eleştiren ve genetik düzenlemelerin yasal olmadığını savunan görüşler, söz konusu uygulamaları Nazi rejiminde hakim olan süper-insan fikrinin uzantısı olarak nitelemektedirler.[28] İnsan bünyesi ve beden yapısını etkileyen hastalıklara DNA ve genetik bazlı tedavi aranması doğal iken, insanın genetik koduyla oynanmak suretiyle değiştirilmek ve geliştirilmek istenmesi, insan haklarına aykırılık teşkil etmektedir.

İnsan genetiğinin değiştirilmesini sadece planlı tıbbi müdahaleler ve laboratuvar ortamındaki deneylerle sınırlı tutmak gerçekçi olmamaktadır. Ayrıca her ne kadar bu alanı düzenleyen yazılı metinler olsa da, biyoteknoloji gibi ekonomik zemin üzerine temellenen ve sadece insan hayatını değil, tüm canlı türlerinin genetik yapısını değiştirme potansiyelini içinde barındıran teknolojik gelişmelerde temkinli olmanın yetmeyeceği açıktır.[29] Nitekim tüketim amacıyla piyasaya sunulan kozmetikten gıdaya, tekstilden inşaat malzemelerine

[28] MATHUNA, Donal, Human Dignity in the Nazi Era: Implications for Contemporary Bioethics, BMC Med Ethics 2006; 7-2
https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1484488/ (Erişim: 20.11.2017)
[29] ÇANKAYA, Hürol, Devlet ve Tabiat, Biyoteknoloji Çağında İnsan Hakları, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, Birinci Basım Aralık 2012 İstanbul s.260

kadar biyoteknolojik yöntemlerle üretilmiş yüzlerce çeşit ürün, dolaylı yoldan veya yan etkileri sebebiyle insan genetiğini değiştirme potansiyeline sahiptir. Söz konusu ürünlerin tekil veya birbirleriyle etkileşimli biçimde sebep olabilecekleri veya tetikleyebilecekleri genetik değişimlerin de dördüncü kuşak hakların ihlali niteliği taşıdığı söylenebilecektir.[30]

İnsan geni, insanlık mirasıdır. İnsan geni üzerine yapılacak her değişiklik, sadece genleri değiştirilen bireyleri değil, kümülatif biçimde tüm insanlığı etkilemektedir. İnsan geni üzerine yapılan çalışmaların çerçevesini araştırmacılar ve deneklerden ibaret çizmek bu anlamda mümkün olmamaktadır.

BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) 1997 tarihli İnsan Geni Deklarasyonu'nun 4. maddesi bu hususa dikkat çekmektedir.[31] İnsan geninin bütünlüğü ve tüm insanoğluna ait bir miras niteliğini taşıması ile genetik kimliğin birey ve çevresine özgü dokunulamaz-değiştirilemez niteliği Deklarasyon'da ele alınan konulardandır. Bu manada, genetik kimliğin klonlanması etik ve yasal bulunmamıştır. Birey üzerinde yapılacak genetik müdahale ve tacizlerin önlenmesi devletlere bir sorumluluk olarak verilmiştir.[32] Gen karakteristiği üzerinde yapılabilecek tüm çalışmalar, insan doğasına aykırı olmayacak şekilde, insan sağlığına yönelik olarak, sadece tıbbi amaçlarla sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda ölüm de insan benliğinin bir özelliği olarak belirlenmiş,

[30] GUNDERSON, Martin, Enchancing Human Rights: How the Use of Human Rights Treaties to Prohibit Genetic Engineering Weakens Human Rights, Journal of Evolution and Technology, 18. Cilt Sayı 1, Mayıs 2008, www. jetpress.org/v18/gunderson1.doc (Erişim: 10.10.2017)
[31] FILIBECK, Giorgio, Observations on the Human Genome Declaration Recently Adopted by the General Conference of UNESCO, L'Osservatore Romano, 11 Şubat 1998, s. 10, https://www.ewtn.com/library/PROLIFE/GENOME.HTM (Erişim: 20.11.2017)
[32] HARMON, Shawn H.E., The Significance of UNESCO's Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, Edinburgh Research Explorer, Cilt:2, Sayı:1, 2005, http://www.research.ed.ac.uk/portal/files/18457597/Harmon_Significance_of_UNESCOs_Universal_Declaration_on_the_Human_Genome_and_Human_Rights.pdf s 25 (Erişim: 20.11.2017)

kişinin ölümü ile son bulacak olan karakterine saygı duyulması, sağlık uygulamaları ile ölümcül hastalıklarla mücadele edilmesi, ancak klonlama ile karaktere müdahale edilmemesi talep edilmiştir.[33]

Dördüncü kuşak haklara ilişkin olarak verebileceğimiz diğer örnekler arasında; farklı olma hakkı, biyoetik haklar, siber uzay hakkı, demokratik siyasal rejimde yaşama hakkı ve su hakkı sayılabilir. Dikkatle incelendiğinde, tüm bu hakların esasen ikinci ve üçüncü kuşak haklardan beslendikleri, öte yandan filizlendikleri temel haktan ayrışarak insan ötesi, kapsayıcı ve geleceğe yönelik bir kimlik kazandıkları söylenebilir.

Dördüncü kuşak insan haklarının sınırları hala netlik kazanamamıştır. İlk üç kategoriye girmeyen ya da zamanla ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar temelli insan hakları, genel itibarıyla dördüncü kuşak haklar içinde değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda, henüz literatürde yer alamayan kozmik uzayda yapılacak keşifler ve yeni keşfedilen gezegenlerin sahipliğine ilişkin haklar ya da iletişim hakkı benzeri haklar da dördüncü kuşak içinde değerlendirilmeye başlanmıştır.[34] Öte yandan, subjektif veya farklı kuşaklardan haklar ile gitgide yasal zemin kazanmaya başlayan dördüncü kuşak haklar arasında çıkabilecek bir krizin, hukuk düzenine tehdit oluşturması da ayrı bir risk içermektedir. Dördüncü kuşak haklar ile farklı kuşak haklar arasında bir çatışma riskini iki ihtimalde ele alabilmek mümkündür. İlki, aynı temel hak üzerinde çatışan farklı

[33] Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122990eo.pdf (Erişim: 20.11.2017)
[34] TAVERNIER, Paul ve KUSKUVELIS, Ilias, Space Law and Human Rights: A Complementary Relationship Through the Right to Development, AIAA, Inc, http://www.kouskouvelis.gr/site/files/Space_Law_and_Human_Rights_A_Complementary_Relationship_Through_the_Right_to_Development.pdf , s. 4 (353) (Erişim: 19.11.2017)

konseptlerin bulunması durumudur. İkincisi ise, bir temel hakkın korunması veya uygulanabilmesi için diğer bir temel hakkın ihlal edilmesi zorunluluğudur.

Bahsi geçen çatışmaların temelinde, ilk üç kuşak hakların gelişiminin yüz yılları bulan uzun bir süreç olması, ancak dördüncü kuşak hakların hızla gelişen bilim ve teknoloji paralelinde yeterince tartışılamadan vücut bulmaları yatmaktadır. Öte yandan, ilk üç kuşak haklar, kendilerini tetikleyen sosyal devrim ve ivmelerin de yoğun etkisiyle hayat, iletişim, siyasi katılım gibi belli ve sınırlı alt kategorilerde gruplandırılabilirken, dördüncü kuşak haklar birbirlerinden bağımsız, daha geniş, çok başlı ve bağlantısız biçimde gelişmekte ve alt gruplara bölünmektedirler.

Dördüncü kuşak hakların gelişimi bakımından ise, özellikle teknik gelişmelerin kaydedildiği ve pratik kazandığı gelişmiş ülkelerde, uygulanabilirliğin sonucu olarak, daha çok tartışıldığını ve hukuk sistemlerine girebildiklerini gözlemlenmektedir. Ülkemiz hukuk sistemi açısından ise henüz pek çok hak kendine düzenleme alanı bulamamıştır. Farklı olma, siber uzay, akıl ve fikir sağlığı gibi haklar hem yukarıda bahsedilen teknik ilerlemeler hem de üçüncü kuşak hakların hukuk sisteminde yer edinme sürecinin tamamlanamaması sebebiyle tatmin edici düzenlemelere ulaşamamışlardır.

1.2. İnsan Hakları Kavramının Uluslararası Alana Geçişi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin Kabul Edilmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası, barışın sağlam temellere oturtulabilmesi ve asırlardır süren çatışma ortamının sona erdirilebilmesine çözüm olarak, insan hak ve özgürlüklerinin

uluslararası alanda korunması gerektiği; buna bağlı olarak da uluslararası koruma mekanizmalarının oluşturulması fikri geniş kabul görmüştür.[35] Özellikle savaş yıllarında işlenen savaş suçlarının ve insanlığa karşı işlenen suçların boyutlarının görülmesiyle birlikte, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasının sadece devletlere bırakılamayacağı anlaşılmış ve devletler üstü bir insan hakları mekanizmasının kurulumu için temeller atılmaya başlanmıştır.

Esasen, insan haklarının ekonomik, sosyal güvenliğin uluslararası bir sorun olarak ele alınması yönündeki çalışmalar henüz savaş sona ermeden ivme kazanmış olup, nihayetinde 1945'te imzalanan Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşması ile insan hak ve özgürlükleri ilk defa resmen uluslararası hukuk alanına çıkarılmıştır: BM Antlaşması ile insan hak ve özgürlüklerine inanç, saygı ve bağlılık ilan edilmiş, bu hak ve özgürlüklerin sağlanmasının da dünya barışı ve huzurunun sağlanması için başlıca şart olduğu kabul edilmiştir.[36]

İnsan hak ve özgürlüklerinin uluslararası hukuk alanında salt terminolojiden ibaret kalmaması ve denetimi ile tatbikini teminen, 1946 yılında BM bünyesinde İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur. İnsan haklarını ve temel özgürlükleri belirleme ve açıklama görevi anılan komisyona verilmiştir. Komisyonun çalışmaları sonucu hazırlanan ve "İnsan

[35] KOCAOĞLU, Mehmet, KOCAOĞLU, Sinan, İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Uluslararası Alanda Korunması, Ankara Barosu Dergisi, Yıl:65 Sayı: 3 Yaz 2007 s.110-111
[36] ÜNAL, Şeref, İnsan Kalarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri, Ankara Barosu Dergisi 1994/1 s.54-55 s.18

Hakları Evrensel Bildirisi" (İHEB) olarak bilinen tasarı BM Genel Kuruluna sunulmuş, 1948 yılında kabul edilmiştir.[37]

İHEB'de yer alan haklar başlıca iki kategoride toplanmıştır. İlk kategoride klasik haklar, ikinci kategoride ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklar yer almıştır. Klasik haklar, insanın kişiliğine bağlı hakları ve siyasi özgürlükleri açıklamaktadır. Başta yaşam hakkı olmak üzere, kişi güvenliği, işkence yasağı, kölelik yasağı, keyfi tutuklanmanın önlenmesi, kanun önünde eşitlik, özel hayatın korunması, konut dokunulmazlığı, din, vicdan, düşünce ve kanaat özgürlüğü, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü, herkesin doğrudan doğruya veya serbestçe seçilmiş temsilcileri vasıtasıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkı, genel ve eşit oy ilkesi gibi temel hak ve ilkeler yer almaktadır. Ayrıca ulusal bildirilerde ve anayasalarda yer almayan, "zulüm karşısında başka ülkelere sığınma ve bu ülkeler tarafından mülteci muamelesi görme hakkı" gibi diğer haklar da İHEB'de bulunmaktadır.

İkinci kategoride yer alan ekonomik ve sosyal haklar incelendiğinde, sosyal güvenlik hakkı, çalışma ve işsizlikten korunma hakkı, sendika özgürlüğü, ücretli tatil, dinlenme ve eğlenme hakkı, beslenme hakkı, sağlık hakkı, eğitim ve öğrenim görme hakkı gibi hakların düzenlendiği görülmektedir. İHEB'de klasik hakları düzenleyen ilk bölümden sonra ikinci kuşak haklara yer verilmesi, bireyin klasik haklarından pratikte yararlanabilmesi için sosyal ve ekonomik haklarının da tam olarak tanınmış ve

[37] İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/ (Erişim:11.10.2017)

uygulanabilir olmasının zorunlu olduğu görüşünün uluslararası hukukta da kabul edilmesinin sonucudur. [38]

Bildirinin son iki maddesinde ise hakların kullanımının sınırları düzenlenmiştir. İnsanın topluma karşı ödevleri belirtilmiş, düzenlenen hakların BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı kullanılamayacağı belirtilmiştir. Tanınan hak ve özgürlüklerin, bu hak ve özgürlükleri yok etme amacıyla kullanılamayacağı da önemli bir düzenleme olarak yer almıştır.

İHEB, hükümlerinin ihlali durumunda etkili bir yaptırım öngörmemiş olmakla beraber, insan haklarının İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alana taşınmasında en önemli, en temel ve en geniş zemine sahip belge işlevini görmüştür.[39] İHEB'in devletler bakımından uygulanabilirliği ve bütün devletleri bağladığı görüşü, metin içinde vurgulanmıştır. Bildiri, ortaya koyduğu insan hakları düşüncesi ile pek çok devletin iç hukukunu etkilemiş ve bazı hükümleri yeni anayasalara doğrudan aktarılmıştır. İHEB, temel hak ve özgürlükler bağlamında tüm devletler düzeyinde kabul edilen ilk uluslararası hukuki metindir. Dolayısıyla kendisinden sonra kabul edilecek olan küresel, bölgesel ve devletlerarası diğer uluslararası hukuk metinlerini de ciddi ölçüde etkilemiş ve bu metinlere kaynak teşkil etmiştir.

İHEB'in kabulü, taraf devletlerin hukuki yükümlülüklerinin belirlenmesi ile kabul edilen haklara saygı gösterilip gösterilmediğinin denetlenmesi sorunlarını gündeme

[38] SAVAŞ, Vural, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler: T.C. Anayasaları Örneği, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt:6 Yıl:1989 sayfa 175
[39] GEMALMAZ, Semih, a.g.e. s.229

getirmiştir. Bunun üzerine de Bildiri'nin uygulanmasını teminen bağlayıcı nitelikte sözleşmelerin hazırlanması çalışmaları başlamıştır. Bildirgede kabul edilen haklar, hukuksal bağlayıcılığa sahip 'İkiz Sözleşmeler'de, 1966 yılında kabul edilmiş, söz konusu düzenlemeler 1976 yılında yürürlüğe girmişlerdir.[40] Bahsi geçen bu sözleşmeler: Birinci kuşak haklar olarak da değerlendirilen klasik hakların düzenlendiği 1966 Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve ikinci kuşak hakların düzenlendiği 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesidir.

Klasik haklarla, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ayrı sözleşmelerde düzenlenmiş olmasının nedeni, klasik hakların insanın kişiliğine bağlı, hemen ve tam olarak sağlanması gerekliliği bulunan temel hak statüsünde olmalarıyken; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesi için devletlerin sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine göre bu hakların zaman içerisinde sağlanabileceği düşüncesiydi. Nitekim bu ayrım etkinlik bakımından da farklı denetim mekanizmalarının oluşturulması sonucunu doğurmuştur.[41] MSH Sözleşmesinin 28. maddesinde düzenlenen İnsan Hakları Komitesi ile taraf devletleri denetleme mekanizması oluşturulmuş iken ESKH Sözleşmesinde böyle bir denetim mekanizması öngörülmemiş, sadece sözleşmenin 16. maddesinde, taraf devletlerin sözleşmede tanınan hakların yerine getirilmesi için kabul ettikleri ve geliştirdikleri tedbirler hakkında rapor sunması yeterli görülmüştür. Fakat daha sonra bireylerin taraf devletler aleyhine Sözleşmede yer alan haklardan biri ya da birkaçının ihlal edildiği iddiasıyla ESKH Komitesine başvurabilmesinin yolu açılmıştır. Buna göre söz konusu Sözleşmeye Ek

[40] ALGAN, Bülent, a.g.e. s.174
[41] KAPANİ, a.g.e. s.65-66

İhtiyari Protokol'ü onaylayan devletler, Komite'nin bireysel başvuruları kabul etme ve inceleme yetkisini tanımaktadırlar.[42]

1.3. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Uygulanması Sorunu ve Küreselleşme

Uluslararası insan hakları hukukuna ilişkin temel belgelerde görüleceği üzere sadece medeni ve siyasal haklar değil, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da insanın insan olmasından kaynaklı ve doğuştan sahip olduğunun kabul edildiği haklardır. İnsan hakları bölünemez ve birbirinden ayrılamaz nitelikte olduğundan, bütün haklar ancak birlikte bir anlam ifade eder. Bu bağlamda, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmada ayrımcılık yapılmaması gerekir.[43]

Galtung da temel insan hakları ile temel insan ihtiyaçlarının yalnızca güçlülerin ihtiyaçları ve ayrıcalıklıların hakları ile değil, evrensel olarak herkes ile ilgili olduğunu, bu nedenle de hakların tanınması ve korunmasında en büyük önceliğin en çok ihtiyacı olanların ihtiyaçlarına ve temel insan hakları en fazla ihlal edilmiş olanların haklarına verilmesi gerektiğini savunur.[44] Dolayısıyla ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesinde, devletlerin mali kaynaklarının yeterliliği ölçütünün dikkate alınması durumunda pek çok devletin bu hakları uygulamaktan kaçınabileceği öngörülebilir. Bu durum da birbirine sıkı sıkıya bağlı olan insan haklarının uygulanmamasına yol açabilir.

[42] Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, http://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/139-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklar-komitesi/ (Erişim:21.10.2017)
[43] ŞAHİN, Adil, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme, AUHFD, 59 (4) 2010: 711-766 s.720
[44] GALTUNG, a.g.e. s.151

Örneğin temel gıdadan sürekli olarak yoksun, açlıkla mücadele eden bir insanın işkence yasağı hakkı kapsamında korunduğunu bilmesi o insana bir şey ifade etmeyebilir; zira açlık çekmek de o insan için bir çeşit işkence sayılmaktadır. Bu yüzden kaynak yokluğuna bağlı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilemeyebileceği anlayışı devletleri beslenme hakkı gibi yaşam hakkı ile sıkı sıkıya bağlı bazı yükümlülüklerini yerine getirmekten muaf tutmaz. Nitekim devlete negatif tutum yükleyen medeni ve siyasal hakların hayata geçirilmesi de devletin kaynak kullanmasını gerektirebilir. Örneğin adil yargılanma hakkı kapsamında devletin mahkemeler kurması, hâkim ve savcılar görevlendirmesi, gerekli durumlarda sanıklara avukat ataması devletin kaynak kullanmadan yapabileceği bir hizmet değildir.[45] Sonuç olarak insan haklarının tamamı 'evrensel', 'bölünemez', 'birbiri ile ilişkili' ve 'birbirine bağımlı', 'birisi olmadan ötekisinin eksik ve anlamsız' olduğu hususu netlik taşımaktadır.

İnsan hakları özü itibari ile insan onuru ve kişiliğinin korunmasına ilişkindir. Bu korunmanın sadece devletin sınırlandırılması, bireylere de klasik hakların tanınması ile gerçekleşmeyeceğinin görülmesi ile devletin sosyal bir nitelik kazanması gerektiği ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bireyin gerçek anlamda özgür olabilmesinin devletin müdahalesi ile olabileceği ve devletin bu konuda tedbirler alması gerektiği kabul edilmiştir. Böylece klasik liberal devletin soyut özgürlük anlayışından 'özgürleştirme' anlayışına geçilmiş ve devlet bu çerçevede, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar aracılığı ile herkese insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlama yükümlülüğü edinmiştir. Açlık,

[45] ŞAHİN, a.g.e.s.723

işsizlik, eğitimsizlik gibi sorunlar toplumun ortak sorunları olarak kabul edilmiş, devlet bu sorunların çözümünde aktif ve müdahaleci bir tutum izlemiştir.[46]

1970'lerde ekonominin küreselleşme dalgası içine girmesi ile birlikte devletlerin izlediği sosyal politikalarda önemli değişimler meydana gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulamaya konan neoliberal politikalar ile birlikte devletin küçültülmesi yoluna gidilmiş, yapılan özelleştirmeler ile birlikte kamu harcamaları da kısıtlanmıştır. Bu politikaların doğal bir sonucu olarak da devletler sosyal haklardan kaynaklanan yükümlülükleri azaltma ya da bu yükümlülüklerden tamamen kurtulmaya çalışmışlardır. Bu durum insan hakları alanında büyük gerilemelere yol açmıştır. ESKH bu gerilemeden en büyük payı alan haklar olmuştur. [47]

Küreselleşme, ekonomik büyüme konusunda yeni olanaklar sunmuş olsa da işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, sağlık hizmetlerinden ve yeterli gıdadan yoksunluk gibi pek çok insan hakkı ihlalini de beraberinde getirmiştir. Temel insan haklarının gelişiminin, ilk dönemlerinde, zayıf olan bireyin, rekabet edemeyeceği güçte bir siyasi organ olarak devlete ve hükümdara karşı korunması söz konusu iken, günümüzde bireyin temel hakları üzerindeki olumsuz etki, küreselleşme sonucu devletler üstü konuma erişmiş çok uluslu sermaye şirketleri tarafından gerçekleştiriyor görünmektedir.

[46] BULUT, Nihat, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu? AUHFD,Cilt: 52 Sayı: 2, Yıl: 2003 s.174
[47] UYGUN ,Oktay, Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 20, Yıl:2003 s:250-284 s.7

Küreselleşme süreci ile beraber yükselen neoliberal ideolojinin getirdiği özelleştirme politikaları, sosyal güvenlik haklarını zayıflatmış, eğitim hakkı, yaşama standardı hakkı gibi haklardan herkesin eşit ölçüde yararlanmasını engellemiştir. Öte yandan mülkiyet hakkı, özel girişim özgürlüğü ve fikri mülkiyet hakları gibi hakların bu süreçle birlikte özel olarak korunup ve güçlendirilmesi sayesinde doğada var olan ve yerli halklara veya tüm insanlığa ait olan ortak varlıklar üzerinde, kişilerin mülkiyet hakkı kurabilmelerinin önü açılmıştır. Ortak varlıkların mülkiyete konu edilmesi, örneğin ortak varlık olarak nitelendirilen tohumun ve suyun çok uluslu şirketler tarafından sahiplenilmesi beslenme hakkının ihlali sonucunu doğurmaktadır. Küreselleşme ile birlikte güçlenen çok uluslu şirketlerin gıda üretiminde ve dağıtımında devlet gücünü de aşarak söz sahibi olması ve dünya gıda arzının yöneticileri haline gelmeleri ikinci bölümde detaylıca ele alınacak olup; bu sürecin asırlardır süren açlık sorununu azaltmak bir yana sorunun katlanarak artması sonucunu doğurduğu görülecektir. Bunun öncesinde ise İHEB'de ve ESKH Sözleşmesinde düzenlenen beslenme hakkı detaylıca ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.4. Beslenme Hakkı

Günümüzde birçok yetişkin ve çocuk, BM Gıda ve Tarım Örgütünün (FAO) "*aşırı açlık*" olarak nitelediği yetersiz beslenme sorunu yaşamaktadır. Yaklaşık 800 milyon insan, yaşamın devamı için insan vücudunun günlük ihtiyaç duyduğu minimum kalori miktarının altında besin tüketebilmektedir. Beslenme yetersizliği, iki milyar insanda vitamin ve demir eksikliğine, her dört çocuktan birinde büyüme geriliğine neden olmakta, çocuk ölümlerinin yüzde 45'i gıda yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Üstelik, aşırı açlık yüzde 80 oranda

tarımla uğraşan kırsal kesimde görülmektedir.[48] Küreselleşmenin eşitsizlikleri azaltacağı ve toplumsal refahı yükselteceği savlarıyla tezat olarak, günümüzde insan nüfusunun büyük bir kısmı asgari gıda ihtiyacını dahi karşılayamaz durumdadır.

Uluslararası alanda gıda ve beslenmenin bir hak olarak kabul edildiği ilk metin Cenevre Çocuk Hakları Sözleşmesidir. 1923 yılında Sözleşme'nin beşinci maddesinde '*aç çocuklar beslenmelidir*' şeklinde bir düzenleme yapılmış ve Sözleşme Milletler Cemiyetince de tanınmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Milletler Cemiyetinin de ortadan kalkması ile Sözleşme askıya alınmıştır. Sonrasında ise beslenme hakkı İHEB'in 25. maddesinde düzenlenerek, kişilerin kendileri ve aileleri için yiyecek temin edebilecek uygun bir hayat seviyesine hakkı olduğu kabul edilmiştir. İHEB'de tanınan hakların nasıl uygulanacağına ilişkin yol gösterici olan ikiz sözleşmelerden ESKH Sözleşmesinde beslenme hakkı ayrıntılı olarak ele alınmış ve hakkın sağlanabilmesi koşulu olarak 'yeterlilik' kriteri getirilmiştir. Sözleşme'nin 11.1 maddesinde 'yeterli beslenme' yaşam standardı hakkı olarak ele alınmış, herkesin hem kendisi hem de ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkına sahip olduğu belirtilmiş ve taraf devletler bu hakkın gerçekleştirilmesini güvence altına almak için uygun tedbirler almakla yükümlü kılınmıştır. Sözleşme'nin 11.2 maddesinde açlıktan kurtulmanın herkes için temel bir hak olduğu ve taraf devletlerin uluslararası iş birliği yoluyla bu konuda gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Buna göre taraf devletler doğal kaynakların etkili bir biçimde geliştirilmesi ve kullanılmasını sağlama, tarım sistemlerini ilerletme, bu konuda reformlar yapma, üretim ve dağıtım yöntemlerini geliştirme ve yeryüzündeki besin kaynaklarının

[48] STAMOULİS, Kostas, A Comprehensive Approach To Ending Poverty, Hunger and Malnutrition http://www.fao.org/fileadmin/templates/lon/Items/A_comprehensive_approach_to_ending_poverty_hunger_ver10_NYKGS_Final.pdf (Erişim: 21.11.2017)

ihtiyaçlara göre eşit dağıtılmasını sağlama için gıda ihraç eden ve gıda ithal eden ülkelerin sorunlarını dikkate almakla yükümlü kılınmıştır.

1996'da düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'nde ESKH Sözleşmesine taraf devletler Sözleşme'nin 11. maddesinde düzenlenen beslenme ile ilgili hakların daha iyi tanımlanmasını ve bu konuda alınması gereken tedbirlerin uygulanmasının izlenmesinde Zirve'de kabul edilen Eylem Planının dikkate alınmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine 1999 yılında ESKH Komitesi 'Yeterli Beslenme Hakkı' başlıklı 12 No'lu Genel Yorumu hazırlanmıştır. Söz konusu Genel Yorum'da beslenme hakkına ilişkin ayrıntılı açıklamalar yer almıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda beslenme hakkının tanımı, kapsamı, unsurları, hak sahibi ve yükümlüsü aşağıda incelenecektir.

1.4.1. Yeterli Beslenme Hakkının Tanımı ve Kapsamı

Yeterli beslenme hakkı, doğuştan var olan, insanlık onuruna ayrılmaz bir biçimde bağlı, diğer bütün haklardan yararlanma açısından temel öneme sahip, zararlı maddeler içermeyen, insan sağlığına uygun besine ulaşım ve erişimin yeterliliği ve sürdürülebilirliği kriterlerinin göz önünde tutulduğu ve bunların gerçekleştirilmesi konusunda da devlete sorumluluk yükleyen temel bir haktır.

Yeterli beslenme hakkının kapsamını anlayabilmek için, beslenme hakkının önce ne olmadığına veya neyi kapsamadığına değinmek, kapsamı ortaya çıkarmak açısından daha elverişli olacaktır. Beslenme hakkı, devletin herkese ücretsiz/karşılıksız gıda tedarik etmeye yükümlü olduğu anlamını taşımadığı gibi, devletin herkese gıda dağıtma sorumluluğu

bulunduğu manasına da gelmemektedir. Bununla birlikte yeterli beslenme hakkı, bir insanın günlük alması gereken kalorinin, proteinlerin ve diğer özel besin öğelerinin minimum seviyede hesaplanarak bir formüle indirgenip bunun da devletler tarafından sağlaması gerektiği şeklinde bir hak da değildir.

Öncelikle beslenme hakkı, diğer bütün insan hakları gibi tüm insanlığı kapsamakta, diğer bazı hakların aksine insanın anne karnına düştüğü andan itibaren hak sahibi olduğu ve öldüğü ana kadar da fiziken doyurulması gereken ihtiyacını kapsayan bir haktır. Üstelik beslenme hakkı, kişinin ancak kendisi için talep edebileceği bir hak da değildir. Kişi, kendisi dışında ailesi için de bu hakkı talep edebilir. Bu da çocuklar gibi ihtiyaçlarını dile getiremeyecek durumda olan korunmaya muhtaç kesimlerin ayrıca gözetildiği anlamına gelmektedir.

Beslenme hakkı en temel anlamda kişinin hayatta kalması yani açlıktan ölme ihtimalinin ortadan kaldırılması amacını kapsar. Gıda arzı, ekolojik dengesizlikler, hatalı tarım politikaları sonucu yanlış üretim, yanlış dağıtım veya ülkelerin kendi kendine yetememesi gibi sebeplerden dolayı zaman içerisinde sürekli değişiklik gösterme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle gıda arzının sürdürülebilirliğini sağlama yükümlülüğü devletlere verilmiştir. Beslenme hakkı bu anlamda gıda arzının sürdürülebilirliği amacını da kapsamaktadır.

Hakkın kapsadığı diğer bir yön ise '*bireysel düzeyde niceliksel ve niteliksel olarak yeterli gıda tüketiminin'* mümkün kılınmasıdır. Bununla birlikte gıda üretimi ve tüketiminde kişilere seçim yapma imkânı sağlanması ve kişilerin de seçimlerinin sonuçlarına yönelik bilince sahip olmaları da hakkın kapsamına girmektedir. Gıda

maddelerinin üretiminde gerekli ve yeterli nicelik/nitelikte faktör ve girdi elde edebilme imkânının sağlanması, dağıtımda ve bölüşümde adalet, doyum düzeyinde eşitsizliklerin azaltılması da hakkın kapsamı dahilindedir. Sürdürülebilirliğin sağlanması kapsamında gelecek kuşakların da gıda hakkını garanti altına almak ve bu haktan mahrum kalmasını önlemek açısından gıda üretimi ve tüketiminin ekosisteme zarar vermeyecek şekilde düzenlemesi de hakkın kapsadığı alanlardandır. [49]

1.4.2. Yeterli Beslenme Hakkının Unsurları

12 No'lu Genel Yorum'a göre yeterli beslenme hakkının, '*mevcudiyet*', '*yeterlilik*' ve '*erişilebilirlik*' olmak üzere üç temel unsuru olduğu söylenebilir.

Mevcudiyet, mevcut ve gelecek nesiller için yeterli gıdanın üretilebiliyor olması durumudur. Gıdanın fiziki açıdan var olması anlamına gelen mevcudiyet unsuru, sürdürülebilir, uzun süre var olan ve çevreye zarar vermeyen nitelikleri içermelidir. Kişiler besinin mevcudiyetini doğal kaynaklar ve verimli topraklar vasıtasıyla sağlayabilir. Bu koşulların olmadığı durumlarda ise iyi işleyen bir dağıtım sistemi ile besinin kişilere ulaştırılması şeklinde de besinin var olması sağlanabilir.

Yeterlilik, gıdanın içeriği ve miktarı ile ilgilidir. Yeterlilik unsuru büyük ölçüde hâkim sosyal, ekonomik kültürel, iklimsel, ekolojik ve diğer koşullar tarafından belirlenir. Buna göre sunulan gıda, bireyin beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilir düzeyde olmalıdır. Yeterli olması istenen besin maddelerinin zararlı maddeler içermemesi, kültürel yönden ve tüketici yönünden kabul edilebilir olması gerekmektedir. Dolayısıyla sadece diyet

[49] GALTUNG, İnsan Hakları Başka Bir Açıdan Bakış, s. 156-157

gerekliliklerinin var olması yeterlilik unsurunu karşılamamaktadır. Bunun dışında gıdanın, bireyin dini inancı, kültürel geçmişi ve tüketim tercihleri doğrultusunda, ilave unsurlar (etin türü, alkol, hayvansal gıda içermeme vb.) da içermesi gerekmektedir.

Erişilebilirlik ise, ekonomik ve fiziksel erişilebilirlik olmak üzere ikiye ayrılır. Bireyin fiziki ve ekonomik bakımdan gıdaya ulaşabilme imkânı erişilebilirlik olarak değerlendirilir. Ekonomik erişilebilirlik, yeterli beslenme için, bireylerin diğer temel nitelikteki ihtiyaçlarından fedakârlık yapmasına gerek kalmadan besini temin edebilmesidir. Yani gıdanın, hem finansal bakımdan birey tarafından elde edilebilir olması gerekmekte, hem de birey gıda ihtiyacını karşılarken barınma, eğitim ve sağlık gibi diğer temel hak ve imkanlarından fedakârlık etme durumunda bırakılmamalıdır. Bu durumda, yaşlıların uzun mesafeler katetmesini gerektirecek gıda dağıtımı uygulamaları, çocukların eğitim saatlerinde okul dışı mekanlarda çocuk beslenmesine yönelik gıda takviyesi yapılması gibi uygulamalar, beslenme hakkının gereğinin yerine getirilmesini sağlamaz. Fiziksel erişilebilirlik ise yeterli besinin, bebekler, küçük çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi toplumun korunmaya muhtaç kesimi de dahil olmak üzere herkes için erişilebilir olması anlamına gelir.

1.4.3. Yeterli Beslenme Hakkının Hak Sahibi ve Yükümlüsü

Beslenme hakkının hak sahibi yukarıda da değinildiği üzere tüm insanlıktır. İnsan anne karnına düştüğü andan hayatının son gününe kadar bu hakkın öznesidir. Haktan yararlanma durumuna göre uluslararası metinlerde ve devletlerin iç hukukunda bebekler, küçük çocuklar, yaşlılar, engelliler, hamileler vb. grupların beslenmesi konusunda pozitif

ayrım içeren özel düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), anne ve çocuk koruma programı kapsamı dahilinde bebeklerin anne sütünden mahrum kalmaması yönünde tedbirler almakta, devletleri yönlendirerek, devletlerin iç hukukunda konuya özel düzenleme yapılmasına öncülük etmektedir.[50] Bunun dışında besine veya besin kaynaklarına erişimde ayrımcılığın engellenmesi yönünde de tedbirler alınması gerektiğinin yeterli beslenme hakkına ilişkin Genel Yorum'da öngörülmüş olması hakkın tüm insanlığa ait bir hak olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Bu bağlamda, besine erişimin sağlanmasında devletlerin ırk, renk, cinsiyet, dil, yaş, din, politik görüş veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, özellik, doğum veya diğer statüler temelinde herhangi bir ayrıcalık yapılması ESKH Sözleşmesinin ihlali sayılmaktadır.

ESKH Sözleşmesinde beslenme hakkının yükümlüsü taraf devletler olarak belirlenmiştir. Taraf devletlerin yasal yükümlülüklerinin niteliği ise Sözleşme'nin 2. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre taraf devletler için temel yükümlülüğü '*yeterli beslenme hakkının tam olarak gerçekleştirilmesine giderek artan bir şekilde ulaşmak için gerekli tedbirleri almaktır.*' Buna göre, taraf devletler, hakimiyet sınırları dahilinde yaşayan her insanın açlığa maruz kalmamalarını sağlamak, yeterli, uygun ve güvenilir olan gerekli asgari gıdaya erişimi sağlamakla yükümlü kılınmıştır.

12 No'lu Genel Yorum'a göre taraf devletlere yüklenen bu yükümlülük, '*saygı duyma', 'koruma'* ve *'yerine getirme*' yükümlülüğü olmak üzere üç unsura sahiptir. Saygı duyma yükümlülüğü, taraf devletlere gıdaya erişimi engelleyecek herhangi bir tedbir almaması sorumluluğunu yükler. Koruma yükümlülüğü, tarafdevletlerin, ticari kuruşların

[50] İlk Altı Ay Sadece Anne Sütü Kampanyası https://www.unicef.org/turkey/pc/_mc20.html (Erişim:27.11.2017)

veya kişilerin insanları besinden mahrum etme riskine karşı tedbir alma yükümlülüğünü ifade eder. Yerine getirme yükümlülüğü ise taraf devletlerin insanların kaynaklara erişimlerini ve kaynakların kullanımlarını kolaylaştırıcı önlemlerin alınmasında devlete aktif rol yükler. Bunun dışında kişilerin kendi iradeleri ve/veya kontrolleri dışında etkenler yüzünden yeterli besine ulaşmalarının imkânsız hale gelmesi durumunda Devletin bu hakkı doğrudan yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Doğal felaket, afet gibi durumlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1.4.4. Yeterli Beslenme Hakkının İhlali

Beslenme hakkı ihlallerinin hangi durumlarda gerçekleşebileceğine ilişkin düzenleme 12 No'lu Genel Yorum'da ayrıntılı şekilde yapılmıştır. Buna göre devletlerin beslenme hakkının kullanılması ve/veya devamlılığının sağlanmasına yönelik kabul edilen iç hukuk düzenlemelerinin, hakkın kullanımını olumsuz etkileyecek veya ortadan kaldıracak şekilde kaldırılması, değiştirilmesi ve/veya askıya alınması durumları, beslenme hakkının ihlali sayılmaktadır. Bunun dışında, devletlerin beslenme hakkıyla ilgili olarak mevcut düzenlemelerle ters düşecek şekilde ve devletin hukuki yükümlülükleri ile bağdaşmayacak şekilde yasalar kabul edip uygulamaya sokması veya bu doğrultuda politikalar benimsemesi de ihlal kapsamında değerlendirilmiştir.

Yeterli beslenme hakkına ilişkin Genel Yorum'a göre *'bir devletin en azından açlığın olmaması için gerekli olan asgari düzeyde yükümlülüğünü yerine getirememesi halinde Sözleşmenin ihlali söz konusudur.'* Bu nedenle Devlet önleyemediği açlıktan sorumlu olmamak için elindeki mevcut kaynakların kullanımına yönelik her türlü çabanın

kendisince gösterildiğini ispat etmek durumundadır. Ayrıca Devlet, uluslararası yardıma erişemediğini ve/veya bu konuda gösterdiği çabaların başarısız olduğunu ispatlamak durumundadır.

Doğrudan devletler tarafından gerçekleştirilebilecek ihlaller dışında, devletler tarafından yetersiz şekilde denetlenen diğer kişiliklerin (şirketler vb.) fiilleri neticesinde de hak ihlali meydana gelebilir. Devletlerin iç hukukta yapılacak düzenlemelerle bu duruma karşı önlem alması sorumluluğu bulunmaktadır.

Yeterli beslenme hakkının hayata geçirilmesi konusunda ESKH Sözleşmesinde asli sorumlu olarak taraf devletlerin belirlenmesine karşılık ilgili Genel Yorum'da toplumun tüm üyelerine sorumluluk yüklenmiştir. Buna göre tek tek bireylerden, toplumu oluşturan en küçük birim olan aileye, yerel topluluklara, hükümet dışı kuruluşlara, sivil toplum kuruluşlarına ve özel sektöre yeterli beslenme hakkının gerçekleştirilmesi konusunda sorumluluk yüklenmiştir.

1.4.5. Yeterli Beslenme Hakkına Yönelik Kabul Edilen Uluslararası Yükümlülükler

Yeterli beslenme hakkına ilişkin olarak taraf devletlere yüklenen sorumluluk sadece kendi ülkelerinde yerine getirmekle yükümlü oldukları sorumluluklardan ibaret tutulmamıştır. Buna göre taraf devletlere diğer devletlerle iş birliği yapma yükümlülüğü de verilmiştir. Taraf devletler, diğer ülkelerde beslenme hakkının kullanılmasına saygı göstermek ve ihtiyaç olduğunda gerekli yardımı etmekle yükümlü kılınmışlardır. Taraf

devletlere besine erişim koşullarını tehlikeye atacak gıda ambargolarından ve benzer tedbirler almaktan kaçınması, gıdanın hiçbir zaman ekonomik ve/veya politik baskı aracı olarak kullanılmaması yükümlülüğü getirilmiştir.

Uluslararası gıda yardımına ilişkin olarak ise gıda yardımının bunları alacak olan insanlar için güvenli ve kültürel yönden kabul edilebilir olması, gıda yardımının yerel üretici ve yerel pazarı olumsuz etkilemeyecek şekilde yapılması Genel Yorum'da düzenlenen diğer hususlardır.

Genel Yorum'da ayrıca Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının, kredi anlaşmaları, borç krizleri gibi durumlarda yürüttükleri politikalarda beslenme hakkının korunmasına önem vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

1.4.6. 1982 Anayasası ve Yeterli Beslenme Hakkı

Yeterli beslenme hakkı, 1961 Anayasasının 'Tarımın ve Çiftçinin Korunması' başlığını taşıyan 52. maddesinde düzenlenmiş, buna göre, **'***Devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerine ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken tedbirleri alır.'* denilerek beslenme hakkı anayasal bir hak olarak tanınmıştır.

1982 Anayasasında ise beslenme hakkı doğrudan düzenlenmiş değildir. Anayasa'nın 17. maddesinde yaşam hakkı düzenlenmiş fakat yaşam standardına ve

dolayısıyla yeterli beslenme hakkına ilişkin ayrıca bir düzenleme yer almamıştır. Bununla beraber Anayasa'nın toprak mülkiyetini düzenleyen 44. maddesi ile tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması hususunu düzenleyen 45. maddesinin yeterli beslenme hakkına yönelik alınması gereken tedbirler dahilinde düzenlendiği düşünülebilir.

Anayasanın '*toprak mülkiyeti'* başlığı altında düzenlenen 44. maddesinde, devletin, toprağın verimli olarak işletilmesini koruma, geliştirme, erozyonla kaybedilmesini önleme ve topraksız veya yeterli toprağı bulunmayan köylüye toprak sağlama konusunda gerekli tedbirleri alacağı yönünde düzenleme yapılmıştır. Bu maddede düzenlenen devletin almakla kendini yükümlü kıldığı tedbirlerin Genel Yorum'da düzenlenen taraf devletlerin almakla yükümlü olduğu tedbirler kapsamında olduğunu söylemek mümkündür. Devlet, Anayasa'daki bu düzenleme ile Genel Yorum'da düzenlenen kaynakları koruma yükümlülüğü dahilinde, toprağı korumak ve tedbir almak konusunda da sorumluluk almıştır. Topraksız köylünün topraklandırılması yönünde düzenlemenin yapılması ise Genel Yorum'da düzenlenen yoksulluğun ortadan kaldırılması ve herkes için tatminkâr bir geçim kaynağının sağlanması yükümlülükleri doğrultusunda, toplum içerisinde sosyal adaleti sağlamayı ve yoksulluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Devlet bu yolla hem fakir köylüyü yoksulluktan kurtarmış olmakta, hem de toprağa kavuşan köylünün ürettiği ürün gıda arzına dahil olmaktadır. Bu düzenlemenin yeterli beslenme hakkının hayata geçirilmesine yönelik dolaylı fakat etkili bir düzenleme olduğu söylenebilir.

'*Tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması'* başlığı altında düzenlenen 45. maddede, devlet, konuya ilişkin Genel Yorum'da düzenlenen yükümlülüklerle paralel olarak tarım arazileri, çayır ve meraların amaç dışı kullanımını

önleme dışında bunların tahribini önleme yükümlülüğünü de üzerine almıştır. Ayrıca devlet, bitkisel ve hayvansal üretimi arttırma maksadıyla bunların üretimi ile uğraşan kişilere işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerin sağlanmasını kolaylaştırıcı tedbirler almakla da kendini yükümlü kılmıştır. Üreticiyi koruma amacıyla getirilen diğer önemli bir düzenleme ise üretilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için devletin tedbir almasıdır.

Türkiye'de Anayasa'daki düzenlemeler ve buna bağlı olarak da kanunlarda yapılan düzenlemelerin ve yakın zamana kadar bu doğrultuda uygulanan tarım politikalarının korumacı ve müdahaleci bir nitelik taşıdığı görülür. Fakat günümüzde Anayasa'da hüküm altına alınan yükümlülüklerinin aksine Türkiye, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmeleri; gıda ithalatına yönelinmesi ve korumacı politikaların terk edilmesi ile birlikte tarımda serbest piyasa ekonomisi kurallarının geçerli olduğu bir politika izlemeye başlamıştır. Bu konuya üçüncü bölümde Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikalarının Tarihçesi başlığı altında değinilecektir.

1.4.7.Yeterli Beslenme Hakkına Yönelik Kabul Edilen Düzenlemelerin Uygulanabilirliği Sorunu

12 No'lu Genel Yorum'da '*Başvuru Yolları ve Sorumluluk'* başlığı altında hak sahibinin mağdur olması durumunda neler yapılabileceği düzenlenmiştir. Yeterli beslenme hakkı ihlal edilen kişi ve grupların ulusal ve uluslararası düzeyde etkili başvuru yollarına erişebilmesinin gerekli olduğu kabul edilmiştir. Buna ek olarak hakkı ihlal edilen kişi ve grupların tazminat, tekrarlanmayacağına dair teminat veya garanti şeklini alabilecek yeterli

tazminata hakkı olduğu kabul edilmiştir. Ulusal ombudsman ve insan hakları komisyonlarının beslenme hakkı ihlalleri üzerine gitmesi gerektiği ayrıca vurgulanmıştır. Yeterli beslenme hakkının tanındığı uluslararası hukuk belgelerinin iç hukuka dahil edilmesinin çözüm getirici tedbirlerin kapsamını ve etkililiğini arttırabileceği, mahkemelerin ESKH Sözleşmesindeki yükümlülüklere doğrudan referansla, yeterli beslenme hakkına yönelik meydana gelen ihlalleri karara bağlamak için yetkilendirilebilecekleri vurgulanmıştır. Görüleceği üzere yeterli beslenme hakkının ihlaline yönelik etkili yaptırım mekanizmaları bulunmamakta, Genel Yorum'da bahsi geçen başvuru yolları ve yaptırım şekilleri devletlerin takdirine bırakılmış görünmekte ve bu konu kullanılan dil itibariyle de birer hedef niteliğini taşımaktadır.

Yeterli beslenme hakkı ESKH Sözleşmesi kapsamında düzenlenen bir hak olduğu için diğer ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanmasındaki zorluklar yeterli beslenme hakkı için de geçerli olmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar devletin pozitif bir tutum takınmasını ve bu bağlamda yoğun kaynak kullanmasını gerektiren bu nedenle aşama aşama gerçekleştirilebileceği ileri sürülen haklardır.[51] Yeterli beslenme hakkı söz konusu olduğunda ise bu iddiaların yerinde olmadığı görülür. Şöyle ki, yeterli beslenme hakkının kullanımı konusunda devletin tedbir alması ve pozitif bir tutum takınması doğaldır fakat devletin bu hakkın gerçekleşmesi için yoğun kaynak kullanması gerektiği iddiası yerinde bir iddia değildir. Her şeyden önce devlet hakimiyeti sınırları dahilinde yaşayan bireylerin açlıktan ölmemesinden doğrudan sorumlu tutulmuş, kaynakların yetersizliğinin ileri sürülmesi bu açıdan yeterli görülmemiştir. Kaldı ki, yeterli beslenme hakkının gerçekleştirilmesinde devletin görevi insanlara karşılıksız gıda dağıtmak

[51] ALGAN, a.g.e. 128

değil, bireyin ihtiyacı olan gıdayı temin edebilmesi için gerekli koşulları sağlamaktır. Bu bağlamda devletin en önemli görevi, kaynakların korunması ve etkin kullanımının sağlanması ile üretimde üreticiye girdi, kaynak sağlamada kolaylık ve dağıtımda adalet sağlama amacıyla gereken tedbirleri almaktır. Örneğin devletin, topraksız köylüye üretim yapması için toprak vermesi ve üretim için girdi kaynak sağlaması hem kişi bazında yoksulluğu önler hem de kişi üretime ve gıda arzına katılmış olur. Devletin kaynakları koruması ise her şeyden önce kendi varlığını da sürdürmesi için zorunludur. Sonuç olarak yeterli beslenme hakkı söz konusu olduğunda devletlerin asgari ölçüde de olsa bu hakkı güvence altına alma yükümlülüğünden kaynakların yetersizliğini ileri sürerek muaf olamaz.

Hindistan'da yeterli beslenme hakkında devletin yükümlülüğüne ilişkin açılan bir davada yüksek mahkemenin vermiş olduğu karar yeterli beslenme hakkının yaşam hakkı kapsamı çerçevesinde değerlendirilmesi bakımından ümit vericidir. 2001 yılında beslenme hakkının ülkedeki her vatandaşa yasal bir hak olarak tanınmasını talep etmek için Sivil Özgürlükler için Halk Birliği (People's Union for Civil Liberties) (PUCL) adına kamu yararı gözetilerek Hindistan Yüksek Mahkemesinde dava açılmıştır. İnsan Hakları Hukuku Ağı[52] (HRLN) kurucularından avukat Colin Gonsalves'in[53], üst düzey danışman olduğu davada, beslenme hakkının Anayasanın 21. maddesinde[54] düzenlenen yaşam hakkı kapsamında sayılması ve devletin yaşam hakkının korunmasının sağlaması yükümlülüğü dahilinde yeterli beslenme hakkından da yükümlü tutulması talep edilmiştir. Mahkeme verdiği kararla yeterli beslenme hakkını anayasanın 21. maddesinde düzenlenen yaşam

[52] Human Rights Law Network (HRLN)http://www.hrln.org/hrln/about-us.html, (Erişim:02.12.2017)
[53] GONSALVES, C. https://colingonsalves.wordpress.com/, (Erişim:02.12.2017)
[54] Hindistan Anayasası, Yaşamın ve kişisel özgürlüğün korunmasını düzenleyen 21. madde: '*Hiç kimse yasalarca belirlenen usul haricinde, yaşamından veya kişisel özgürlüklerinden yoksun bırakılamaz*.' http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/coi-4March2016.pdf, (Erişim:02.12.2017)

hakkının korunması yükümlülüğü kapsamında değerlendirmiş, yüz milyonlarca Hindistan vatandaşının yeterli gıdaya ulaşmasının yasal güvence altına alınmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda, Hindistan genelindeki 250 milyondan fazla ortaokul çocuğuna öğle yemeği verilmesi, hamile kadınlara, gelişmekte olan kızlara ve 6 yaşına kadar tüm çocuklara mineral ve vitamin takviyesi yapılması gibi yeterli beslenmeye dair uygulamalar, yapılan yasal düzenlemelerle hayata geçirilmiştir. Yüksek Mahkemenin bu kararı, dünyanın her yerinde yetersiz beslenme ve açlık ile mücadele eden kesimin haklarının korunması için verilmiş en önemli örnek karardır.[55] Öte yandan 2016 yılındaki 'Kedar Nath Yadav vs Batı Bengal Eyaleti ve Diğerleri' davasına da HRLN aracılığıyla müdahil olan Gonsalves, tarım arazilerinin 'sanayileşme' amacıyla kamulaştırılıp özel sektöre otomobil fabrikası kurulması için devrine dair Batı Bengal Eyaleti kararını temyiz ederek Yüksek Mahkeme'de iptalini sağlamıştır.[56] Yüksek Mahkeme iptal kararında, sanayileşmenin desteklenmesini anlaşılır bulmuş; öte yandan sanayileşme ve kalkınma külfetinin toplumun en zayıf tabakalarının sırtına, özellikle de devlet otoritesine karşı sesini çıkaramayacak fakir çiftçilere yüklenemeyeceğini karara bağlamıştır. Mahkeme, bu kararıyla hem arazilerin geri çiftçilere devrine hem de tazminat ödenmesine hükmetmiştir.[57] Beslenme hakkının hayata geçirilebilmesi için besin üreticilerinin de sanayileşmenin külfetinden korunmasına yönelik bu karar da evrensel nitelikli örnek bir karardır.

[55] KRİSHNAN, M. Colin Gonsalves: Who's India's 'Alternative Nobel Prize' winner? 26.09.2017 http://www.dw.com/en/colin-gonsalves-whos-indias-alternative-nobel-prize-winner/a-40686709 (Erişim: 01/12/2017)
[56] Kedar Nath Yadav vs State Of West Bengal & Ors on 31 August, 2016 https://indiankanoon.org/doc/168057026/ (Erişim:02.12.2017)
[57] RAJAGOPAL, K. Return Singur land to farmers, SC orders West Bengal govt. 31.08.2016 http://www.thehindu.com/news/national/Return-Singur-land-to-farmers-SC-orders-West-Bengal-govt./article14600055.ece, (Erişim:03.12.2017)

Yukarıda da açıklandığı üzere, yeterli beslenme hakkı en başta açlıktan ölmeme hakkını kapsar. Bu yönüyle yaşam hakkı ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu nedenle yaşam hakkının korunması bağlamında da yeterli beslenme hakkı ele alınmalı ve yapılan düzenlemeler bir istek ve hedef değil gerçekleştirilmesine öncelik verilmesi gereken bir temel hak olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda ulusal koruma mekanizmaları güçlendirilmeli, sosyal devlet anlayışı çerçevesinde devlet yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesine yönelik tedbirler almalıdır. Ne yazık ki küreselleşme süreci ile birlikte ulus devlet olgusu ile birlikte sosyal devlet anlayışı da aşınmış, devletler yeterli beslenme hakkının gerçekleşmesine yönelik uyguladıkları korumacı politikalardan vazgeçmek durumunda kalmış, gıda üretimi, dağıtımı ve bölüşümü konularında çok uluslu şirketler söz sahibi olmuşlardır. İkinci bölümde bu süreç küreselleşme olgusu kapsamında detaylı olarak ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE BESLENME HAKKI

2.1. Küreselleşme Kavramı

İnsanlık, doğası gereği sürekli bir gelişim ve devinim içerisindedir. Sınırlı kaynaklara sahip olmakla birlikte, mevcut olandan daha rahat bir yaşam arzusu güden insanoğlu, ihtiyaçlarını gidermek için gerçekleştirdiği her faaliyette yeni ihtiyaçların oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Teknolojinin ilerlemesi, buna bağlı olarak ulaşımın gelişmesi, iletişim araçlarının çeşitlenip yaygınlaşması ve iletişimin hızlanması, dünya üzerindeki ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel etkileşimi, özellikle 1980'li yıllardan itibaren, artırmıştır. Günümüzü geçmiş dönemlerden ayıran belirleyici fark ise bu etkileşim ve etkileşimin hızıdır. "Küreselleşme" olarak da ifade edilen söz konusu hızlı etkileşim sayesinde, gelişim ve dolayısıyla değişim, baş döndürücü bir süratle ilerlemekte ve -homojen olmamakla birlikte- yerkürenin tamamını etkilemektedir.

Küreselleşmenin tanımı üzerine ortak bir uzlaşı bulunmamaktadır. Her disiplin, küreselleşme kavramını kendi görüşüne uygun biçimde tanımlamıştır. Küreselleşmeyi dünyanın gelişmesi ve herkesin refah seviyesinin artması için bir fırsat olarak görenler olduğu kadar küreselleşmenin emperyalizmin bir başka yüzü olduğunu savunanlar da vardır. Bakış açısı ne kadar farklı olursa olsun, küreselleşme kavramının insanoğlunun hayatı üzerindeki etkisini yadsımak mümkün değildir. Öyle ki bu kavram, hayatın hemen

her alanına etki edecek genişlikte bir etkiye sahiptir. Bu sebeple, küreselleşme tanımlarında kullanılması muhtemel ortak kelimenin 'etkileşim' olarak belirlenmesi mümkündür. Bu bağlamda geniş bir anlamda tanımlandığında küreselleşme, *"dünya ekonomik ve siyasi sistemini oluşturan sosyal, iktisadi, kültürel vb. parçaların birbirleriyle ve dünyanın geri kalanıyla eklemlenerek, bağlantılı ve bağımlı hale gelmesi ve bu bağımlılığın çeşitli alanlardaki yansımalarının oluşturduğu bir dünya düzeni"*[58] şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu tanımdan yola çıkarak küreselleşmeyi, esasında dünya genelinde artan etkileşim, bağlantı ve bağımlılıkları ifade etmek için kullanılan nötr bir kavram olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Giddens da etkileşim unsurunu ana eksene koyarak; küreselleşmeyi dünya üzerindeki topluluk ilişkilerinin hiç olmadıkları kadar yoğunlaşması, bunun sonucunda da birbirinden çok uzakta yer alan hatta farklı kıtalarda bulunan yerel toplumların ortak olaylardan kolaylıkla etkilenebilmeleri şeklinde tanımlar.[59]

Küreselleşmenin sınırları ortadan kaldırmasına ve birçok olguya ulaşılabilirlik boyutu katmasına rağmen, doğası gereği kontrolden muaf, merkezi ve belli bir idari yapısı olmayan bir kavram olduğunu vurgulayan Baumann, bu bağlamda Ken Jowitt'in "*yeni dünya düzensizliği*" kavramını küreselleşmenin tanımı olarak kabul eder. Baumann, genel küreselleşme tanımındaki küresel etkileşim ile ilgili olarak da *eylemlerimizin küresel etkilerinin olabileceğini fakat eylemleri küresel olarak planlamak ve yürütmek için araçlarımızın olmadığını ve bu araçları nasıl edineceğimizi de bilmediğimizi* belirtir.[60]

[58] SÖYLEMEZ, Suat, Küreselleşen Dünyada Yoksulluk Sorununun İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı İstanbul 2009 s.1-8
[59] GİDDENS, Anthony, Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, 3.Basım, İstanbul 2004 s.69
[60] BAUMANN, Zygmunt, Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2012 s.64

Küreselleşme tanımı, söz konusu kavramın etimolojik çözümlemesini yapan sosyal bilimcilerin yanı sıra bu kavramı ele alan ideolojilere göre de değişiklikler göstermektedir.

Küreselleşmeyi kapitalizmin mantığından türeyen ve küresel bir ekonominin sonucu olarak gören neoliberal görüşe göre, devletin ekonominin işleyişinden elini çekmesi sonucunda, piyasa ekonomisi rasyonel bir işleyişe kavuşacak, kaynakların optimum dağılımı ve kullanımı mümkün olacak, sermayenin serbest dolaşımı ile birlikte bölgelerarası eşitsizlikler azalacak, klasik merkez/azgelişmiş çevre ikilemi ortadan kalkacak, sonuç olarak iktisadi etkinlik artacak ve toplumsal refah seviyesi yükselecektir.[61]

Neo-Marksist bakış açısı da küreselleşmenin kapitalizm mantığından türediğini öne sürer. Öyle ki neo-markistlere göre soğuksavaş sonrası rakipsiz kalan kapitalizmin ileri bir aşamaya geçmesiyle birlikte küreselleşme, uluslararası sermaye tarafından başlatılan ve devletin ekonomik yaşamdan çekilmesini sağlayarak dünya ekonomisine tam anlamıyla hâkim olma amacı güden kapitalist ideolojiyi gerçekleştirme ve yayma süreci olarak ortaya çıkmıştır.[62]

Görüldüğü üzere üzerinde uzlaşılmış tek bir tanımı olmayan farklı görüşlerin farklı şekillerde tanımladığı küreselleşme, dünya üzerindeki uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklıetkileşiminderinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm olguları kapsayan bir süreçtir. Toplumsal ilişkilerin zamansal, mekânsal oluşumunda genişleme, derinleşme,

[61] ÖZKUL, Metin, Küreselleşme, Neo-Liberalist Uygulamalar, Yoksulluk ve Toplumsal Sorumluluk, Journal of Azerbaijani Studies, Khazar University Press, Volume:12, Numbers:1-2, s.622-649
[62] KAYA, Mehmet, Küreselleşme Yaklaşımları, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (2009), s. 1-16

küçülme ve hızlanma yaratan küreselleşme; ekonomik, siyasal ve kültürel alanları da küçültmektedir.[63]

2.1.1. Küreselleşmenin Kronolojisi ve Merkez-Çevre Ayrımı

Tanımı farklı bakış açılarına göre değişen küreselleşmenin, sadece nasıl tanımlandığı değil ne zaman ortaya çıktığı konusunda da birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise küreselleşmenin sadece ekonomiyle sınırlı kalmayarak insan hayatının siyasi, sosyal ve kültürel alanlarına da nüfuz etmesi, diğer bir deyişle çok boyutlu bir yapıya sahip olmasıdır. Öyle ki küreselleşmenin ortaya çıkışını medeniyetin başlangıcıyla bir tutanların yanı sıra, kavramın sanayi devrimiyle birlikte hayatımıza girdiğini savunanlar ile geçtiğimiz yüzyılı milat kabul edenler de bulunmaktadır. Özellikle 1950'li yılların sonu ve 1980'li yılların başı değişimin başladığı, 1990'lı yıllar ise küreselleşmenin çıkışı için milat kabul edilen tarihler arasında yer almaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı sonundan 1970'li yılların başına kadar dünya ekonomisinin çizgisi uluslararası ilişkileri yönlendiren soğuk savaşın getirdiği kutuplaşma üzerine kuruluydu. 1970'li yıllar borç krizlerinin yaşandığı ve gelişmekte olan ülkelerin denetime alınması düşüncesini doğuran bir geçiş dönemiyken, 1980'li yıllardan itibaren tam serbest piyasa ekonomisinin hedeflendiği, 1990'lı yıllardan itibaren ise küreselleşme kavramının iyice belirginleştiği ve yeni ekonomik düzenin devreye girdiği dönem olmuştur. Sovyetler Birliğinin ve Doğu Blokunun dağılması, son bulan iki kutuplu dünya siyasetinin yerini

[63] ÇALIK, TOPUZ, Zuhal, Küreselleşmenin Ulus Devlete Etkileri, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 3, Nisan 2016, s.13-26

alacak yeni bir küresel düzen kurma sürecini hızlandırmış ve küreselleşmeye bugünkü şeklini vermiştir.

Dünya ekonomisinin işleyişini şekillendiren yapıya bakıldığında, ABD, AB, Japonya'nın oluşturduğu, 'Merkez' denilen ülkelerin ileri derecede sanayileşmiş ülkeler oldukları görülür. Merkez, var olan ekonomik güçleri ile dünya ekonomisine yön verdikleri gibi, aynı zamanda ekonominin işleyiş biçimini belirleyen kuralları da koyarlar. Ayrıca bu ülkelerin, söz konusu kuralların diğerlerince kabulünü sağlayacak ideolojiyi ve kurumları yaygınlaştırdıkları, bu bağlamda yönetim ve denetim işlevlerini de ellerinde bulundurdukları görülür. Merkez'in dışında, çoğunluğunu gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu 'Çevre' olarak tabir edilen ülkeler ise dünya ekonomisini etkileme gücünden yoksun, Merkez'in yarattığı koşullara uymakla yükümlü ülkelerdir.[64] Merkez'in aynı zamanda teknolojiyi üreten ülkeler olması, Çevre'yi etkisi altına alabilmesinin de dayanağını oluşturan güçlerden biridir. Bunun yanında Merkez, düşünce kalıpları oluşturma ve bunu pazarlama konusunda da etkindir. Merkez'in finans kaynaklarını elinde tutuyor olması, finans piyasalarında da tam egemen konumda olmasını sağlar.

Merkez'in, serbest piyasa ekonomisini benimsetme ve/veya dayatma yoluyla dünyanın farklı ekonomilerini yutarak tek bir küresel serbest piyasa ekonomisi oluşturmak amacıyla kurduğu uluslararası örgütlerden en önemlileri Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü'dür. Tamamen Merkez'in kontrolünde olan bu kurumların yürüttükleri politikalar da Merkez'in ortak çıkarını korumaya dönük olarak gerçekleştirilmektedir. Bu uluslararası kurumlar hem Merkez'in hem de Çevre'nin iç düzenlemelerinde rol oynarlar. İstikrar programları, yapısal uyum programları, buna bağlı

[64] KAZGAN, Gülten, Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım Ağustos 1994 İstanbul s.15

olarak denetlemeler Dünya Bankası ve IMF gözetiminde yürütülür. Yapılan denetimler ve yönlendirmeler bağımsız görünümlü bu kuruluşlar tarafından yapıldığı için Çevre tarafından tepki çekmemektedir.[65] Ayrıca, Dünya Ticaret Örgütü kapsamında yapılan antlaşmalarla uluslararası mal ve hizmet ticaretindeki sınırların kaldırılması böylece küreselleşmenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.[66]

Merkez'in finans gücü, borç verme potansiyelinde de kendisini gösterir. Merkez verdiği borcun, faiz getirisinden faydalandığı gibi, ayrıca -ve belki de daha önemlisi- borç alan Çevre'nin ekonomi politikasında belirleyici bir konum kazanır. Belli bir eşikten sonra yeniden borçlanma zorunluluk halini alır ve daha çok borçlanan Çevre daha çok kaynak transferi gerçekleştirir. Söz konusu durum, borçlanan Çevre'nin artan oranda bir yoksullaşma sürecinde girmesine neden olur. Merkez'in yanı sıra, Merkez nüfuzundaki uluslararası mali kuruluşlar da borç vermektedirler. Çevre'ye borç verme kozunu kullanarak küreselleşmeci politikalar dayatan anılan kuruluşların yıkıcı yerel etkisi, 1970'li yılların sonunda had safhaya varan borç krizinde kendini göstermiştir. 'Borç ödeyememe krizleri' sonucu Çevre'nin sarsılması sonrasında kredi akışları IMF'in denetimine bağlanmıştır.[67]

2.1.2. Sermayenin Bağımsız Unsuru: Çok uluslu Şirketler

Yeni dünya düzeninde küresel ekonomiye yön veren, bağımsız uluslararası kuruluşlar ve Merkez dışında, devletlerin pek çoğu üzerinde tahakküm kurabilecek güce erişmiş olan çok uluslu şirketler de yer almaktadır. Devletlerin ekonomiye müdahalesinin

[65] KAZGAN, Gülten, a.g.e. s.32
[66] YIKILMAZ, Necla, Yeni Dünya Düzeni ve Çevre, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Küreselleşme Dizisi-1 İstanbul, s.36
[67] KARABAY, a.g.e, s.100-101

mümkün olduğu ulusal kalkınmacı dönemde gelişen ülkelere giden yabancı yatırımlar daha çok iç pazara yönelikken sonraları dünya pazarının bütünü hedeflenmeye başladı. Bu dönüşümlerin neticesinde dünyadaki büyük uluslararası şirketler, belli bir ulusal devlette yerleşik çok uluslu şirketlerden, hiçbir devlete bağlılık duymayan, çıkarları ulusal devletler aracılığı ile değil uluslararası hukuk yoluyla korunan çok uluslu şirketlere dönüşerek, kendi devletlerinin denetiminden kaçınma imkânı elde etmiş oldular. Dünya ekonomisinin yeniden yapılanması sürecinde güçlenerek büyüyen ve zaman içerisinde bağımsızlaşan sermaye, düzenleyici unsur rolünü devletlerden almış, ulusal kalkınmacı devletçilik yerine sermayenin kendine has liberalizmi ortaya çıkarılmıştır.[68] Böylece, çok uluslu şirketler yeni üretim birimlerinin nerelerde kurulacağını, hangi bölge veya ülkelerin istihdamı ve refahı artıran yatırımları çekeceğini ve dünyanın geriye kalanına ne kadar teknoloji transfer edileceğini de büyük ölçüde belirleyen kurumlar olmuşlardır.[69]

Giddens'a göre ticari kuruluşlar, özellikle çok uluslu şirketler, ellerinde çok büyük ekonomik güç bulundurabilirler nitekim çok uluslu şirketlerin en büyükleri birkaçı dışında bütün uluslardan daha büyük bütçelere sahiptirler. Bu sebeple, kendi ülkelerindeki ve/veya herhangi bir başka ülkedeki siyasaları etkileme gücüne sahiptirler. Devletin elinde kalanlar ise toprak bütünlüğü ve şiddet araçlarının kontrolü yetkisidir.[70]

Baumann da benzer bir yorumla ulus devletlerin, siyasal olarak hiçbir zaman kontrol edemeyecekleri küresel güçlerin icra kurumu ve tam yetkili temsilcisine dönüştüğünü vurgularken, ulusal hükümetlerin küresel güçlerin ihtiyaçları doğrultusunda istenilen gerekli düzenlemeleri yapmakta ve ifa etmekte olduğunu belirtir. Baumann'a göre

[68] KEYDER, Çağlar, Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yayınları, 3. Basım Nisan 2004 İstanbul, s.51
[69] CEBECİ, Kemal, Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü, Sayıştay Dergisi, Sayı 71 s.23
[70] GİDDENS, a.g.e. s.74

günümüz küresel güçlerinin kontrolünde olan devletlerin yegâne görevi, egemenlik alanları içinde kendilerine ait baskı gücünü kullanarak küresel gücün devamlılığını sağlamaktır.[71]

2.1.3. Küreselleşme ve Ulus Devletin Dönüşümü

Fransız İhtilali'nin ardından ulus devlet fikrinin ortaya çıkmasıyla başlayan süreç tüm dünyayı etkisi altına almış ve büyük toplumsal değişimler neticesinde imparatorluklar parçalanarak ulus devletlere dönüşmüştür. Nitekim Poggi de modern devletlerin kendiliğinden büyüyerek gelişmiş bir yapı olmaktan çok yapay olarak oluşturulmuş bir yapı olduğunu söyleyerek devleti tüm dişlileri birbirine kenetlenen bir makineye benzetmektedir.[72]

Meşruiyetinin kaynağını 'tek bir ulus' fikrinden alan modern ulus devletler sistemini, yan yana her biri kendi sınırları içerisinde egemen birimler oluşturuyordu. Daha açık bir deyişle modern ulus devlet, kendini tanımladığı fiziki sınırlar içerisinde kural koyan, norm belirleyen ve bunların uygulanmasını sağlayan, bu amaçla, sahip olduğu meşruiyet çerçevesinde, elindeki kaynakları kullanma yetkisine sahip olan birimi temsil etmekteydi.[73] Nitekim devleti amaçları ile değil sahip olduğu araçları üzerinden tanımlayan Max Weber de benzer şekilde, devleti baskı araçlarına sahip olan, şiddet kullanma tekelini elinde bulunduran ve bu sayede var olduğu topraklarda hüküm sürme hakkını tek başına elinde bulunduran birim şeklinde tanımlamıştır.[74]

Sovyet sosyalizminin siyaset sahnesinden çekilmesi ve sosyalist blokun dağılmasıyla birlikte, uluslararası sistemde devletin rolünü bir kez daha derinden etkileyen

[71] BAUMANN, a.g.e. s.70
[72] POGGİ, Gianfranco, Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı Ekim 2002 s.119
[73] ÇALIK, TOPUZ, a.g.e. s.13-26,
[74] SAYGILI, Abdurrahman, Modern Devletin Çıplak Sureti, AUHFD, 59 (1) 2010: 61-97

büyük bir değişim meydana gelmiştir. "Yeni Dünya Düzeni" ya da "Küreselleşme" olarak adlandırılan süreç ulus devletin egemenlik alanının daralmasına yol açmıştır. Ulus devletin egemenlik alanın daralması üç boyutlu bir süreç olarak değerlendirilir. Siyasi gücün, ulusal otoritelerden, BM, AB, ve NATO vb. gibi uluslararası örgütlere kayması ve ekonominin küreselleşmesi ile birlikte büyük bir ivme kazanan ulusüstü ekonomik ve siyasal birliklerin, ulus devletler tarafından kontrol edilemeyen uluslararası şirketlerin ve piyasaların etkisi birinci boyutu oluşturdu. İkinci boyut ise birinci boyuttaki aktörlerin etkisi sonucu olarak ortaya çıktı. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, merkeziyetçiliğin ve kamu harcamalarının azaltılması, sosyal haklarda gerileme gibi neoliberal ideolojiye dayanan anlayışın getirdiği ve ulus devletin klasik fonksiyonlarında önemli azalmaya yol açan uygulamalar bu süreçte gerçekleştirildi. Üçüncü boyut ise aşağıdan yukarıya doğru işlemekte ve bazı ülkeler bakımından ulus devleti eriten en etkili süreç olarak kendini göstermektedir. Bu süreç ulus devlet içindeki bölgeselleşme ve yerelleşme olgusudur.[75]

Küreselleşme sürecinde Merkez'de 1980'den itibaren geçilen neo-liberal uygulamalarla, Çevre'de ise Dünya Bankası ve IMF aracılığıyla dayatılan politikalarla devletin küçülmesi sağlandı. Çünkü ekonomiye müdahale eden refah devletleri yaklaşımını uygulayan Merkez ve ulusal kalkınmacı politikalar izleyen Çevre, uluslararası sermayenin serbest dolaşımı önünde engel oluşturmaktaydı. Piyasanın yeni kuralları, serbest ticaretin ön koşulsuz ve sınır tanımadan yapılmasını ve sermayenin serbest bir biçimde hareket etmesini amaçlıyordu. Piyasaların genişlemesi küresel iş birliğini zorunlu kılarken, finans sisteminin bağımsızlığı, küresel düzenleyici işlemleri ve küresel normları beraberinde getirdi. Bu durum "ekonomi"nin de kademeli bir biçimde siyasi erkin kontrolünün dışına

[75] UYGUN,a.g.e., 250-284

çıkmasına neden oldu.[76] Baumann, oluşan yeni düzende devleti, iktisadi zeminini kaybetmiş, egemenlik alanı ve dolayısıyla bağımsızlığı aşınmış, siyasal anlamda kimliksizleşmiş, küresel güçlerin güdümünde 'güvenlik' ten sorumlu bir idari yapıya dönüşmüş olarak tanımlar.

Küresel güçlerin baskısına karşı koymaya çalışması, devletin sistem dışına itilmesi ve yok olması sonucu doğuracağından, devletlerin askeri, ekonomik veya kültürel kendine yeterliliği ve uluslararası sistemin dışında, tek başına varlığını idame ettirebilmesi gerçekçi bir ihtimal olmaktan çıkmıştır. Bunun sonucunda devletler, yasa koyma, düzen sağlama yetilerini korumak için müttefikler aramak ve her geçen gün gönüllü olarak egemenliklerinden daha fazla feragatte bulunarak küresel sistemin birer uzantısı haline gelmişlerdir.[77] Gerçekten de gerek uluslararası kuruluşlara üyelik, gerekse uluslararası antlaşmaların imzalanması, devletlerin, egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmalarına, bu da 'mutlak' ve 'bölünmez' devlet egemenliğinin ortadan kalkması anlamına geliyordu.

Küreselleşme sürecinin günümüzde geldiği noktada, devletlerin uluslararası düzendeki temel aktör konumu, bireyler, topluluklar, şirketler ve özel kuruluşlar lehine aşınmış, devlet, uluslararası siyasetin yeni aktörlerinin tercih ve çıkarlarının temsil edildiği bir mekanizmaya dönüşmüştür. Devletlerin gelişmiş ülkelerde, kar getirici alanların önünü açmak, teknolojik üstünlüğü tesis etmek ve korumak, sermayenin uluslararası işleyişini kolaylaştırmak ve sermaye güvenliğini sağlamak gibi unsurlar üstlenmişlerdir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde ise, sermaye girişi kolaylaştırılırken (yüksek faiz oranları ve

[76] ÇETİN, Beyzade, Nadir, Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus Devlet Tartışmaları, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2008, s.3

[77] BAUMAN, a.g.e. s.67-69

mevduat garantileri, özelleştirme, serbest ekonomik bölge uygulamaları, mal ve finans piyasalarda serbestlik gibi), diğer tarafından sermaye karlılığını arttırmaya yönelik (ücretli çalışanların taleplerini baskılamak ve bilinen uyum politikalarını sürdürmek başta olmak üzere) işlevlere ağırlık vermektedirler.[78] Sonuç olarak devlet, küreselleşme sürecinde sermayenin artan gücü ve bağımsızlığı karşısında sermayenin bir aracına dönüşmüştür. Devletten beklenenler topladığı vergilerle iç ve dış güvenliği sağlamak ve hukuku üstün kılmakla sınırlanırken, sermaye yanlısı bir rol oynamak zorunda kalan devletin de sosyal niteliği belirgin ölçüde aşındırılmıştır.

2.1.4. Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devletin Aşınması ve Yoksulluk

19. yüzyıldaki jandarma devlet anlayışı, devletin hukukla sınırlandırıldığı, kişisel ve siyasal hakların güvence altına alındığı, ekonomik yaşamın ise piyasa koşullarının serbestliğine bırakıldığı bir anlayışı temsil ediyordu. Nitekim ekonominin serbest bırakıldığı ortamda sanayileşme yolunda büyük ilerlemeler de kaydedilmişti. Fakat sanayileşme, beraberinde var olan sınıfsal ve sosyal eşitsizlikleri daha da derinleştirmiş, bu durum da toplum içerisinde çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Bireyin mutlak özgürlüğünü savunan klasik liberal anlayış toplumda ortaya çıkan eşitsizliklere ve eşitsizliğin getirdiği çatışmalara duyarsız kalmış, oluşan tepkiler sonucunda sosyal devletin düşünsel temelleri atılmıştır. Bu bağlamda devletten beklenen, insan hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda pasif rolden sıyrılması, bu suretle zayıfın korunduğu sosyal ve ekonomik hakların tanınmasını sağlayarak, toplumda meydana gelen derin eşitsizliklerin önüne geçmek olmuştur. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, 19. yüzyılın ikinci yarısında

[78] KORAY, Meryem, Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları http://www.uiportal.net/kuresellesme-sureci-ve-ulus-devlet-ekonomi-siyaset-tartismalari.html (Erişim: 06.10.2017)

sosyal devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Devletin vatandaşında asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı görev edindiği sosyal devlet anlayışı, 20. yüzyıl boyunca önemli bir gelişme göstermiştir.

Temel değerleri yaşam güvenliği, tam istihdam ve çalışma gücünün korunması üzerine kurulu olan sosyal devlet, sosyalist devletten farklı olup, liberal devlet anlayışından doğmuştur. Sosyal devlette amaç, devletin ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalelerde bulunması suretiyle sosyal refahı en üst düzeye çıkarmaktır. Devletin müdahaleci, düzenleyici, yeniden dağıtıcı ve girişimci olarak piyasayı düzenlemesi, piyasa ekonomisinin yetersizlikleri ve başarısızlıklarının ortadan kaldırılması sonucunu doğuracağından meşru görülmektedir.

Sosyal devlet anlayışı anayasal düzeyde de uygulamaya girmiş, bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Diğer müdahaleci devlet sistemlerinden farklı olarak, sosyal devlette yapılan müdahaleler ekonomik ve sosyal açıdan zayıf durumda olanların güçlendirilmesine yönelik olup, devletin verdiği destek yardım anlayışına değil sosyal yurttaşlık anlayışına dayanmaktadır.[79] Nitekim sosyal devletin getirmiş olduğu sosyal refah uygulamaları ve geniş kamu hizmetleri özellikle sanayi toplumlarında ortaya çıkan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına kavuşmasını amaçlamıştır.[80]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, birçok ülkede sosyal devlet anlayışı uygulamaya konulmuştur. Ekonomik istikrar, refah ve sosyal güvenlik programları evrensel bir karakter kazanmış, ulus devletin temel öğesi olan

[79] YANIK, Celalettin, KARA, Mustafa, Küreselleşmenin Sosyal Devlet Anlayışındaki Dönüşüme Etkisi: Genel Bir Değerlendirme, Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:6 s.12 (2014/2)
[80] BULUT, a.g.e. s.174

vatandaş kavramının öne çıktığı, refah devletinin kuramsal temelleri sağlamlaştırılmıştır. Zamanın gelişmiş kapitalist ülkelerinde,1970'lere kadar süren dönemde, bir yandan ulus devlet anlayışı benimsenirken diğer yandan da sanayi üretimine ağırlık veren sosyal refah devleti anlayışı hayata geçirilmiştir. Az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde ise, sosyal devlet modeli ulusal kalkınmacı devlet modeli biçiminde uygulanmıştır. Kamusal hizmetleri vergiler üzerinden finanse eden sosyal devlet, fiyat denetimleri, üretime doğrudan katılım ve benzeri yollarla piyasaya müdahalelerde bulunmuştur. Bu amaçla, herkesin yeterli beslenme, sağlık, eğitim, konut ve istihdam haklarından eşit biçimde yararlanmasını sağlamak amacıyla tedbirler alınmıştır.[81]

1970'li yıllardan itibaren dünya üzerinde yaşanan ekonomik krizler sosyal devlet olgusunu da tartışmaya açmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin artmasının görevlerini yerine getirememesine yol açtığı, ayrıca sosyal refah uygulamalarının devlet bütçesi üzerinde büyük bir yük oluşturduğu, devletin içine düştüğü mali krizden çıkış yolunun ancak sermayenin "kuralsızlaştırılan" bir serbest piyasada rahatça dolaşabilmesiyle çözülebileceği düşüncesi ortaya atılmıştır. Neoliberal söyleme göre, eğer gelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimi azgelişmiş ülkelere serbestçe ihraç edilebilirse, sermaye bol olduğu yerden kıt olduğu yere akacaktır. Bu durum ise, daha çok ülkenin gelişmesine fırsat tanıyacak, böylece azgelişmiş ya da gelişmekte olarak isimlendirilen ülkelerin kaynak sıkıntısı sona bulacak ve bu ülkeler ileri teknolojilere sahip olabileceklerdir. Böylelikle ihracat imkânları artacak, geniş pazarlarla bütünleşecek, her şeyden önemlisi her ülke kendi nüfusu için yatırım ve istihdam imkânlarını artıracaktır. Bunun olabilmesi yani sermayenin

[81] YANIK, KARA, a.g.e. s.13

serbestçe hareket edebilmesi için de devletin piyasadan elini çekmesi ve piyasalara müdahale etme imkanının ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Kamu harcamalarının kendi başına büyüme seviyesini aşağı çeken veya ekonomik performansı düşürdüğünü gösteren açık bir kanıt bulunmamakla birlikte,[82] 1980'li yıllardan itibaren pek çok devlet, piyasaya müdahale etme yönündeki politikalarını neoliberal politikalar lehinde terk etmiştir. Bazen gönüllü bazen zorlamayla yaptırılan fedakarlıklarla, kamuya ait birçok işletme ve hizmet birimleri ticari bir meta olarak özel girişimcilere devredilmiştir. Devlet, büyük sermayelerin rahat dolaşabilmesine yönelik olarak piyasa güçlerinin işini kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Sonuç olarak küreselleşme, ulus devletlerin özerkliğini ve politika üretme kapasitelerini önemli ölçüde daraltmış, yurttaşların refahını sağlamaya ve sosyal hakların gerçekleştirilmesine yönelik sosyal amaçlı politikalar izlenmesini güçleştirmiştir. [83]

Gelişmişlik düzeylerini yükseltmek, yaşam standartlarını artırmak gibi yönlerden, daha verimli ve daha kârlı olacağı beklentisiyle, hemen hemen tüm ülkelerin dahil olduğu bu süreç, bekleneni vermesi ve toplumları hoşnut kılması şöyle dursun, bu ülkelerin ekonomik yapısında olduğu gibi politik ve diğer toplumsal özellikleri açısından da dezavantajlı bir duruma girmesine neden olmuştur. Neoliberalist uygulamalar sonucu ortaya artı ürün/değer çıkmıştır fakat ortaya çıkan bu artı ürün/değer hiç de adaletli bir şekilde paylaşılmamıştır. Neoliberalist uygulamalar öncesindeki birey başına düşen gelir arasındaki farklılıklar daha az iken, 1990'lar sonrasındaki bu durum az gelişmiş ülkeler aleyhine katlanarak artmıştır. Yoksulluk öyle bir boyuta gelmiştir ki ulusal ve uluslararası

[82] LEBA, Reyhan, Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Önemi ve Sosyal Devletin Geleceği, Mevzuat Dergisi, Yıl: Sayı: 44 Ağustos 2001, https://www.mevzuatdergisi.com/2001/08a/02.htm (Erişim: 09/10/2017)
[83] UYGUN, a.g.e. s.250-284

toplum gündemine, öncekilerden çok farklı bir biçimde, merkezi bir tartışma konusu olarak girmiştir.[84] BM Kalkınma Programı tarafından 1997 yılında yayınlanan Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması İçin İnsani Gelişme Raporunda 'insani yoksulluk' kavramı ortaya atılmış; bu kavramın da temelinde insani gelişme, insanca yaşam için parasal olanakların yanı sıra iktisadi, sosyal, kültürel bazı olanaklara sahip olunması gerektiği fikrinin yattığı belirtilmiştir.[85]

Baumann da gelir dağılımındaki adaletsizliği ve bunun sonucunda meydana gelen yoksulluğu BM verilerine dayanarak ortaya koymuştur: "*Birleşmiş Milletler tarafından her yıl açıklanan İnsani Gelişme Raporu'nun son verilerine göre, en tepedeki 358 "küresel milyarder"in toplam serveti, en yoksul kesimden 2,3 milyar (dünya nüfusunun %45'i) insanın toplam gelirine eşittir. İngiliz gazetesi TheGuardian'ın ekonomisti Victor Keegan, söz konusu verileri yorumlayarak dünya kaynaklarının mevcut dağılımını "yeni bir haydutluk biçimi" olarak adlandırmıştır. Küresel varlığın sadece yüzde 22'sinin, dünya nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan sözde "gelişmekte olan ülkeler"e ait olduğu gerçeği Keegan'ı doğrular niteliktedir. Verilerin umutsuzluğa sürükleyen tarafı ise bu açığın giderek artması ve yoksullara ayrılan küresel gelir payının her geçen gün azalmasıdır. Dünyanın en yoksul ülkelerinin bundan tam 30 yıl önce küresel servetten aldığı pay yüzde 2,3 iken bugün bu oranın yüzde 1,4'e düşmesi bu durumun açık bir örneğini teşkil etmektedir.*"[86]

Gerçekten de teoride sermayenin serbest dolaşımı yoluyla refah vadeden küreselleşme, pratikte yoksul nüfusun artmasının önüne geçememiştir. Refahın eşit

[84] ÖZKUL, a.g.e. s.622-649
[85] BM Yoksulluğu Ortadan Kaldırmak için İnsani Gelişim Raporu, 1997, s. 25 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf (Erişim: 11.10.2017)
[86] BAUMAN, a.g.e. s.75

dağılımının gerçekleşmemesi, yoksul kesimlerin hem sayıca artmasına, hem de yoksulluktan çıkış olanaklarına erişimlerinin kısıtlanmasına neden olmuştur.

Yoksulluk çok boyutlu bir kavramdır. Yeterli besine sahip olamamak, temiz suya erişim imkanının olmaması ve sağlık hizmetlerinden yararlanamamak yoksulluğun en görünür yüzünü oluşturmaktadır. Temel insan haklarının tesisi için, bireyin hayatını idamesinde zorunlu bir unsur olan yeterli beslenme, temiz suya erişim, sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi haklar güçlü mekanizmalarda korunmasına ihtiyaç duyulan haklardır. Buna karşın, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kategorisinde değerlendirilen bu hakların korunması konusunda hem bölgesel hem de küresel bağlamda etkin ve işlevsel kurum ve mekanizmalar yetersiz kalmaktadır. Yoksulluğun boyutlarının artması en temel insan hakkı olan yaşam hakkı için de tehdit oluşturmaktadır.

Yaşam hakkı; yaşamı sürdürme, makul, önlenebilir dert ve sıkıntılardan ari olarak yaşamayı kapsar. Yaşam hakkının tesisi, bir takım temel koşulların da varlığını beraberinde getirir. Yaşam, sadece nefes alıp verme, kalbin atışından ibaret değildir. Bilakis, bireyin ferdi olarak ve toplum içinde yaşamını, insan onurunu koruyarak ve temel ihtiyaçlarını rahatlıkla gidererek sürdürebilmesi gerekir. Yaşam hakkının tam anlamıyla sağlanabilmesi için gerekli unsurları oluşturan bu temel ihtiyaçların başında temiz içme ve kullanma suyuna ulaşım, hijyenik bir yaşam ortamı, beslenme için yeterli sayı ve kalitede gıda temini, kapsamlı ilaç-tedavi hizmetleri, doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetleri, hastalıkların önlenmesi gelmektedir. Temel ihtiyaçların üzerinde üçüncü kişiler tarafından tasarruf edilmemeli, ticari kaygılarla niteliği düşürülmemelidir.

2.2. Küreselleşmenin Yeterli Beslenme Hakkı Üzerinde Yarattığı Olumsuz Etkiler

Günümüz dünyasında besin kaynaklarının kıt olduğu bilinmektedir. Yeterli gıda üretimi gerçekleştirildiğini savunanlar bulunmakla birlikte, dünya üzerinde artış göstermeye devam eden aç ve yoksul insanların sayısı, gıdanın eşit ve hakkaniyetli dağıtımında da ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir.

Günümüzde özellikle sanayileşme sonucu çevre kirliliğinin artması nedeniyle, toprak ve su kaynakları, kullanılamaz biçimde kirletilmektedir. Diğer taraftan ise, telif hakkını tohum üzerine uygulamak suretiyle, esasen tüm insanlığa ait olan, gerçekte insanoğlunun da bir parçasını teşkil ettiği doğaya ait olan tohum, patent üzerinden sahiplenilmektedir. Çiftçi kendi tohumunu üretememekte, sertifikasız tohum satışı yasaklanmakta, öte yandan yasal veya ticari baskılarla ekmeye zorlandığı tohumların gıda kalitesi şüphe uyandırmaktadır.

İnsanlığa ait ortak varlıkların üzerinde çok uluslu şirketlerce yapılan tasarrufların geri planında, toplum yararı veya açlıkla mücadelenin ötesinde, şirket mantığının doğal bir sonucu olarak, ticari kaygı yer almaktadır.

Bireyin yaşam hakkının temelini teşkil eden gıda üretiminin kaynağı olan toprak, su ve tohum gibi ortak varlıkların gitgide ticari bir metaya dönüşmesinin, insanlığın geleceği bakımından ciddi tehlikeler doğurması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

2.3. Ortak Varlıklar Üzerindeki Hakimiyet Sorunu

Kaynakların sınırlı oluşu, bu kaynakların kullanımı konusunda bazı düzenlemelerin ve kuralların getirilmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu düzenlemelerden belki de en önemlisi mülkiyet hakları üzerinedir. Mülkiyet haklarının temelinde eldeki kaynakların etkin bir biçimde kullanılması yer almaktadır ve bu nedenle bu tür haklar ülkelere göre küçük farklılıklar gösterse de en genel anlamda dört farklı gruba ayrılmaktadır. İlk grup mülkiyet haklarını "özel mülkiyet" oluşturmaktadır. Özel mülkiyette, bir kaynak ya da varlığa ilişkin hak tamamen kişiye özeldir. İkinci grup mülkiyet hakkında ise bu hak devletindir. Bu sebeple, bu tür mülkiyet hakkına devlet (kamu) mülkiyeti denilmektedir. Üçüncü grup mülkiyet hakkı "ortak mülkiyet" olarak adlandırılmakla birlikte devlet mülkiyetindeki gibi varlık üzerinde ortak bir mülkiyet hakkından söz edilmektedir. Ancak, ortak mülkiyetteki temel fark mülkiyeti haiz olan kişilerin, diğer kişileri dışarıda tutarak kaynağın yönetimine kendilerinin karar verebilmeleridir. Varlık üzerindeki mülkiyetin ortak olması, tüm hak sahiplerinin eşit konumda olması ve bir kimsenin diğerinden daha imtiyazlı konumda olmadığı anlamına gelmektedir.[87]

Coğrafi keşiflerle birlikte ticaretin gelişmesi ve Avrupa'da burjuva sınıfının ekonomik güce erişmesiyle birlikte, bu kesimlerce ortak mallar üzerinde önce fiili olarak kurulan hakimiyet, (toprak kapatma hareketleri) neticede hukuken de tanınma ile sonuçlanmıştır.

John Locke'un mülkiyet konusu hakkındaki risalesi, 17. yüzyılın toprak kapatma hareketleri çerçevesinde Avrupa'daki ortak mülklerin özel mülk haline getirilmesini fiilen

[87] KAMA, Özge, Küreselleşen Dünyada Çevre ve Mülkiyet İlişkisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2009 s.18

meşrulaştırmıştır.[88] Locke, doğa üzerinde mülk edinmenin emek temelli bir özgürlük olduğunu ileri sürmüş ve bunu bireysel özgürlüğe bağlamıştır.

Locke'a göre mülkiyet hakkının esası emektir. İnsan, herhangi bir şeyi doğanın yarattığı durumdan ayırır ise, artık o şeye kendi emeğini eklemiştir. Kendisinden bir şeyler kattığı için, o şey artık kendi mülkiyetindedir. Bir şey, doğanın kendisini yaratmış olduğu durumdan, insan tarafından çıkarıldığında, bu iş için sarfedilen emek, artık bu şey üzerinde müştereken diğer insanların bu şey üzerinde haiz oldukları hakkı ortadan kaldırır. Çünkü, "emek sarfeden"in en tartışmasız mülkü "emek"tir. Emek sarfeden dışında kimsenin, bu emeğin semerelerini toplamaya hakkı bulunmamaktadır. Ancak, benzer nitelikteki müşterek mallardan başkaları için de yeterli miktarda bulunması gerekmektedir.[89]

Başka bir deyişle Locke, mülkiyetin, ancak âtıl doğal kaynakların, emek gücü uygulanarak dönüştürülmeleri halinde yaratılabileceğini söylüyordu. Locke, dünya üzerinde kaynakların bolluğuna dikkat çekiyor ve bir insanın emeğinin bütün kaynakları dönüştürmeye yetmeyeceğini vurguluyordu. Mülkiyetin amacının malikleri değil, varlık üzerinde emek sahibi olanları, dolayısıyla asıl korunanın emek olduğunu belirtmektedir. Locke, emek vasıtasıyla mülkün elde edilmesinde, üçüncü kişilere zarar vermeme koşulunu sınır olarak belirlemişse de, siyasi ve ekonomik bakımdan zayıf olan bireye karşı bu sınırın bir anlamı kalmamıştır. Öyle ki, sonraki yıllarda yaşanan, kişilerin zorla toprağından edilmesi uygulamalarında görüleceği üzere en çok görmezden gelinen görüşü bu olmuştur.

Locke'un düşünceleri doğrultusunda, 'ortak varlıkların kuşatılması' diye de nitelendirilen, kamu ortak mallarının şahıs mülkiyetlerine geçirilmesi süreçleri hız

[88] SHİVA, Vandana, Su Savaşları, Özelleştirme, Kirlenme ve Kar, bgst Yayınları, Birinci Basım İstanbul Mart 2007 s.46
[89] AKİPEK, İlhan, John Locke'un Mülkiyet Hakkındaki Fikirleri, AÜHFD, Sayı:1, Cilt:11 Yıl:1954 s.514-524

kazanmıştır.[90] Nitekim ilk kuşatma, İngiltere ve Galler'de 1740'larda başlamış olup, köylülerin mukim soylulara ait toprakların üzerinde tarım yapma, hayvan otlatma ve avlanma hakları ellerinden alınmıştır. Kendi çıkarlarını korumak için soylular, devlet üzerinde kurdukları baskı aracılığıyla kamuya açık arazileri uhdelerine almışlar, maliklik iddialarını köylülere karşı dayatırken zor kullanma ve katliamlar gerçekleştirmekte tereddüt etmemişlerdir. 19. yüzyıla gelindiğinde Britanya'daki verimli topraklar tamamen soyluların eline geçmiş, geriye kalan ortak varlıklar ise dağlık bölgelerdeki engebeli otlaklar ve tarıma elverişsiz araziler olmuştur. Ortak varlıkların kuşatılması Avrupa dışına da sirayet etmiş, İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da ormansızlaştırma ve ortak varlıkların mülkiyetleştirilmesi politikaları uygulanmış, bu çerçevede 1865'te çıkarılan bir yasayla ormanların korunmasından vazgeçilmiş, Hindistan genelinde araziler ve ormanlar ticari kullanıma sunulmuştur.[91]

2.3.1. 'Ortak Varlıkların Trajedisi' Sorunsalı

Dünyanın bugün geldiği noktada, artık kaynakların bol ve sınırsız olmadığı bilindiği halde, Locke'un dünyanın sınırsız olarak algılandığı, kaynakların ise tükenmez olduğu varsayılan bir dönemde kaleme aldığı mülkiyet hakkındaki risalelerinin, ortak mülklere zarar veren ve doğal kaynakları geri dönüşümsüz bir biçimde sömüren teorileri ve pratikleri beslemeye devam ettiğini söylemek mümkündür

Günümüzde ise ortak malların özel mülkiyete konu edilmesinin gerekliliği, Garret Hardin'in 1968 yılında yayınlanan 'Orta Malların Trajedisi'[92] başlıklı makalesine

[90] SHİVA, Vandana, Yeryüzü Demokrasisi, Adalet, Barış ve Sürdürülebilirlik, bgst Yayınları, Birinci Basım, İstanbul Ocak 2010, s.40-41
[91] BARLOW, a.g.e, s. 84
[92] HARDİN, Garret, Orta Malların Trajedisi, Piyasa Dergisi, Sayı 5, s.13-26

dayandırılmaktadır. Hardin, ortak malların tüm yeryüzü olduğunu ileri sürerek kamuya ait ortak mülkleri mülkiyetsiz, açık-erişim sistemleri olarak nitelemekte ve toplum tarafından iyi yönetilmediğini varsaymaktadır. Hardin'in ortak mülklerin kaçınılmaz bir şekilde yok olacağı şeklindeki tahmini, insan toplumlarındaki itici gücün rekabet olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Hardin, bir kaynağın insanlar tarafından kullanımının hiçbir engelleme ve düzenleme ile kısıtlanmadığı durumda, her rasyonel kullanıcının daha fazla kazanç elde etmek ve maliyetini düşürmek isteyeceğini böylece mevcut kaynaktan son noktasına kadar yararlanmaya çalışacağını, sınırsız kullanımın ise kaynağın tükenmesine yol açacağını dolayısıyla ortak varlıkların trajedisi denen durumun gerçekleşeceğini savunmaktadır.[93]

Hardin, kaynakların tükenmesinin önüne geçmek için ise iki yöntem önerir. Bu yöntemlerin ilki, doğal kaynakların üzerinde mülkiyet hakkı kurulup özelleştirilmesi, ikincisi ise devletin mülkiyetinde kaynakların kontrolü ve yönetilmesi şeklindedir. Ayrıca Hardin, ortak varlıkların devamının ancak düşük nüfus yoğunluğu şartlarında mümkün olabileceğini, artan insan nüfusunun ortak varlıklara ilişkin uygulamaların sırayla terk edilmesine yol açacağını öne sürmüştür. Hardin'e göre, üreme özgürlüğü insanlığı kesin bir felakete götürecektir. Bu bağlamda Hardin, üreme özgürlüğünün terk edilmesinin bir zorunluluk olduğunu, bunun izahının eğitimin bir görevi olduğunu, ortak varlıkların trajedisinin ancak bu şekilde engellenebileceği şeklinde oldukça radikal sayılabilecek bir fikir ileri sürmüştür.[94]

Nitekim son 10.000 yıl boyunca insan eylemleri dünya ekosistemlerinde büyük değişiklikler yaratmış, tarım için tarla ve otlak açılması, ormanların yok edilmesi,

[93] MORRİS, Andrew P. Mülkiyet Haklarının İktisadı, Liberal Düşünce Dergisi, Kış-Bahar Sayı:53-54, 2009 s.30-31
[94] HARDİN, Garret, a.g.e. s.25

neredeyse her tür hayvan ve bitkinin doğal ortamını düzenli bir biçimde daraltmıştır. Hayvanların besin, kürk ve diğer ürünler için planlı bir biçimde öldürülmesi, birçok canlı türünün sayısının büyük ölçüde azalmasına, bazılarının da neslinin tükenmesine yol açmıştır. İlk dönemlerde yaşanan kayıpları ölçebilmek zor olsa da özellikle coğrafi keşiflerin başlamasından sonraki dönemde yeni kıtaların keşfedilmesi ile keşfedilen yerlerdeki doğal kaynakların sömürüldüğü ve bilinçsizce yok edildiği bilinen bir gerçektir. Özellikle geride bıraktığımız son birkaç yüzyılda yıkımın şiddetinin artarak devam ettiğini görmek mümkündür.[95] Amerikalı çevrebilimci William Ophuls da bu sorunu "ortak varlıklar sorunu" olarak adlandırmaktadır. Ophuls, ortak varlıkların kapsamını daha da genişleterek, ortak varlıkların atmosferin alt, üst ve dış tabakalarını, yeryüzündeki suları, okyanusları ve açık denizleri kapsadığını belirtmiştir.[96]

'Ortak varlıkların trajedisi' fikrini savunanlara göre, herkese açık erişim sistemlerinde sorunun başlangıcını, kaynakların kullanımı ve tüketimindeki denetimsizlik oluşturur. İnsanlarda sürdürülebilir kullanım sağlama kaygısının olmayışı, kaynakları yok etme maliyetinin düşük buna karşılık kısa vadeli kazançların yüksek olması da ortak varlıkların kaçınılmaz trajik sonunu oluşturur.

Gerçekten de, ortak varlıklar üzerinde özel mülkiyet tesisinde yasal ve etik zemin arayanlar için ortak varlıkların trajedisi teorisi oldukça ilgi görmüştür. Ortak mülklerin yönetilemediği, açık-erişime sahip mülkiyetsiz alanlar olduğu varsayımı, buralar üzerinde mülkiyet tesisi ve yönetim işlevinin ancak özel bireyler tarafından sağlanabileceği inancını

[95] PONTİNG, Clive, Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Mart 2012 s.165
[96] YALÇIN, Arman Zafer, Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı, 21, Haziran 2009, s.288-309

doğurmuştur. Ortak varlıkların trajedisi fikrini kendilerine dayanak yapan ana akım ekonomistler, doğal kaynakların korunmasının ancak özelleştirme ile olabileceğini ileri sürmüş ve ortak malların özelleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Merkeziyetçi hükümetler açısından ise, politik ve ekonomik gücü arttırma adına, doğal kaynakları devlet mülkiyetine geçirme ve kontrol etme imkânı sağlamıştır. Hem kapitalist hem de sosyalist modellerde sürdürülebilir kalkınma söylemi kullanılarak ortak varlıklara yönelik aynı mülkiyetleştirme politikası takip edilmiştir. Ortak mallar üzerinde gerçekleştirilen özelleştirme veya devletleştirme uygulamaları ise her zaman başarılı sonuçlar vermemiştir. Dünyanın birçok yerinde buna ilişkin olumsuz örnekler bulunmaktadır. Amazon ormanları, devlet tarafından şirketlerin kullanımına açılmakla giderek tahrip olmaktadır. Rusya ve Çin'deki geniş otlaklar büyük oranda tahrip edilmiştir. Tabiatı ve Bioçeşitliliği Koruma Kanunu tasarısı, koruma alanlarına zarar verebilecek potansiyeldedir. Çıralı'da köy tarafından ortak kullanılan sahil bir şahsa kiralanmıştır. HES'ler toprağa, orman dokusuna ve biyoçeşitliliğe zararlar vermektedir. Örneğin su rezervleri ve barajlar nedeniyle Burdur Gölü ciddi zararlar görmüştür. Deniz kıyıları balık çiftliklerince kirletilmekte, denizaltındaki biyoçeşitlilik azalmaktadır.[97]

Shiva'ya göre de, Üçüncü Dünya Ülkelerinde devlet, özelleştirme yoluyla doğal kaynakların metalaştırılması sürecine büyük ölçüde aracı olmuştur. Shiva,ortak malların çevrilmesi ve özelleştirilmesi nasıl devlet tarafından kolaylaştırılabilmekte ise, sosyal refah yapıları ve kamusal sistemler inşası vasıtasıyla devletin insanlığın müştereken iyiliğine hizmet eden ortak malları yaşatabileceğini ifade etmektedir. Shiva'ya göre Devletin bu iki zıt ve çelişen rolü, devletin bizatihi kendisini ortak malların çevrilmesi-özelleştirilmesi ve

[97] Ortak Kaynakların Yönetimi, http://politikekoloji.org/ortak-kaynaklarin-yonetimi-elinor-ostrom-anisina (Erişim: 05.10.2017)

geri kazanımı arasında bir mücadele platformu haline getirmektedir. İnsanlığa ait olan ortak malların mülkiyetleri ve yönetimleri yapılırken ayrıcalıklı bir azınlık yaratılmamalıdır. Göz önünde tutulması gereken, tüm insanların ortak iyiliği ve çıkarının güvence altına alınmasıdır.[98]

Nitekim 'Ortak Varlıkların Trajedisi' kuramı üzerine çeşitli coğrafyalarda yapılan alan çalışmaları bu kuramın ileri sürdüğü iddianın tersi niteliğinde sonuçlar vermiştir. Bu araştırmalara göre, gerçekte insan toplulukları, kullandıkları ortak varlıkları -doğal kaynakları- yok etmeden yüzlerce yıldır başarıyla yönetegelmişlerdi. Bu noktada, 2009 yılında ortak varlıkların ekonomik yönetimi ve yerel toplumların kullandıkları ortak doğal kaynakları yönetmek için nasıl organize oldukları konularında yaptığı araştırmaları dolayısıyla Nobel Ekonomi Ödülüne layık görülen Elinor Ostrom[99], tıp bilimine ait olan tanısal yaklaşımı uyarlayarak yeni bir bilimsel model geliştirmiş, bu sayede sosyo-ekolojik sistemlerin daha sağlıklı analizini sağlamıştır. Ostrom'un derlediği ve analiz ettiği bu çalışmalar, Hardin'in kuramını haksız çıkarmış, kuramının dayandığı varsayım ve modellerin, gerçeği yansıtmayacak kadar basit olduğunu ortaya koymuştur. Ostrom, yerel toplumların, tarih boyunca geliştirdikleri kurum ve sistemler aracılığıyla, doğal kaynakları kendi başlarına oldukça başarılı biçimde yönetebildiklerini göstermiştir.

Ostrom'a göre, ortak varlıkları yöneten topluluklarda bireyler arasındaki ilişkiler güven, karşılıklılık ve itibara dayanır. Ostrom, güven ilişkisine dayalı bu yerel sistemlerin, pazar mekanizmaları ve devlete kıyasla ortak varlıkların yönetiminde ve kullanımını

[98] SHİVA, Yeryüzü Demokrasisi, s.61
[99] Orstrom, E. http://www.elinorostrom.com/(Erişim:01.10.2017)

kısıtlayan kuralların tespitinde daha başarılı ve sürdürülebilir olacağını savunur.[100] Ostrom'un ortak varlıkların yönetimi üzerinde belirlediği sekiz temel ilkeyi şunlar oluşturmaktadır:

1.Grup sınırlarının açıkça belirlenmesi.

2. Yerel ihtiyaç ve duruma yönelik olarak, ortak varlıkların kullanım ve yönetim kurallarını eşleştir.

3. Kuralların yenilenmesinden etkilenmesi muhtemel kesimlerin sürece katılabilmelerini sağla.

4. Topluluk üyelerinin kurul yapım haklarının, dış otoriteler tarafından tanındığından emin ol.

5. Grup üyelerinin davranışlarının gözlemlenmesi için, üyelerin kendilerinin uyguladığını bir sistem geliştir.

6. İhlallere kademelendirilmiş yaptırımlar uygula.

7. Anlaşmazlıkların çözümünü ulaşılabilir düşük maliyetli araçlarla sağla.

8. En alt düzeyden en tepeye sistemin tüm katmanlarında ortak varlıkların yönetim sorumluluğunu tesis et.[101]

[100] Elinor Ostrom'un Nobel Ödülü takdiminde yapmış olduğu sunum: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/ostrom_lecture.pdf (Erişim:01.10.2017)

[101] Ostrom'un Müştereklerin Yönetimi için 8 İlkesi 10.04.2014 http://ekoiq.com/ostromun-mu%CC%88stereklerin-yonetimi-icin-8-ilkesi/ (Erişim: 05.10.2017)

Ostrom bu ilkelerini, Nobel ödül töreninde yaptığı konuşmada da vurgulamış,[102] saha çalışmalarından örnekler sunarak, ortak varlıkların topluluk tarafından kullanımında sanılanın aksine aşırı tüketim bulunmadığını, aksine basit konuşmalar ve ortak tecrübeler sayesinde ortak tüketimin çevreci ve sürekli olduğunu ortaya koymuştur.

Ostrom'un verdiği bir örnekte, 2008 yılında Fehr and Leibbrandt tarafından Kuzey Doğu Brezilya'da kamu erişimine açık bir göldeki balıkçılar arasında yapılan geniş katılımlı (%87) bir araştırmada, araştırmaya katkı sunan balıkçıların geniş delikli ağlar kullandıkları ve böylece küçük balıklara yaşam ve büyüme şansı verdikleri gözlemlenmiştir.[103] Cardenas tarafından Kolombiya'da 2000 yılında orman köylüleri üzerine yapılan iki araştırmada ise, yüzyüze diyaloğa sahip köylülerin ortak varlıkların tüketiminde (orman) daha hassas oldukları, öte yandan topluluk içi diyalog yerine dış yaptırımlar (aşırı kullanımın cezalandırılması) uygulandığında ise köylülerin işbirliğinden caydıkları görülmüştür.[104]

Shiva da ortak varlıkların Hardin'in iddia ettiği gibi açık erişim kaynaklar olmadığını; toplum düzeyinde bir sahiplik söz konusu olduğunu belirtir. Buna göre toplumu oluşturan her birey, ortak mallar üzerinde müşterek malik konumundadır. Toplumlar, sahip oldukları ortak malların kullanımına ve yönetimine dair kurallar ve sınırlamalar koyarlar.

[102] OSTROM, E. Beyond Markets and States: PolycentricGovernance of Complex EconomicSystems Prize Lecture, December 8, 2009 https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/ostrom_lecture.pdf (Erişim:05.10.2017)
[103] FEHR, Ernst, LEIBBRANT, Andreas, A Field Study on Cooperativeness and Impatience in the Tragedy of the Commons May 5, 2011 https://www.econ.uzh.ch/dam/jcr:ffffffff-9758-127f-0000-0000095d6d3b/CooperativenessImpatience.pdf (Erişim:19.10.2017)
[104] CARDENAS, Juan-Camilo, JANSSEN, Marco, BOUSQUET, Francois, "Dynamics of Rules and Resources: Three New Field Experiments on Water, Forests and Fisheries"http://gamesforsustainability.org/2013_Dynamics_of_rules_and_resources-Three_new_field_experiments_on_water_forests_and_fisheries.pdf (Erişim: 19.10.2017)

Otlakları aşırı otlamadan, ormanları yok olmaktan ve su kaynaklarını tüketmekten koruyan, bu kaynaklardan sağlanan faydanın düzenlenmesidir.[105]

Hava, su, okyanuslar vs. gibi doğal kaynakların insanoğlunun varlığını sürdürmesi için gerekli olduğu, bu kaynaklara erişimin kısıtlanamayacağı, kaynaklardan yararlanabilmenin herkesin hakkı olduğu hususları evrensel ortak varlıklar kavramının hukuki zeminini oluşturmaktadır. İnsanlığın bir parçası olmak aynı zamanda ortak varlıkların üzerinde hak sahipliği iddia edebilmeyi de sağlamaktadır. Dolayısıyla, içilen sudan solunan havaya, yerküre üzerinde bulunan dağlardan denizlere, kısacası yaşam genetiğinin aktarıldığı tüm yaşamsal çeşitliliği bu çerçevede tanımlamak mümkündür. İçinde yaşadığımız atmosfer, birçok canlıya yaşam alanı sunan okyanuslar gibi ortak varlıklar 'küresel' ortak varlık şeklinde tanımlanırken; kamusal alanlar, ormanlar, umumi ormanlar veya gen havuzu gibi varlıklar ise 'yerel' sıfatını alarak, o topluluğa ait ortak varlık olarak kabul edilmektedir.[106] Ancak ortak varlık kavramı, ortak mallar üzerindeki hak talebinin serbest şekilde ifa edilmesi manasına gelmemektedir. Ortak varlıkları kullanma ve ortak bir mirasa erişim hakkına sahip olma, insanlara aynı zamanda bunları koruma yükümlülüğünü de vermektedir. Bunun için ise, ortak varlıklar üzerindeki hakların tek elde toplanması engellenmeli, herkesin eşit oranda faydalanması sağlanmalı, özel kazançlar saikiyle el konulmasının da önüne geçilmelidir. Bu aynı zamanda insanlık mirasından yararlanma hakkının da gereğidir.

Yakın geçmişten itibaren çokuluslu şirketler, daha ucuz iş gücü, zayıf çevre kanunları ve el değmemiş yerel doğal kaynakların cazibesiyle üretimlerini büyük ölçüde az gelişmiş ülkelere kaydırmışlar, gittikleri -görece- güçsüz hükümetlerce yönetilen az

[105] SHİVA, Su Savaşları, s.48
[106] BARLOW, a.g.e., s. 81

gelişmiş ülkelerde, ortak varlıkların kontrolünü tasarruflarına geçirmişlerdir. Tohumlar, mineraller, ormanlar, hatta su kaynaklarına sınırsız erişim sağlayan küresel şirketler, söz konusu erişimlerini korumak ve ilerletmek için bölgesel ve çift taraflı ticaret ve yatırım anlaşmalarını devreye sokmuşlardır. Bu sayede, kamunun erişimine açık ortak varlıklar üzerinde hak iddia edebilmişler, daha da ileri giderek bu haklarının engellenmesi veya kesintiye uğraması durumunda hükümetlere dava dahi açabilecek güce sahip olmuşlardır.[107] Öte yandan, bahse konu şirketlerin sahip oldukları ekonomik güç ve şirketlerin ana ülkelerinin siyasi desteği karşısında az gelişmiş ülke hükümetleri dengesiz, adaletsiz ve zorlayıcı bir kabullenmeye maruz bırakılmaktadır.

Ortak varlıkların önemi gıdanın üretimi aşamasında ortaya çıkar. Avcılık ve toplayıcılıktan tarım sayesinde yerleşik yaşama geçen insanoğlu, asırlardır kendi toprağını ekip biçmekte, bunun için kendi ürettiği tohumu kullanmakta, ektiği tohumdan elde ettiği ürünün bir kısmını bir sonraki yıl için tohumluk olarak saklamakta, hayvanlarını otlatmak için meraları kullanmaktadır. Endüstriyel tarıma geçişle birlikte insanlığın yüzyıllardır ortak olarak kullandığı tohum, toprak, su gibi tarımsal girdiler küçük çiftçinin elinden alınarak şirket malı haline gelmiş, toprağından kopan köylü sınıfı endüstri kollarından birinde işçi olmuş, işsiz kalanlar da yoksulluğa sürüklenmiştir. Gıda üretiminin çok uluslu şirketlerin kontrolüne geçmesi neticesinde sadece gıda üreticisi köylü sınıfının mağduriyeti söz konusu değildir. Gıda tüketicisi kesimin ulaştığı gıdanın kalitesi de her zamankinden daha fazla sorgulanacak durumdadır. Endüstriyel tarım yöntemlerinin dolayısıyla ilaç kullanımının ve genetik mühendisliği yoluyla üretilen tohumlardan elde edilen gıdaların gerçek gıda olup olmadığı konusu o kadar tartışmalıdır ki, tarihte belki de ilk kez gıdaya

[107] BARLOW, a.g.e., s. 84

ulaşan parası olan kesim de gıdaya ulaşmakta zorluk çeken kesim de farklı şekilde de olsa eşittir. Zira her iki taraf da gıdadan yoksundur.

Diğer taraftan endüstriyel tarımla birlikte verim artışı olmakla birlikte bu verimin sürdürülebilirliği pek mümkün görünmemekte, doğal kaynakların ve çevrenin sürekli tahrip edilmesi gelecek kuşakların gıdaya erişim hakkını tehdit etmektedir. Tüm bu tartışmalar beraberinde ‘gıda güvencesi’ kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BESLENME HAKKI KAPSAMINDA GIDA GÜVENCESİ

3.1. Beslenme Hakkı Kapsamında Gıda Güvencesi Kavramı ve Modern Gıda Sistemi

3.1.1. Gıda Güvencesi Kavramı

Yeterli beslenme hakkı uluslararası metinlerde düzenlenmiş ve devletlere bu konuda çeşitli yükümlülükler getirilmiş olmasına rağmen günümüzde sayısı azımsanamayacak ölçüde büyük insan toplulukları, insanların ve hükümetlerin kontrol edemediği mekanizmalardan dolayı yeterli gıdaya ulaşamamakta, açlık, kötü ve yetersiz beslenme, ciddi bir tehlike boyutunu korumaktadır. Çoğunluğu az gelişmiş ülkelerde bulunan 200 milyonu çocuk olmak üzere 800 milyon insanın bu tehlikeye maruz kalması gıda güvencesini sağlama amacıyla önlemler alınmasını zorunlu kılmaktadır.[108]

Gıda güvencesi (food security), BM Gıda ve Tarım Örgütünün (FAO) uluslararası hedeflerinden biri olarak 1970'li yıllarda kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Gıda güvenliği (food safety) kavramından farklı bir anlama gelmektedir. Gıda güvenliği kavramında, '*fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri itibariyle tüketime uygun olan*

[108] DENLİ, Yüksel, ANLI, Ertan, Gıda Güvencesi, Gıda Dergisi Cilt:22, Sayı:4 Yıl:1997s.249-250

ve besin değerini kaybetmemiş gıda' kastedilirken, gıda güvencesi gıda güvenliğini de kapsayan daha geniş bir kavramdır.[109]

1996'da FAO'nun düzenlediği Dünya Gıda Zirvesinde[110], gıda güvencesi, *"herkesin aktif ve sağlıklı bir hayat sürebilmesi için gerekli olan, yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici özellikleri olan gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri"* olarak tanımlanmıştır.[111] Başka bir anlatımla, gıda güvencesi, bütün insanların aktif ve sağlıklı bir hayat sürebilmeleri için yeterli gıdaya ulaşımı olup; gıdanın uygunluğu, yeterliliği ve erişilebilirliği şeklinde üç temel unsura sahiptir.

1994 yılından beri Kanada'da faaliyet gösteren Ryerson Üniversitesi Gıda Araştırmaları Merkezi gıda güvencesi kavramına ilişkin olarak gerçekleştirilmesi gereken ilkeler olduğunu vurgulamıştır. Buna göre herkese yeterli gıdanın 'sağlanabilirliği' gıda güvencesinin ilk şartını oluşturur. Yeterli miktarda sağlanan gıdaya herkesin adil biçimde ulaşmasını öngören 'erişilebilirlik' ilkesi ise ikinci ilkedir. Yoksulluk ve açlığın dünya genelinde yaygın olmasının altında yatan ağırlıklı neden gıda miktarındaki yetersizlik değil, gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Bu nedenle gıda güvencesinin sağlanabilmesi için ekonomik yönden erişilebilirlik büyük önem taşımaktadır.[112] Gıda güvencesi kavramının üçüncü ilkesini, gıdanın sağlıklı, temiz, güvenilir olması, bir başka anlatımla "kabul edilebilirlik" oluştururken, üretim ve dağıtımın etkinliği olan 'yeterlilik' ilkesi dördüncü ilkeyi oluşturur. 'Yeterlilik' ilkesi bugünkü üretim faaliyetlerinin gelecek nesillerin ihtiyaç

[109] KOÇ, Mustafa, Küresel Gıda Düzeni, Kriz Derinleşirken, NoteBene Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2013 Ankara s.14
[110] Rome Declaration on World Food Security 13-17 November 1996 http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm (Erişim: 19.10.2017)
[111] Rome Declaration on World Food Security 13-17 November 1996 http://www.fao.org/docrep/003/w1358e/w1358e14.htm (Erişim:05.12.2017)
[112] NİYAZ, Özge Can, İNAN, İ.Hakkı, Türkiye'de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi, Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 2016; 13(2) : 1 - 7 s.3

duydukları gıdalara ulaşımını engellemeyecek bir şekilde sağlanmasını, diğer bir deyişle sürdürülebilirliğin temini üzerinde de durur.[113]

Barraclough, gıda güvencesini, tüm toplumlar ve bireylerin gereksinmelerini karşılayabilecek derecede yeterli miktar ve kalitede yiyeceğe sürdürülebilir bir şekilde ulaşma kapasitesi olarak tanımlamış, gıda güvencesini sağlayacak bir sistemin belli temel koşulları yerine getirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu koşullar; tüm grupların temel ihtiyaçlarını giderecek seviyede gıda üretilmesi, depolanması ve ithal edilmesi kapasitesi, uluslararası ve siyasi dalgalanma ve dayatmalardan en az etkilenecek biçimde kendine yeterlilik, yiyecek teminine engel olabilecek periyodik veya mevsimler tehditleri en aza indirgeyecek bir güven ortamının tesisi, ekolojik sistemin yenilenmesine ve kendini korumasına imkan tanıyan bir sürdürülebilirlik ve tüm grupların güvenilir biçimde gıda teminine imkan tanıyan asgari gelir adaleti şeklinde ortaya konulmuştur.[114]

Gıda güvencesi kavramı farklı şekillerde ifade edilse de gıdanın fiziksel olarak var olması ile gıdaya ulaşılabilirlik arasında bir denge olmalıdır. Bir başka anlatımla, gıdanın yeterli miktarda üretilmiş olması gıda güvenliğini sağlamaya tek başına yeterli değildir. Gıda güvencesini sağlayabilmek için kişilerin gıdayı alabilme/erişebilme gücünü sağlayacak sosyo ekonomik koşulların da sağlanması gerekir.

Bir yazarın da belirttiği gibi gıda güvencesini sağlamanın kimin görevi olduğu sorusu toplumsal mutabakat gerektirmektedir. Bu bağlamda, gıda güvencesinin kendi kendine yeten ulusal kalkınma hedefli köylü tarımı ile gerçekleşeceğini ileri sürenler

[113] KOÇ, a.g.e. s.16-17
[114] Barraclough, An End to Hunger'dan Aktaran AYDIN, Zülküf, Genetik Mühendisliği, Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu, Toplum ve Bilim Dergisi, Birikim Yayınları, 85 Yaz 2000, İstanbul, s.109

olduğu gibi, dünya pazarları ile bütünleşmiş, teknolojinin her yönünden faydalanan, tarımda makineleşmiş, tarım ilacı ve diğer modern tarım girdilerini kullanarak bu güvencenin gerçekleştirilebileceğini iddia edenler de bulunmaktadır.[115] Bu konuda dünya üzerinde uygulanan sistemin tarihi gelişimini incelemek ve modern gıda sistemini anlamak, gıda güvencesinin nasıl sağlanabileceği konusunda da fikir verebilir.

3.1.2. Modern Gıda Sistemi ve Gıda Rejimleri

Sömürgeleşme ile sanayileşmenin birbirini hızlı bir şekilde beslediği 19. yüzyıldan itibaren endüstriyel alanda ortaya çıkan büyük işletmeler, tarım sektöründe de ortaya çıkmış, daha fazla üretim için daha büyük tarım alanlarına ihtiyaç duyan bu büyük tarım işletmelerinin agresif bir biçimde yayılma davranışları neticesinde, köylerde var olma savaşı içindeki küçük çiftçiler ölçüsüz rekabet yüzünden büyük şehirlere taşınarak sahip oldukları toprakları söz konusu büyük tarım işletmelerine bırakmak zorunda kalmışlardır. Çiftçi, şehirlerdeki üretim için gerekli iş gücü ihtiyacının birer parçası olurken, şirketler daha da büyümüştür. Buna karşın, hayatın akışına ters bir hızla büyüyen tarım endüstrisinin faaliyetleri sonucunda doğa tahrip edilmiş, ürünlerin kalitesi düşmüş ve köy yaşamı yavaş yavaş sona ermeye başlamıştır.[116] Bu durum sadece belli bir yerde değil zaman içerisinde dünyaya yayılarak ilerleme göstermiştir. Kapitalist üretim ilişkileri aynı olsa da devletin ekonomideki rolü ve dünya ekonomisine yön veren egemen eğilimler açısından bu süreçte farklı evrelerden geçildiği ileri sürülmüş; bu bağlamda süreçler, McMichael ve Friedman tarafından, temel olarak gıda üretimi ve tüketiminin küresel ölçekte belirlenen kurallar

[115] KOÇ, a.g.e. s.18
[116] CURY, MAURİCE, Kapitalizmin Kara Kitabı, Evrensel Basım Yayın, Üçüncü Basım, İstanbul, Aralık 2012,s.13

tarafından yönetilen yapısını ifade eden "gıda rejimi" kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır.[117]

Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesi, 'birinci gıda rejimi' olarak adlandıran dönem, gerek çevre gerekse merkez ülkelerinde köylülüğün tasfiyesinin başladığı dönemdir. Birinci gıda rejiminin sanayileşen Avrupa Ülkelerinin emperyalist yayılmacılığı sonucunda sömürge ülkelerde üretilen temel tarım ürünlerinin Avrupa'da üretilen endüstri ürünleri ile değişimi üzerine kurulu olduğu görülür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1970'lerin ortalarına kadar süren 'ikinci gıda rejimi' tarımın modernleştiği, köylülüğün tasfiyesinin ve buna bağlı olarak da kentleşmenin hızlandığı dönemdir.[118] Aşağıda detaylıca incelenecek olan 'Yeşil Devrim' olarak adlandırılan melez tohumlar ve modern tarım girdilerine dayalı üretim politikaları bu dönemin öne çıkan özelliğidir.

Yeni bir kavram olan 'üçüncü gıda rejimi' kavramının literatüre giriş tarihine ilişkin olarak herhangi bir uzlaşı bulunmamaktadır. Kimi uzmanlar meseleyi biraz daha ileriye taşıyarak söz konusu rejimin ortaya dahi çıkmadığını savunmaktadırlar. Bu kavramın ortaya çıkışındaki en büyük etkinin ise 1995'te DTÖ'nün kuruluşu sonucunda çok uluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılması olduğu değerlendirilmektedir. Öyle ki önlerinde herhangi bir engel kalmayan çok uluslu şirketler önce tarımla uğraşan küçük üreticileri ve

[117] ÇAŞKURLU, Sibel, Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt : 23, Özel Sayı, ss. 161-194

[118] SARIÖZ GÖKTEN, Yeliz, GÖKTEN, Kerem Neoliberal Gıda Rejimi ve Çin'de Gıda Güvencesi: Ekonomi Politik Bir Perspektif, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Nisan 2017 Cilt-Sayı: 10(2) ss: 11-28

düşük fiyatlı tarım ürünlerinin ticaretini zayıflatmış, son yirmi yıl içerisinde de piyasada mutlak bir hakimiyet kurarak, yüksek gıda fiyatlarının önünü açmışlardır.[119]

İkinci gıda rejimi döneminde ortaya çıkan 'yeşil devrim' süreci daha önceki dönemden farklı olarak tarım girdilerinde makineden, kimyasal gübre ve ilaçlara her çeşit teknolojinin kullanıldığı buna bağlı olarak geleneksel tarım yöntemlerinin terk edilip endüstriyel tarıma geçildiği ve tarımda şirketleşmeye giden yolun açıldığı dönem olduğundan üçüncü gıda rejimi dönemini anlayabilmek için aşağıda detaylıca ele alınacaktır.

3.1.2.1. Yeşil Devrimin Getirdikleri

Yeşil Devrim, tarımda birim alandan elde edilen ürün miktarının arttırılması düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Yeşil Devrimin öncüsü Norman Bourlaug, tarımda üretimin artması için geleneksel tarımdaki pek çok uygulamayı değiştirerek, yüksek teknoloji ürünü yeni yöntemlerin kullanılmasını sağlamıştır. Bourlaug'un uygulamaları sonucunda 1960-1990 yılları arasında Asya, Latin Amerika ve Afrika'da gıda üretimi iki kattan fazla artmıştır. Bourlaug, bu çalışmalarından dolayı 1970 yılında Nobel Barış ödülüne layık görülmüştür.[120]

Yeşil Devrim'de ürün artışının temelini kırma (melez) tohumlar oluşturuyordu. Bu tohum türleri, çaprazlama deneyler sonucunda elde edilen verimi yüksek tohumlardı. Ürün artışında önemli bir başarı elde edilmesine karşın, kırma tohumlar çoğalmaya karşı korumalı bir yapıya sahiplerdi. Başka bir deyişle, normal açık polen veren türlerin aksine,

[119] ÇAŞKURLU, a.g.e. s.178
[120] BORLAUG, N. Biographical, The Nobel Peace Prize 1970
https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1970/borlaug-bio.html (Erişim: 05.05.2017)

kırma tohumlar ilk nesilden sonra daha az mahsul veriyorlardı. Alınan tohumlarda nesil ilerledikçe mahsulde düşen verim, çiftçileri her sene için tekrar tohum almaya mecbur kılıyordu. Bunun dışında mahsul alabilmek bu tohumlarla birlikte sentetik gübre, haşere ve ot ilacı ile tarım makinelerinin kullanımı zorunluydu. Böylece uluslararası petrol ve kimya şirketleri için yeni pazarlar açılmış; tarım makinesi, kimyasal ilaç ve girdi satan şirketler önemli kazançlar sağlamışlardır. Tohumların özel sulama sistemlerine de ihtiyaç duymaları üzerine sulama sistemi ihtiyacını karşılamak için sulama projeleri geliştirilmiş; Dünya Bankası tarafından sağlanan kredilerle barajlar inşa edilmiştir.[121]

Yeni tohumlardan mahsul elde edebilmek için ihtiyaç duyulan sentetik gübre, haşere ve ot ilacı, sulama sistemi ve tarım makinelerini temin edemeyen küçük çiftçiler bu süreçte yoksullaşmış, artan üretimin fiyatları aşağı yöne çekmesi sonucunda küçük toprak sahipleri ve ortakçılar, rekabet edemeyecek hale gelmiş ve büyük zararlar görmüşlerdir. Tarım alanında toprak ve gelir dağılımı adaletsizliği, sömürü ilişkisi ve eğitimsizlik sorunları Yeşil Devrim öncesinde de yaygındı. Ancak, Yeşil Devrim, bu sorunları büyüttüğü gibi, zengin ve yoksul çiftçi arasındaki gelir farkının açılmasına, piyasa koşullarının yoksul çiftçiyi pazar dışına itmesine neden oldu. Tarımda şirketleşmenin başlaması ile birlikte küçük çiftçinin de yok oluş süreci başlamış oldu. Tarımdaki bu kapitalistleşme, bir başka anlatımla kapitalist büyük işletmelerin oluşmuş olması, tarım işçisinin ortaya çıkmış olması anlamına gelmekteydi. Bu da küçük tarımsal işletmelerinin ve ortakçılık yapısının çözülmesi demekti.[122] Sermaye yoğunluklu yüksek girdi kullanımına dayalı tarım uygulamaları, tarımsal alanda kullanılan iş gücüne olan ihtiyacın da azalması

[121] BAYRAM, Mebruke, Gıdalar, Ambalajlar, Silahlar ve Açlar, Hayy Kitap, 1.Baskı İstanbul, s.14-15

[122] TÜMTAŞ, Mim Sertaç, Kentsel Yoksulluğa Bir Neden: Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Diyarbakır'da Yarattığı Yoksulluk, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, TODAİE, Cilt 25 Sayı 2 Nisan 2016, s. 81-100. s.87

sonucunu doğurdu. Kırsal alanda işsiz kalan emek gücü kentsel alanlara göç etmek zorunda kaldı. Gelişmiş ülkelerde göç eden tarım işçisi kentte istihdam edilebilme olanağı bulurken, az gelişmiş ülkelerde bu emek fazlalığının bir kısmı iş bulabilirken kalan büyük kısmı ise işsiz kalmıştır.[123] Bu dönem işsizliğe dayalı yoksulluğun etkilerinin belirginleştiği bir dönem olmuştur.

Yeşil Devrim'in neden olduğu olumsuz sonuçlar, sadece sosyal ve ekonomik alanla sınırlı kalmamış, önemli çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. Ürünlerin toplanması, işlenmesi, dağıtımı gibi konularda daha çok verim alabilmek için, ürün çeşitleri belli alanlarda toplanarak, çok geniş arazilerde tek tip ürün yetiştirilmeye başlanmış; ancak, doğal olmayan bu tektip (monokültür) tarım modeli, zirai zararlıların artmasına, piyasaya hakim olan yüksek verimli tohumluklar karşısında yerel türlerin yok olmasına ve tarımsal genetik çeşitliliğin azalmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca ürünlerin tektipleşmesi, taşıma mesafelerinin uzamasına neden olmuş; gerek taşıma, gerekse de tarım makinelerinin yaygın kullanımı, tarım üreticisini petrole bağımlı hale getirmiştir.

Yeşil Devrim'in bir diğer olumsuz çevresel etkisi ise toprak kalitesi ve su açısından gerçekleşmiştir. Yeşil Devrim öncesi yerli tarımın ana unsurlarından biri suyun muhafaza edilmesiyken Yeşil Devrim ile birlikte kuru tarımın yerini sulu tarım almıştır. Yetersizleşen su kaynakları sebebiyle topraktaki nem açığı süreklilik kazanmıştır. Aşırı üretim ve aşırı sulama, toprağın besleyiciliğini azaltırken, toprağın yoksullaşması sonucunda erozyon, verim kayıpları, tuzlaşma, alkalileşme sorunları baş göstermiştir. Bununla birlikte kimyevi böcek ilaçlarının kontrolsüz ve aşırı kullanımı, ciddi sağlık sorunlarına neden olmuş, tarım

[123] ERBAŞ, Hayriye, Türkiye'de Biyoteknoloji ve Toplumsal Kesimler Profesyoneller Kentsel Tüketiciler Köylüler, Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları No: 4, 1. Baskı, Ankara 2008 s.39

bakımından zararı olmayan -hatta faydası bulunan- böcek ve hayvanları da öldürmüştür. Nitekim çevreye, toprağa ve su kaynaklarına zarar veren yöntemlerin kullanılması dolayısıyla Yeşil Devrim ürünlerinin verimliliği bir süre sonra düşmeye başlamıştır.[124]

Yeşil Devrimle birlikte terk edilen geleneksel tarım yerini sürdürülebilirliği şüpheli endüstriyel tarıma bırakırken, endüstriyel tarım uygulamaları sonucu elde edilen ürün fazlası dış pazarlara açılmış serbest dolaşım sayesinde yerel pazarda ürün fiyatlarının aşağı çekilmesine neden olmuştur.

1970-1980 yılları arasında zirve noktasına ulaştığı kabul edilen Yeşil Devrim ile birlikte aç insanların sayısının bu dönemde yüzde on oranında azaldığı ve 942 milyondan 786 milyona düştüğü iddia edilmektedir. Bununla birlikte Yeşil Devrim sürecinde ortaya çıkan sadece verim artışı olmamış buna paralel olarak yoksulluğun boyutlarının da arttığı görülmüştür. Bu da Yeşil Devrimin açlığı önleyeceği iddiasının gerçek dışı olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Yeşil Devrim ile ilgili olarak en çok vurgulanan eleştiri, stratejinin üretimi odak noktası olarak alması, bölüşüm ilişkilerini ise tümüyle konunun dışına itmesidir. Nitekim gelir kaynağı olmayan bir insan için zengin köylünün verim artışı bir şey ifade etmeyecektir.[125] Dolayısıyla bölüşüm sorununun gözardı edildiği bir sistemde tek başına verim artışının açlık sorununa çözüm olamayacağı açıktır.

Endüstriyel tarımın getirdiği ürün artışının açlığı, yoksulluğu yok etmesi beklenirken, süreç sermaye sahiplerinin karlarına kar katma biçiminde işlemiştir. Büyüyen ve tekelleşen şirketler çok uluslu hale gelmiş, tarım bu çok uluslu şirketlerin kontrolü ve güdümü altına girmiştir. Küçük şirketleri yutarak büyüyen büyük şirketler, birleşmeler ve

[124] SHİVA, Vandana, Su Savaşları, s.137
[125] AYDIN, a.g.e., s.117

satın almalarla uluslararası dev tekellere dönüşmüş, bu durum da, şirketlerin tarım sisteminde kesin egemen konuma gelmesi, üretimden satışa kadar tüm aşamaları kontrollerine almalarıyla sonuçlanmıştır.[126]

3.1.2.2. Üçüncü Gıda Rejimi ve Gıda Güvencesi Sorunu

Gıda güvencesi anlayışı, tıpkı diğer sosyal refah kavramları gibi 1980'ler sonrasında bütün dünyada etkisini arttıran neoliberal ideolojinin etkisinde değişime uğramış, bu bağlamda sosyal refah, dolayısıyla gıda güvencesi, bir hak ya da devlet sorumluluğu değil, pazarda doğru tercihleri yapabilen bireylerin sahip olabileceği bir ayrıcalık olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu yaklaşım gelişmiş ve az gelişmiş pek çok ülkede egemen olmuş ve yeniden yapısallaşma politikaları yoluyla devletin ekonomide oynadığı rolün daraltılmasına, kamu iktisadi kurumlarının özelleştirilmesine, küresel bağların teşvik edilmesine, sosyal refah ve tarım destekleme politikalarında da kısıntılara neden olmuştur.[127]

Nitekim, Yeşil Devrimle birlikte başlayan tarımda şirketleşme süreci, 1980'lerden itibaren gerek sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kalkması gerekse gelişmekte olan ülkelere dayatılan yapısal uyum programları aracılığıyla tarımın dönüştürülmeye başlanmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Bu döneme damgasını vuran tarımda 'şirketleşme' ve 'finansallaşma' üçüncü gıda rejiminin de temelini oluşturmuştur. 1995'de Tarım Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesinin önü açılmış, DTÖ vasıtasıyla hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemelerini nasıl yapacakları konusunda yasal bir çerçeve ortaya konmuş, IMF ve Dünya Bankası

[126] SHİVA, Vandana, Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu, bgst Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Basım s.28
[127] KOÇ, a.g.e. s.26

programları ve DTÖ'nün uluslararası ticaret, korumacı ticari engellerin aşılması, gümrük tarifeleri, ithalat vergilerinin azaltılması ve benzeri konularda neoliberal politikalar yoluyla az gelişmiş ülkelerdeki tarım sistemleri, gelişmiş ülkelerden gelen sübvansiyonlu tarımsal ürünler karşısında zayıflatılmıştır. Bu durum azgelişmiş ülkelerde geçimi tarıma dayalı küçük çiftçinin yok oluş sürecine girmesine neden olurken, çok uluslu şirketlerin istedikleri gibi büyümelerine ve tohumdan toprağa, üretimden dağıtıma kadar tarımsal faaliyetin her aşamasına egemen olmasını sağlamış, küresel tarım piyasalarının kontrolünü ellerinde tutacak kadar tekelci bir güç elde etme imkanını bulmalarına neden olmuştur. Dikkate alınması gereken bir eleştiriye göre; *üçüncü gıda rejimi, ulus ötesi firmaların tarım alanında monopol haline gelmeleri, tarıma ilişkin tüm faaliyetlerde söz sahibi olmaları ve bunun sonucunda da asırlardır topraklarını ekip biçerek elde ettiği paha biçilemez geleneksel birikime sahip olan köylülerin önce tohumlarından, ardından ellerindeki doğal kaynaklardan, son olarak da atadan kalma topraklarından olmalarını sağlama temelinde ilerlemektedir*.[128]

Üçüncü gıda rejiminde gelişmiş ülkeler buğday, mısır gibi temel tarım ürünlerinin ihracatçıları olmuştur. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise temel tarım ürünleri üretmek yerine kahve, kakao, tütün, çiçek, meyve sebze konserveleri gibi endüstriyel tarım ürünleri üretimi ve bunların ihracatına bağımlı hale gelirken; temel tarım ürünlerinin ise ithalatçıları konumuna gelmişlerdir.[129] Aslında bir çoğu kendine yetebilen tarım sistemine sahip olan gelişmekte olan ülkelerin tarım sistemlerini çökertmek amacıyla, tarımda

[128] ÇAŞKURLU, Sibel, Küresel Gıda Krizinin Nedenleri 2 'Gıda Rejimi' Kavramı https://www.karasaban.net/kuresel-gida-krizinin-nedenleri-2-gida-rejimi-kavramisibel-caskurlu/ (Erişim:19.10.2017)
[129] ÇAŞKURLU, Sibel, Küresel Gıda Krizinin Nedenleri 2 'Gıda Rejimi' Kavramı https://www.karasaban.net/kuresel-gida-krizinin-nedenleri-2-gida-rejimi-kavramisibel-caskurlu/ (Erişim: 19.10.2017)

ticaretin serbestleştirilmesi bağlamında, bu ülkelerde tarımda uygulanan fiyat destekleri, girdi sübvansiyonları ve devlet müdahaleleri tarımda ticareti 'çarpıtacakları' gerekçesi ile aşama aşama ortadan kaldırtılmıştır. Tarıma ve fakir çiftçilere yapılan hükümet yardımlarını tasfiye eden uyum programları, Dünya Bankası ve IMF gibi nüfuzlu kalkınma kuruluşları tarafından desteklenmiştir. Bu bağlamda, sulama, enerji, tarım kredileri, taban fiyat uygulaması gibi tarımı desteklemek için kullanılan kamu kaynakları özelleştirilmiştir.[130] Desteklerin kesilmesi ile çiftçilerin maliyeti artmış ve bu da fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

Gelişmiş ülkelerde ise tarımsal üretime örtük biçimde sübvansiyon verilmeye devam edilmiş, verilen destek sayesinde ürün fiyatları düşmüştür. Tarımda serbestleşme politikaları bağlamında az gelişmiş ülkelerin pazarlarını bu düşük fiyatlı ürünlere açması sonucunda yerli üretici düşük fiyatlarla rekabet edemeyecek duruma gelmiştir. Başka bir anlatımla ucuza mal olmuş ithal ürünler ve devlet yardımlarının tasfiye edilmesi köylü tarımını iyice güçsüz kılmış küçük üreticinin zaman içerisinde piyasadan çekilmesi sonucunu doğurmuş; gıda tüketicisi konumuna gelmiş milyonlarca çiftçi ailesini gıda güvencesizliğine sürüklemiştir.[131] Kırsal kesimden çözülenlerin de katılmasıyla gittikçe kalabalıklaşan kentsel nüfusu besleyebilmek için 1980'ler ve takip eden yıllarda gelişmekte olan birçok ülke ucuz gıda ithalatına devam etmiş, zamanla gıda ihracatçısı konumundan gıda ithalatçısı konumuna geçmiştir.[132] Tarife indirimleri nedeniyle iyice cazip hale gelen ithal ürünlerle yarışamayacak olan yerel üreticiyi pazarın tamamen dışına itmek daha fazla

[130] AYDIN, Bahadır, AYDIN, Saadet, BIBER, Emre, Kapitalizm: Tarımda Çöküş ve Çevre Tahribatı MEMLEKET Siyaset Yönetim, Cilt: 5, Sayı:14, 2010/14, s.14
[131] HOERİNG, Uwe, Gıda Bağımsızlığı, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2016 s.17
[132] KEYDER, Çağlar, YENAL, Zafer, Bildiğimiz Tarımın Sonu, Küresel İktidar ve Köylülük, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015 s.36-38

ithalat bağımlılığına ve akabinde tarımda her geçen gün artan bir dibe çöküşe neden olmuştur.

Zamanla yukarıda özetlenen durum birçok ülkenin gıda özerkliğini kaybetmesine yol açmıştır. Günümüzde alternatiflerin ticari kaygılarla bilinçli biçimde yok edildiği ve market dışına itildiği bir gıda egemenliği doğmuş durumdadır. Tarımda dönüşüm gerçekleşmiştir, ancak bu dönüşüm yerel toplumların aleyhinde, küçük ölçekli yerel gıda üretiminden, büyük ölçekli ihracat yönelimli monokültürel üretim biçimine doğru gerçekleşmiştir. İnsanların ekolojik olarak üretilmiş güvenli ve çeşitli gıdaya erişim hakkı, gıda egemenliğine sahip olan çok uluslu şirketlerin tasarrufuna bırakılmıştır. Üstelik gelişmekte olan ülkelerde tedbir amacıyla devletçe tutulan büyük tahıl stokları, stok tutma maliyetleri yüksekliği ileri sürülerek ve gerekirse serbest piyasa koşullarında düşük fiyatlardan ithalat yapılabileceği savunularak, IMF ve Dünya Bankası baskıları ile sattırılmış, ulusal gıda stoklarının özelleşmesi sonucunda gıda stokları da çok uluslu şirketlerin eline geçmiştir. Nitekim günümüzde küresel tarım stoklarının yüzde 60'ı şirketlerin elinde olup, olası bir kıtlık durumunda pek çok insanın aç kalması çok da uzak bir ihtimal değildir.[133]

Tarım ve gıda alanında var olan dev tekeller haline gelmiş az sayıdaki şirket dünya gıda üretimi ve ticaretinin önemli bir kısmını elinde tutmaktadır. Altı şirket, dünya tahıl ticaretinin yüzde 85'ine hakim konumdadır. Sekiz şirket kahve satışlarının yüzde 60'ını kontrol etmekte iken, yedi şirket batı ülkelerinde içilen çayın yüzde 90'ını, üç şirket de dünya kakao ticaretinin yüzde 83'ünü gerçekleştirmektedir. Gıdanın yalnızca üretimi değil,

[133] ÇAŞKURLU, Sibel, Üçüncü Gıda Rejimi: Şirketleşme Boyutu https://www.karasaban.net/ucuncu-gida-rejimi-sirketlesme-boyutu-1sibel-caskurlu/ (Erişim: 19.10.2017)

dağıtımı ve nakliyesi de söz konusu şirketlerin kontrolü altındadır.[134] Özellikle insanların temel besin ihtiyacının büyük bölümünü karşılayan mısır, pirinç, buğday ve soya gibi gıdalar üzerinde kurulan hakimiyet uzun yıllardır tüm dünyada sürdürülen neoliberal politikaların sonucudur.

DTÖ ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar dış ticarette serbestleşmenin daha da ileri gitmesi gerektiğini savunmakta, serbestleşmenin dünya pazarında gıda stoklarını arttıracağını, gıdaya daha ucuz bir şekilde ulaşılacağını iddia etmektedirler. Bu iddiaya göre gıda ucuzlayacağı için daha az para harcanacak, üretici konumundaki ülkeler de ithalat kısıtlamaları nedeniyle zorluk yaşamayacaklardır.[135] Oysaki gelinen duruma bakıldığında bu iddiaların tersinin gerçekleştiği görülmektedir. Gıda fiyatlarının düşmesi yoksul ve geliri olmayan kesim için bir şey ifade etmemekte, açlık hala önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Kaldı ki tam tersi bir gelişme ortaya çıkmış; piyasaların tamamen çok uluslu şirketlerin eline geçmesinden sonra fiyatları düşük tutma gereği de ortadan kalkmış fiyatlar sürekli yükselme eğilimi göstermeye başlamıştır. Gıda fiyatlarının yükselmesi ile birlikte, küresel tarımsal gıda alanına hakim çok uluslu şirketlerin kârları tavan yaparken, gıda ithalatçısı gelişmekte olan ülkeler ve gelirinin büyük bölümünü gıda harcamasına ayırmak zorunda kalan yoksul kesim daha da yoksullaşmış ve sayısı azımsanamayacak ölçüde insan açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

BM Beslenme Hakkı raportörü Oliver De Schutter'e[136] göre, kendine yeten, daha güçlü ve gıda güvencesi garanti altına alınmış bir tarım sistemi kurmanın tek yolu gıda

[134] MADELEY, John, Herkese Gıda, Çitlembik Yayınları, 1. Baskı, Nisan 2003, İstanbul, s.129
[135] HOERİNG, a.g.e. s.19
[136] Biography of Prof. Olivier De Schutter, http://www.srfood.org/en/special-rapporteur (Erişim: 19.10.2017)

ithalatını gıda güvencesi çerçevesinde yeniden düzenlemek, yerel tarımı destekleyerek geliştirmek ve bunun uluslararası sisteme doğru şekilde entegre olmasını sağlamaktır.[137]

Shiva da, benzer şekilde günümüzde dünya üzerinde yaşanan açlık sorununun gıdanın var olmamasından kaynaklı olmadığını, tam tersine gıda fazlasının mevcut olduğunu, hem gıda üretiminin hem de tüketiminin dengesinin bozulduğu bir dünyada asıl sorunun tahıl devlerinin, gıdayı yoksulların ödediğinin yarı fiyatına alıp istediği pazarda sunması olduğunu ileri sürer.[138]

FAO genel direktörü Jacques Diouf Ekim 2008'de yaptığı uyarıda[139] dünya çapında açların sayısının 925 milyona çıktığını, gelişmekte olan ülkelere bu konuda önemli görevler düştüğünü belirtmiş fakat, açlığın ve yoksulluğun bu boyutlara ulaşmasında kendine yeterli küçük aile işletmeciliğinin yok edilmesini, tarımda istihdam edilen kırsal nüfusun kısa zamanda yeterli alt yapının ve iş olanaklarının olmadığı kentlere kaydırılmasının oynadığı rolü gözardı ederek**,** çözümün dış yardımda ve küresel ticarette olduğunu söylemiştir.

Açlığın ortadan kaldırılması sorununa çözüm olarak bölüşümde adaletin gözardı edilerek daha fazla üretim ve ticaretin daha fazla küreselleşmesinin çözüm olacağı iddiası bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Fakat iddia sahiplerinin gözden kaçırdığı bir durum vardır ki o da gıdanın sürdürülebilirliği sorunudur. Nitekim, yakın sayılabilecek bir geçmişe kadar, her ne kadar bölüşümde adalet olmasa da; gıda güvencesinin önemli bir temelini oluşturan gıdanın sürdürülebilirliği konusunda bugünkü gibi endişe duyulmuyordu. Hedef dünya üzerinden açlığı yok etmekti. Bunun için öngörülen çözüm de birim alandan alınan

[137] SCHUTTER, O. Report of the Special Rapporteur on the right to food, 24 January 2014 http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Documents/A_HRC_25_57_ENG.DOC (Erişim:20.10.2017)
[138] SHİVA, Yeryüzü Demokrasisi, s. 54
[139] Political, financial push urged to end hunger Rome ceremony celebrates World Food Day http://www.fao.org/newsroom/en/news/2008/1000940/index.html (Erişim: 19.10.2017)

verimi arttırmaktı. Fakat ürünlerin verimi artsa da açlığın ortadan kalkmaması neoliberal sistemin önerdiği çözümlerde bir değişiklik getirmemiştir. Sistem yine birim alandan alınan ürünü fazlalaştırmaya odaklanmış ve bu bağlamda yeşil devrim gibi açlığı ortadan kaldırma iddiası ile genetiği değiştirilmiş tohumla verimi arttırma fikri ortaya atılmıştır.

21. yüzyılda gıda güvencesini sağlamak için genetiği değiştirilmiş ürünlerin kullanılmasının tek seçenek olduğunu ileri sürenler, gerçekte GM (genetik modifiye) tarımın, tıpkı Yeşil Devrimde olduğu gibi, yoksulları dışladığını görmek istememektedirler.[140] Buna ek olarak Yeşil Devrimle birlikte endüstriyel tarımın çevreye, toprağa ve suya verdiği zarar geri dönüşü zor olmakla birlikte imkansız değildir. Fakat GD tohum kullanılarak yapılacak tarım geri dönüşü olmayacak şekilde zarar verme boyutuna sahiptir. GD tohumların yerli (doğal) türlere bulaşması durumunda bu türler de etkilenecek, bu da doğal tohumun sonu olacaktır. Tohum şirketlerinin dünya üzerindeki gıda arzının tamamını ele geçirecek olması da sorunun bir diğer yüzünü oluşturmaktadır. Sonuç olarak, bu tür biyoteknoloji uygulamalarının uzun vadede insanlığın yararına mı olacağı tam tersi şekilde insanlığın geleceğini tehlikeye mi atacağı sorusunun cevabı oldukça tartışmalıdır.[141]

3.2. Tohum Güvenliğinin Yok Edilmesi

Her insan açlık çekmeden ve uygun şekilde beslenerek yaşama hakkına sahiptir. Buna bağlı olarak da kaynaklara, özellikle tohuma erişme hakkına sahiptir. Tohum, gıda zincirinin ilk halkası, gıda güvenliğinin de nihai sembolüdür. İnsanlığın, ürün elde etme amacıyla tohumu toprağa ekmeye başladığından beri aralıksız sürdürülen tarımsal üretim, yakın bir geçmişe kadar, üretimi yapan çiftçinin tarımsal faaliyetini sürdürebilmesi için

[140] AYDIN, a.g.e., s.117
[141] ÇANKAYA, a.g.e. s.295

gerekli olan tohumu hem elde etmesine hem de pazara sunmasına imkan tanıyordu. Çiftçilerin her yıl ektiği tohumlardan elde ettiği ürün içerisinden bir sonraki yılın tohumunu çıkarması sonucu sürekli ekilen tohum, bir taraftan varlığını sürdürürken bir taraftan da ekildiği bölgenin koşullarına adapte olarak kendi karakterini oluşturma imkanına sahip oluyordu. Bu döngü içerisinde elde edilen tohumlar, zamanla ekildiği bölgeye göre özel karakterler oluşturmuş, bu durum da o bölgenin çiftçisine hastalıklar ve iklim koşullarına dayanıklılık gibi avantajlar sağlamış, bu tohumların çiftçiler arasında serbest değiş tokuşu biyoçeşitliliğin korunmasına yol açmış, sürdürülebilir tarımın da temelini oluşturmuştur.[142]

Günümüzde ise, çiftçilerin binlerce yıldır tohumları geliştirerek bu bilgilerini kuşaktan kuşağa aktardıkları, paylaştıkları, yardımlaşmayı ön plana çıkaran tohum kültürü, yerini patent hakkı ile ele geçirilmiş tohum kültürüne bırakmıştır. 1995 tarihinde yürürlüğe giren çok taraflı TRIPS anlaşması ile genlerin patentlenmesi kurumsallaştırılmıştır. Yeni fikri mülkiyet hakkı yasaları, tohum saklama ve tohum değiş tokuşu gibi uygulamaları yeniden tanımlayarak, tohumlar ve bitkiler gibi genetik kaynaklar üzerinde tekeller yaratmış, gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçilerin kendi tohumlarını üretmelerini yasaklamış, TRIPS ve UPOV Konvansiyonu yoluyla çiftçiler, şirketlerce geliştirilen lisanslı tohumlara yönlendirilmişler zamanla pek çok ülkede çiftçiler patentli tohumu tekeline alan şirketlere bağımlı hale gelmişleridir.[143] Bu durum, çiftçilerin üretecekleri bitkiyi seçme özgürlüklerinin, tüketicilerin de beslenecekleri gıdayı seçme özgürlüklerinin ellerinden alındığı anlamına gelmektedir. Çiftçilerin aksine ulus ötesi büyük firmalar ise tohum üzerinde her geçen gün egemenliklerini arttırmışlardır.

[142] ÜNAL, Erhan, Toprak Biterken, Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı, Asi Kitap, 3.Baskı Ocak 2017 İstanbul s.115
[143] SHİVA, Vandana, Yeryüzü Demokrasisi, s.206-209

3.2.1. Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunmasına İlişkin Uluslararası Birlik Sözleşmesi

1960 yılında, altı Avrupa ülkesi tarafından kısa adı UPOV olan Uluslararası Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Birliği, (The International Union for the Protection of New Varieties of Plants) İsviçre'de kuruldu.[144] 1961'de "Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslararası Anlaşması" adı altında bir sözleşme imzalandı. 1970'lere kadar pratikte uygulanmayan bu sözleşme 1972, 1978 ve 1991 yıllarında tekrar ele alınarak yenilendi. 1990'lara kadar yirmi üyesi olan UPOV'a küreselleşme süreci ile birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de üye olmuş, Türkiye 18 Kasım 2007'de UPOV'a üye olan 65. ülke olmuştur.[145]

UPOV'un amacı, toplumun yararı için yeni bitki çeşitlerinin gelişimini teşvik ederek, bitki çeşitliliğini koruyacak etkin bir sistem sağlamak ve bunu desteklemek olarak belirtilse de, UPOV, bitki çeşitleri üzerindeki fikri mülkiyet haklarını koruma amacı güdüyor, ulusal bitki ıslahçılarının bitki çeşitlerinden ıslah amacıyla yararlanmasına engel olacak düzenlemeler getiriyordu. Dolayısıyla bitki çeşitlerini korumak yerine büyük bitki ıslahı ve biyoteknoloji firmalarının çıkarlarını korumuş oluyordu. 1991 sözleşmesinde öncekilerden farklı olarak çeşitler için ayrıca patent alınabilmesi düzenlenmiş, ürünler üzerinde bile şirketlerin hak talep edebilmesinin önü açılmıştır. Buna göre eğer telif hakkı

[144] The International Union for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV) http://www.upov.int/portal/index.html.en (Erişim: 20.10.2017)
[145] SAMRAY, Hilal, Avrupa Birliği Bitki Çeşit Hakları ve Türkiye'deki Uygulamaları, Yayınlanmamış AB Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Ankara 2008 s.8

tohuma ödenmez ise çeşit sahibi hasattan elde edilen ürünü kullanan üründen kazanç elde eden kişiden ödeme talep edebilecektir.

UPOV'a üye olan devletler de Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Anlaşması doğrultusunda çıkardıkları düzenlemeler ve tohum yasaları ile yerel tohumların kullanımına ve pazarlanmasına önemli kısıtlamalar getirmişlerdir. Çiftçiler tohum firmalarının boyunduruğu altına girerken tüketiciler de besin değeri düşük, ancak tarım ilaçları ve kimyasal gübrelerle yetiştirilebilen tatsız ürünleri yemek zorunda bırakılmışlardır. Birim alandan alınan verimlilik artsa da bu durumun çiftçilere, tüketicilere ve doğaya zararı çok fazla olmuştur.[146]

Çiftçilerin kendi tohumunu satmaları yasaklanarak aksi yönde davrananlara para cezaları uygulanmış veya dava açılmıştır. Shiva konuya ilişkin dünyanın farklı ülkelerinden pek çok benzer örnek olay sunmuştur: Almanya'da ticari tohumlardan memnun olmadığı için kendi ekolojik buğday türlerini yetiştiren, ve organik tarım yapan bir çiftçinin, komşu köylerde organik tarım yapan çiftçilere kendi tohumlarını satması nedeniyle lisanssız tohum ticareti yapmaktan çiftçinin para ceza alması, aynı şekilde İskoçya'da, 1990'ların başına kadar ekimlik patates gibi, kendi ürünlerini satma serbestisi olan çiftçilere yasak gelmesi sonucunda, ekimlik patatesin çiftçiler tarafından başka çiftçilere satılmasının yasa dışı hale getirilmesi yapılan düzenlemeler sonrası yaşanan olaylardır. Bununla birlikte, UPOV'a üye ülkelerin kabul ettiği uyum yasaları nedeniyle açılan davalar da çiftçiler aleyhine sonuçlanmıştır. Örneğin, 1995'te, İngiltere'de, Britanya Bitki Üreticileri Derneğinin, tohum

[146] ÖZKAYA, Tayfun, Tohumda Tekelleşme ve Etkileri, Tarım Ekonomisi Dergisi Cilt: 13, Sayı 1 ve 2 S.39-48

satan bir çiftçiye açtığı dava sonucunda mahkeme, çiftçiyi tazminat ödemeye mahkum etmiştir. Çiftçilerin birbirleri arasında tohum alışverişi yapmaları yasaklanan ABD'de de, kendi çiftliklerinde yetiştirdikleri ürünleri tohum olarak kullanılmak üzere başka çiftçilere satan çiftçilere, soya fasulyesi tohumlarını lisansla koruma altına alan ticari bir şirket, mülkiyet haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle dava açmıştır. Çiftçiler, yaptıklarının yasal olduğunu çünkü Bitki Türleri Yasasına göre alıcının ve satıcının çiftçi olmaları koşulu dahilinde çiftçilerin tohum satma haklarının olduğunu iddia etmiş, bunun üzerine 1994'te Bitki Türleri Yasasında değişiklik yapılmış ve çiftçilerin tohum saklayıp satma ayrıcalıkları ellerinden alınarak, tohum sanayisinin mutlak tekel oluşturması sağlanmıştır.[147]

Nitekim bu sözleşmelerin uygulandığı yaklaşık kırk yılda gelişmiş ülkelerdeki bitki çeşitlerinin çoğu kaybolmuştur. Çünkü getirilen düzenlemeler genetik kaynakların şirket malı olmasının önünü açmış, buna karşılık köylü çeşitleri ve yerel çeşitler bu durum karşısında yok olmuştur. Dünya biyoçeşitliliğinde oluşan bu kaybı, FAO yüzde 75 olarak açıklamıştır.[148]

3.2.2. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS)

Ticaret Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPS)[149] Anlaşması Uruguay Turu müzakereleri (1986-1994) sırasında kabul edilmiş ve DTÖ kurucu anlaşmasında ek olarak yer almıştır. TRIPS, 1995 yılında yürürlüğe girmiş olup, ticari ilişkilerde fikri mülkiyet haklarının düzenlenmesinde rol oynamaktadır. TRIPS, uluslararası ticaretin önündeki engelleri ve düzensizlikleri ortadan kaldırma ve fikri mülkiyet haklarının korunması

[147] SHİVA, Vandana, Yeryüzü Demokrasisi, s.206-208
[148] AGAH, Halil, Tarım ve Biyolojik Çeşitlilik, http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5414/Tarim+ve+Biyolojik+Cesitlilik (Erişim: 21.10.2017)
[149] TRIPS Agreement, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm (Erişim:05.12.2017)

amacını taşımaktadır. DTÖ üyesi ülkeler, fikri mülkiyet haklarına ilişkin iç hukuk kurallarını koyarken, bir çerçeve anlaşma hükmündeki TRIPS'i göz önünde bulundurmakla yükümlüdürler.[150]

TRIPS Anlaşmasının, tekelleşme ve fikri mülkiyet hakkının "uluslararası güvence" altına alınması açısından önemi sermaye açısından oldukça fazladır. Anlaşmanın 27. maddesinde 'Patent Verilebilir Konular' düzenlenmiştir. Bu maddeye göre patentler, yeni ve yaratıcı olmaları, bir buluş içermeleri ve sanayide uygulanabilmeleri şartıyla her tür buluşa verilebilecektir.

TRIPS Anlaşmasının getirdiği bu düzenlemeler neticesinde tohum ve bitki patentlerine izin verilmesi ile şirketlerin, geliştirilen hibrit tohumlar[151] ve sonrasında genetiği değiştirilen tohumlar üzerinde ürün patenti vasıtasıyla tekel iddia edebilmesi mümkün hale gelmiş, dünyadaki tohum arzının, gıdaların ve tarım alanlarının çoğunun küresel tarım şirketleri tarafından ele geçirilmesine olanak vermiştir. Nitekim TRIPS kuralları şirketlerin patent çıkarmak istedikleri ürünlerin kaynağına sahip ülkeden izin almasını ya da danışmasını öngörmemektedir. Bununla birlikte bu ürünlerin getirdiği kazançtan kaynak ülkelere pay verilmesi hususu da TRIPS'de düzenlenmemiştir.[152] Bu

[150] Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması http://www.telifhaklari.gov.tr/Ticaretle-Baglantili-Fikri-Mulkiyet-Anlasmasi-TRIPS (Erişim: 23.10.2017)

[151] Hibrit Tohum: Klasik melezleme işleminin bir adım sonrası aşama olarak hibrit tohum kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, hibrit tohum melezlenmeyle elde edilmekte, bu süreçte de aynı tür altındaki genetik açıdan birbirine benzer bitkiler kullanılmaktadır. Bu, hibrit tohumu GD tohumdan ayıran en önemli unsurdur. Aynı tür çatısı altındaki farklı bitkilerin birleştirilmesi sonucu elde edilen tohuma biyoloji literatüründe F1 melez tohumu adı verilmektedir. Bu tür tohumların en önemli özellikleri ısı farklarına, hastalıklar ve zararlı böceklere karşı dayanıklı, verimliliklerinin yüksek ve raf ömürlerinin uzun olmasıdır. Bu nedenle, hibrit tohumlar çiftçiler tarafından tercih edilmektedirler. Ancak, bu tercih yerel tohumlar için bir tehdit unsuru haline gelebilmektedir. Öyle ki hibrit tohumlara yöneliş, gen bankalarında korunmayan yerel tohumların yok olmasına sebep olabilmektedir.

[152] AYDIN, a.g.e. s.123

anlamda TRIPS, az gelişmiş ülkelerin kendi doğal kaynakları üzerinde doğuştan hak sahibi olduğunun kabul edildiği BM Yerli Halklar Hakları Bildirisine[153] de aykırıdır.

Yerel türlerin patent altına alınmasına örnek olarak Hindistan'da yetiştirilen basmati pirinci örneği verilebilir. Bir Amerikan şirketi, basmati pirinci ile yarı cüce pirinç cinsinden melez bir ırk elde etmiş ve bunun patentini basmati pirinci adı altında almıştır. Böylece şirketin Hint çiftçilerinden patent hakkı talep etmesi imkanı doğmuştur.[154]

Shiva'ya göre, bir ürüne patent almak demek, aslında bir varlığın nasıl yaratıldığının veya nasıl var olduğunun hiç önemli olmaması demektir. Tohumların özel mülk konusu edilebilmesi anlayışına göre, ister evrim yoluyla olsun, ister çiftçi üretimi ya da genetik kirlenme ile olsun her tür üretim patent ihlali ve hırsızlıktır.[155]

Şirket çıkarlarını koruyan patent politikalarının küreselleşmesi de çiftçilerin kendilerine özgü yöresel ve geleneksel haklarını, örneğin bin yıldır ektikleri ve geliştirdikleri yöresel çeşitleri koruma ve tohum saklama haklarının ellerinden alınması anlamına gelmektedir. Nitekim hükümetlerce çıkarılan tohum yasaları ile çiftçiler sadece 'kayıtlı' çeşitleri kullanmaya zorlanmışlardır. Çiftçinin en temel görevi olan tohum saklama ve değiş tokuş etme yükümlülüğü illegal hale getirilmiş, böylece yerli çiftçilerin yetiştirdiği ürün çeşitliliği de hedef alınmıştır.[156] Çiftçilerin tohum arzı, lisanssız bitki türlerinin ekilmesini yasa dışı hale getiren zorunlu tescil işlemleriyle yok edildiğinden, yapılan bu

[153] United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf (Erişim tarihi: 30.11.2017)
[154] SHİVA, Çalınmış Hasat, s.104-105
[155] SHİVA, Vandana, DTÖ, Yaşam Formlarının Patent Kapsamına Alınması ve Hindistan'ın Patent Yasasındaki Değişiklikler, http://www.bgst.org/ekofeminizm-1/dto-yasam-formlarinin-patent-kapsamina-alinmasi-ve-hindistanin-patent-yasasindaki-degisiklikler (Erişim: 23.10.2017)
[156] SHİVA, Vandana, Çalınmış Hasat, s.110

düzenlemeler neticesinde çiftçiler patentli tohumu tekeline alan şirketlere, bir başka deyişle tohum endüstrisine bağımlı olmaya itilmişlerdir.

Sonuç olarak, DTÖ'nün bitki ve tohumlara birer şirket buluşuymuş gibi yaklaşan fikri mülkiyet hakları sistemi, büyük şirketlere, tohum bilgisini elde etme ve bu bilgiyi özel mülkiyet ilan ederek tekelleştirme hakkı tanımış, bu da nihayetinde tohumun kendisi üzerinde büyük şirket tekelleri yaratılmasına neden olmuştur. Geçmişte canlı organizmalar üzerinde 'patent hakkı' talep edilebilmesi kolay kolay mümkün olabilecek bir şey değilken ve patent hakkı sadece makineler veya diğer endüstriyel buluşlar üzerinde kabul görürken, günümüzde büyük şirketler geliştirdikleri hibrit tohumlar ve biyoteknoloji kuruluşlarınca genetik yapısı değiştirilen tohumları yepyeni bir tür olarak tanımlamakta, buna istinaden patent başvurusunda bulunarak, tohum üzerinde patent hakkını almaktadırlar. Tohum da bir canlıdır ve canlıların üzerinde patent hakkı iddia edilebilmesi ve buna imkan verilebilmesinin, gelecekte insanlığın ve tüm yaşamın önüne ne gibi sorunlar koyacağını ve sosyopolitik açıdan ne gibi değişimleri dayatacağını tahmin etmek zordur. Bugün küresel anlamda faaliyet gösteren tohum şirketleri, ABD ya da AB'den aldıkları patentleri öne sürerek her hangi bir ülkede yerel halkın yüzlerce yıldır ektiği tohumlardan patent ücreti talep edebilmekte veya halkın kendi tohumlarını kullanmalarını önleyebilmek amacıyla yerel mahkemeleri harekete geçirebilmektedir. Başka bir tehlike ise patent sahibi bir firmanın herhangi bir ülkede eskiden beri var olan bir bitkinin tohumundan ya ekim sonucundan ya da ürününün pazara sunulmasından ücret talep edebilmesinin uluslararası hukuk açısından önünün açılmış olmasıdır.[157] Buna bağlı olarak da günümüzde gıda alanındaki tekelleşme gitgide artmaktadır. Bugün üç şirket dünya tohum pazarının

[157] SHİVA, Çalınmış Hasat s.109-110

neredeyse dörtte birini, genetiği değiştirilmiş veya gen aktarılmış tohum pazarının da yüzde 100'ünü elinde bulundurmaktadır. Bu şirketler aynı zamanda tarım kimyasalları ve pestisit pazarlarını da kontrol etmektedirler.[158]

3.3. II. Yeşil Devrim: Gen Devrimi

Üçüncü gıda rejiminin beraberinde getirdiği önemli yeniliklerden biri de 'İkinci Kuşak Yeşil Devrim" diye de adlandırılan 'Gen Devrimi'dir. Devletlerin değil şirketlerin kontrolünde ilerleyen Gen Devriminin temeli biyoteknolojiye dayanmaktadır. Amaç, her ne kadar 'hızla artan dünya nüfusunu doyurmak' ve 'dünya üzerindeki açlık sorununu ortadan kaldırmak' olarak lanse edilse de bu süreç çiftçilerin tarımsal üretim üzerindeki ağırlıklarını ortadan kaldırmak ve tarımsal üretimi çok uluslu şirketler tarafından üretilen genetiğiyle oynanmış patentli tohumlar, kimyasal ilaçlar ve gübreler olmadan sürdürülemez kılmak şeklinde ilerlemektedir.[159]

Yukarıda da açıklandığı gibi birim alandan alınan verimi arttırma iddiasıyla ortaya çıkan yeşil devrim ile birlikte endüstriyel tarımın temelleri atılmış, hibrit tohumlara, makineleşmeye, kimyasal ilaç ve gübreye dayanan endüstriyel tarım pek çok yerde geleneksel tarımın yerini almıştı. Endüstriyel tarım kısa sürede verimi arttırsa da uzun vadede çevreye verdiği zarar dolayısıyla sürdürülebilir tarım yönünden pek de avantajlı olmadığını gösteren sonuçlar zamanla ortaya çıkmıştı. Su kaynaklarının azaldığı, ekilebilecek alanların da sınırlı olduğu gerçeği ile birlikte klasik ıslah yöntemleri ile elde

[158] MADELEY, a.g.e. s.129-130
[159] ÇAŞKURLU, Sibel, Üçüncü Gıda Rejimi: Şirketleşme Boyutu, https://www.karasaban.net/ucuncu-gida-rejimi-sirketlesme-boyutu-1sibel-caskurlu/ (Erişim:20.11.2017)

edilecek verim artışının da sonuna yaklaşıldığı, bu sebeple bitki ıslah çalışmalarında yeni teknolojilerin kullanılması gerektiği iddiası karşımıza "genetiği değiştirilmiş organizmalar" (GDO) kavramını çıkartmıştır.

3.3.1. Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) Nedir?

Kısa adıyla GMO ya da GDO (Genetically Modified Organisms - Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar), genetik müdahale yöntemleriyle genetik yapısına bitki, bakteri, virüs vb. herhangi bir başka canlıdan alınan gen veya genlerin aktarılmasıyla elde edilen yeni organizmalardır. Canlıların genetik yapısını bilinçli olarak belli bir amaç doğrultusunda değiştirme ve bu şekilde "Genetiği Değiştirilmiş Organizma" (GDO) üretimi çalışmaları 1970'lere kadar geri gitmekte, ancak bu tür çalışmalar son yıllarda uygulama alanlarının da genişlemesi sonucunda artık endüstriyel boyutta gerçekleşmektedir.[160] Canlı organizmaların genetik yapısını değiştirme çalışmalarının özellikle tıp, tarım ve çevre başta olmak üzere birçok uygulamalı bilimlerde kullanıldığı bilinmektedir. Bunun en belirgin örneği tarım alanında özellikle endüstriyel öneme sahip mısır gibi ürünlere belli özelliklerin (kuraklığa, bazı haşerelere karşı direnç vb.) kazandırılması yönündeki çalışmalarda görülmektedir.[161]

GDO, çevre kirliliğinin azaltılması, gıdalara genetik olarak vitamin eklenmesi suretiyle beslenme yetersizliklerine çözüm bulma, ucuz gıda üretimi ile dünyadaki açlığın önlenmesi gibi olumlu iddialarla ortaya çıkmıştır. GD tarım sayesinde tarım ürünlerinin raf

[160] BAYRAÇ, Abdullah Tahir, KALEMTAŞ, Gülsüm, BALOĞLU, Mehmet Cengiz, KAVAS, Musa, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar, ODTÜ Yayıncılık, 3. Basım Ocak 2014 Ankara s.5
[161] TOPAL, Şeminur, Değiştirilen Gen mi Sen mi Evren mi? Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul Eylül 2007 s.24-26

ömrü ve hastalıklara karşı direncinin arttırıldığı, buna göre canlıların genetik yapıları değiştirilerek nesillere yayılan ıslah ya da seçici yetiştiricilik (selective breeding) metotlarıyla çok uzun süren veya zor olan iyileştirmeler yapılabildiği savunulmaktadır. Bu çerçevede sağlandığı iddia edilen bazı iyileştirmelerden öne çıkanlar; belirli hastalık yapıcı mikroorganizmalar ve zararlılar ile kuraklık ve tuz vb. zorlayıcı fiziksel şartlara karşı dayanıklılık, ürünün içerdiği besin miktarı ve kalitesinin yükseltilmesi, meyve ve sebzelerin olgunlaşma sürelerinin kısaltılması ve daha uzun raf ömrü ve benzeri olarak sayılabilir.[162] Bununla birlikte meyve ve sebzelerin olgunlaşma sürelerinin kısalmasının besin değerleri üzerinde yapacağı etki bilinmemekte, daha uzun raf ömrü ise tüketici lehine olmaktan çok üretici lehine işlemektedir.

Tarımsal ürünlerin korunmasına yönelik olarak tarımsal biyoteknolojinin en çok kullanıldığı alanların başında herbisit direnç geni aktarımı gelmektedir. Böcek direnç geninin aktarımı ve böcek herbisit direncinin bir arada aktarıldığı uygulamalar da mevcuttur.

GDO'ların kullanımının sağlayabileceği iddia edilen yararların yanında doğada yetişen diğer bitkilerden farklı olarak genomlarında kendi türlerine ait olmayan genleri taşımaları nedeniyle bu ürünlerin başta insan sağlığı, hayvan sağlığı, biyolojik çeşitlilik, çevre ve sosyoekonomik yapı üzerinde önemli riskler taşıdığı ileri sürülmektedir. İleri sürülen iddialara göre GDO, oldukça tartışmalı bir teknolojidir ve somut etkilerinin görülebilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Bu nedenle GDO konusu bir

[162] BAYRAÇ, KALEMTAŞ, BALOĞLU, KAVAS, a.g.e. s.25-30

biyogüvenlik, biyoçeşitlilik, sağlıklı insan, hayvan, çevre ve ayrıca tekelleşme sorunudur.[163] Bu sebeple GDO'ya, çevre güvenliği, gıda güvencesi ve beslenme, ahlak ve inanç, sosyal yapı ve ekonomi üzerindeki etkileri, yasal altyapıdaki eksiklikler yönlerinden temkinli yaklaşılması gerekmektedir.

3.3.2. GDO ve Getirdiği Riskler

Canlı organizmalar ve onların hayatlarını devam ettirmelerini sağlayan doğal kaynaklar birlikte ekosistemi oluşturmaktadır. Biyolojik çeşitlilik veya Biyoçeşitlilik dünya üzerindeki yaşamı oluşturan kara, deniz, su kaynakları ve onların bileşenleri olan ekosistem ile organizmalar arasındaki tür içi çeşitliliği, canlılar arasındaki farklılıkları ve birbirleriyle olan ilişkilerini ifade eder. Diğer bir deyimle bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmalar, onların sahip olduğu genleri ve canlı organizmaların içinde yaşadığı ekosistem biyoçeşitliliği oluşturur.[164] Tüm bu çeşitliliğin korunabilmesi ise tarımsal ve çevresel sürdürülebilirlik açısından zorunludur.

Buna karşın özellikle küresel ekonominin getirdiği, endüstriyel ölçekte ve standart üretilen tarım ürünleri, bu çeşitliliğin azalmasına yol açmaktadır. Endüstriyel boyuttaki GDO üretimi ve uygulama alanının genişlemesiyle birlikte dünyaya yayılan bir kaygı da ortaya çıkmıştır.[165] Bu kaygılar sadece sağlık, beslenme hakkı ve çevre ile alakalı olmayıp, doğada bulunan diğer bitki, hayvan ve mikroorganizmaları da içeren, genlerin tümünü

[163] YILMAZ, Neşe, GDO: Yanıtlanmayan Sorular, Kızılcık Sosyalist Siyasi Kültür Dergisi, Sayı: 27 Mayıs-Haziran 2006
[164] COŞKUN, Yüksel, Biyoçeşitlilik http://www.dicle.edu.tr/a/yukselc/meropshtml/dokuman/Biyocesitlilik.htm (Erişim: 23.10.2017)
[165] Genetik değiştirme işlemleri ve biyogüvenlik 07.07.2005 http://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=738 (Erişim: 22.10.2017)

ilgilendiren "sürdürülebilirlik ve biyoçeşitlilik" açısından da birçok soru işaretini barındırmaktadır.

Yarım yüzyıla uzanmayan bir geçmişe sahip olan gen aktarım tekniğinin yukarıda sayılan destekleyici argümanları, özellikle endüstriyel üretim açısından fazlasıyla öne çıkarılmakta ve pazarlama amacıyla çokça kullanılmaktadır. Ancak bunun yanında bu teknolojinin taşıdığı riskler de öngörülmekte ve tartışılmaktadır. Bu riskler:

1. Gıda güvenliği ve sağlık riskleri;
2. Çevresel ekolojik riskler;
3. Ekonomik ve ticari riskler;
4. Etik açıdan doğurduğu riskler;
5. Yasal altyapıdaki etkileri; olarak sıralanabilir.[166]

3.3.2.1. Gıda Güvenliği ve Sağlık Riskleri

Gıda amaçlı kullanılan GDO'ların ve GDO'lardan elde edilen ürünlerin insan ve hayvan sağlığında doğurabileceği riskler, gıda güvenliği kapsamında değerlendirilmektedir.[167] Bu risklerin en başında, GDO'ların son tüketicinin metabolizmasında meydana getirebileceği sağlık sorunları gelmektedir. Söz konusu sorunlara örnek olarak, gen aktarımı yoluyla üretilen proteinlerin toksisite ya da alerjik yönde etki ederek insan ve hayvan sağlığını tehdit edebileceği vurgulanmaktadır. Hücre metabolizmasını etkileyerek bağışıklık sisteminde değişikliklere özellikle kansere sebep

[166] TOPAL, a.g.e s.62
[167] AYDIN, a.g.e. s.119

olabilecek moleküller taşıması, bunların dışında transformasyonda kullanılan antibiyotik direnç genlerinin vücutta fazlasıyla yükselmiş antibiyotik direnci, geliştirebileceği ile ilgili görüşler mevcuttur. Bu sağlık sorunları sadece GDO tüketmiş canlıyı etkileyecek olmakla birlikte, bunların dışında ve fakat daha ciddi olan asıl risk ise, ilerideki nesilleri ve popülasyonu etkileyebilecek olan genetik etkileşim olasılığıdır.[168]

GDO'lu gıdalarla fareler üzerinde yapılan araştırmalarda farelerde böbrek ve karaciğer yetersizlikleri, kısırlık, düşük ve erken ve ölü doğum ve alerjik hastalıklar gibi hastalıklara neden olduğu ortaya konmuştur.[169] GDO üreticisi şirketler ise GD ürünlerin insan ve çevre sağlığı üzerinde kanıtlanmış olumsuz etkisinin olmadığını iddia etmektedirler. Fakat bu ürünlerin kanıtlanmış olumlu etkileri de ortaya konmamıştır. Aksine şu ana kadar elde edilen veriler anılan ürünlerin insan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturacağı risklerin hiçbir şekilde kontrol alınamayacağını göstermektedir. Öte yandan GD ürünlerin kullanımından doğabilecek potansiyel olumsuz etkileri önceden kestirebilmek ve önleyebilmek de mümkün olmamaktadır.[170]

GDO'nun insan sağlığı açısından belirtilen önemli riskler içerdiği iddia edilmesine rağmen günümüz neoliberal politikaları sonucunda, AB dahil, hükümetlerin GDO kullanımını düzenleme dışında yapabilecekleri bir şey olmadığı görülmektedir. Nitekim 1998 yılında Avrupa Komisyonu transgenik bitkilere bitkilerin ticaretine yasak getirmiş, AB'nin uyguladığı bu fiili morotoryum başta ABD olmak üzere Kanada, Arjantin ve diğer

[168] TOPAL, a.g.e s.63
[169] AYDIN, Ahmet, 7'den 70'e Taş Devri Diyeti, 6.Baskı, İstanbul Kasım 2011, s.165
[170] ÖZDEMİR, Oğuz, Gen Kaynaklarının Sürdürülebilirliği Açısından GDO'ların Sosyo-Ekonomik Etkileri, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye s.127

GDO üreticisi ülkelerin tepkisini çekmiştir. AB tarafından yapılan bu uygulamanın DTÖ düzenlemelerine aykırı olduğu gerekçesi ile uyuşmazlığın çözümü için DTÖ'ye başvurulmuştur. Başvuru henüz sonuçlanmadan AB, 2004 yılında aldığı kararla morotoryuma son vermiştir. 2006 yılında karar veren DTÖ, altı AB üyesi devlette uygulanan yasakların DTÖ'nin Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşmasına aykırılık teşkil ettiğine karar vermiş ve AB'yi tazminat ödemeye mahkum etmiştir.[171]

GDO'nun getirmesi muhtemel sağlık risklerinin önüne geçilebilmesindeki temel bir nokta öncelikli olarak tüketicinin bilgilendirilmesi ve GDO'ları tüketip tüketmeme konusunda kendilerine seçenek sunulmasıdır. Bu kapsamda ilk akla gelen tedbir, "GDO yoktur" (GMO-free) ya da 'GDO içerir' gibi bir ifadenin ürün etiketlerine eklenmesidir. Fakat bir ürünün GDO içerdiğinin etiketle bildiriliyor olması, ekosistemin ve insanların korunması için yeterli değildir. Başka bir anlatımla, GD ürünlerin insan ve ekosisteme olan zararlı etkileri veya taşıdıkları riskler ürünlerin üzerine etiket koymakla ortadan kaldırılamaz. GD ürünlerdeki risklerin varlığı GD ticaretini düzenleyen uluslararası sözleşmelerde ve bu doğrultuda iç hukukta yapılan düzenlemelerde kabul edilmiştir. Bu sebeple, GDO'lu ürünlerin etiketlenerek tüketicilere bu ürünleri tüketip tüketmeme konusunda seçim hakkı tanınması devletin yaşam hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı gibi hakların yerine getirilmesi ve korunması açısından üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmiş sayılması için yeterli değildir. Nitekim devlet, ithalatına ve piyasaya sunulmasına izin verdiği GD ürünlerin doğuracağı veya doğurması muhtemel risklerden sorumludur.

[171] KIVILCIM, Zeynep, Cartagena Protokü ve Türkiye Biyogüvenlik Mevzuatı, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı:1 2012 s.101

Tüketicilere bu ürünleri tüketip tüketmeme konusunda seçim hakkının tanınması ile sorumluluğunu vatandaşa devretmiş olmaz.[172]

Bununla birlikte etiketleme ve tüketiciye seçim şansının sunulması, GD ürünlerin tüketiminin azalması yönünden olumlu bir etki yaratabilir. Tüketicilerinbu ürünlerin riskleri konusunda yeterince bilinçlendirilmesi durumunda pek çok tüketici bu ürünleri tüketmek istemeyecektir. Sistem kar elde etme üzerine kurulu olduğu için, GDO'lu ürünün tüketici prostestosu ile birlikte tüketilmemesi ve kar getirmeyecek olması ürünün arzını azaltabilir. Fakat bu durumun da tam anlamıyla bir çözüm getirileceği düşünülemez. Şöyle ki; maddi imkanları GDO'suz ürünleri alabilecek kesim bu ürünleri almama yönünde seçim hakkını kullabilecekken, asgari gıdaya zor ulaşabilen kesim için bu seçimi yapabilmek lüks kalacaktır. Bu da GD ürünlerin fakir halka dayatılması sonucunu doğuracaktır. Nitekim günümüzde de organik gıda asıl olması gereken, herkesin tüketmeye hakkı olduğu gıdayken ve yakın bir geçmişe kadar tüm insanlar doğal olarak 'organik gıda' tüketiyor iken, bugün organik ürünlerden maddi gücü buna karşılamaya elverişli olan kesim faydalanabilmektedir.

3.3.2.2. Çevresel ve Ekolojik Riskler

GDO'ların ortaya çıkardığı ikinci risk çevresel risklerdir. Bunların başında 'genetik kirlenme' denilen oynanmış genlerin popülasyonlar arasında taşınmaları gelmektedir. Transgenlerin özellikle bitkilerde polenler vasıtasıyla farklı bitki popülasyonlarına dağılması, genetiği değiştirilmemiş organizmalar için tehdit oluşturmaktadır. Çünkü,

[172] ÇOBAN, Aykut, Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar, Görünmez Elin Ekolojisi, Biyogüvenlik ve GDO Yayına Hazırlayan: Ekoloji Kolektif Aralık 2010 s.63

genetiği değiştirilmiş polenler rüzgar, kuşlar ve böcekler tarafından hem organik hem de klasik tarımın yapıldığı alanlara taşınmakta ve bu da tarımı yapılan bitkilerin DNA'sında bulaşmalara neden olmaktadır. Genlerin bu şekilde tohum veya polenlerle yayılımı ve dağılımıyla geri dönüşü mümkün ve kolay olmayan ciddi değişimler yaşanmaktadır. Doğal yerel veya endemik (ülkelere has) çeşitlerin yitirilmesi ya da karakter değiştirmesi riski bunların başında gelmektedir. Şöyle ki, bir kez gen kaçışı başladığında transgenik materyalin genetiği değiştirilmiş olmayan popülasyonlara bulaşması, ileriki jenerasyonlara da aktarılacağından, ileriki nesillerde devam edecek olan çapraz bulaşı sonucu doğal döllenmeler ile yaygınlaşacaktır. Bu durumun çevreye yayılması sonucunda da, yerel çeşitlerin zaman içinde tamamen yitirilmesi söz konusu olabilecektir.[173] Bununla birlikte herbisitlere dayanıklılık geninin istenmeyen yabancı otlara geçmesi ile oluşabilecek 'süper otlar' tarımsal zararlılarla mücadeleyi imkansız kılabilecektir.[174]

GD genlerin toprak ve suya karışması neticesinde uzun vadede ekosistemde meydana gelebilecek zararlar da büyük risk oluşturmaktadır. Bunun dışında, GDO'lu tarımın çevreye verdiği bir diğer zarar ise tarım ilacı kalıntısıdır. GDO'lu tarımda daha az traım ilacı kullanıldığı iddia edilse de yapılan araştırmalar bunun tersini ortaya koymuştur. ABD'de GD ürün tarımı yapan çiftçilerin geleneksel usulde tarım yapan çiftçilere oranla daha fazla tarım ilacı kullandıkları görülmüştür. GDO'lu tarım ayrıca faydalı organizmalara da zarar verebilmektedir. Örneğin GD mısırların içerdiği Bt genlerinin koçan

[173] HASPOLAT, Iraz, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik, Ankara Üniversitesi, Veterinerlik Fakültesi Dergisi, Cilt: 59, Sayı:1 Yıl:2012 S.75-80
[174] ÖZDEMİR, a.g.e. s.127

kurtlarınakarşı etkili olduğu söylenmesine karşın, bu mısırın polenlerinin kral kelebeklerinin de ölümüne neden olduğu bildirilmiştir.[175]

3.3.2.3. Ekonomik ve Ticari Riskler

Gelişmekte olan ülkeler GDO araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yürütebilecek teknolojiye sahip değildirler. Bu nedenle GDO'lar bu ülkeler tarafından ithal edilmektedir. GDO'lu tohum maliyetlerinin normal tohumluklar ile karşılaştırıldığında çok daha pahalı olduğu, ayrıca çiftçilerin tohum şirketleri ile yaptığı sözleşmeye göre gelecek yıla tohum saklayamaması ve her yıl yeniden tohum almak zorunda bırakıldığı düşünüldüğünde, GDO'lu ürünlerin küçük çiftçiler açısından avantajlı olmadığı ortaya konmuştur.[176]

GDO'lu tohumlardan birim alandan daha fazla ürün elde edileceği iddia edilmekte ise de, GDO'lu tohumlukların yerel şartlara uyum sağlayıp sağlamayacağı dolayısıyla verimin yüksek olup olamayacağı önceden bilinmeyen bir faktördür.[177] Dolayısıyla olası bir düşük verim durumunda çiftçinin yapabileceği fazla bir şey bulunmamaktadır. GD ürün piyasasını elinde tutan küresel şirketler, tekelleştikleri ve güçlü lobilere sahip oldukları için küçük çiftçilerin bu güç karşısında haklarını arayabilmeleri zordur. Nitekim bu şirketler uluslararası yasalar kapsamında korunduğundan asıl risk çiftçiler yönünden yaşanacaktır. Bu nedenle GD tarım, tarımın geleneksel yapısının bozulmasına, uzun vadede küçük

[175] DEMİRKOL, Kenan, GDO: Çağdaş Esaret, Kaynak Yayınları, 2.Basım, Şubat 2011, İstanbul, s.245
[176] AYDIN, a.g.e. s.123
[177] BAYRAÇ, KALEMTAŞ, BALOĞLU, KAVAS, a.g.e. s.64

çiftçilerin zor şartlar altında devam ettirebildikleri faaliyetlerinin azalmasına bunun sonucunda da bir kaç büyük şirketin tarımı tekelleştirmesine neden olabilecektir.[178]

Modern biyoteknoloji uygulamalarıyla değiştirilmiş organizmaların patent sistemine dahil edilmesi ile çokuluslu şirketler değişimden geçirdikleri ürünler üzerinde patent alma hakkını elde etmişlerdir. Ürünlerin patentlenerek tekel altına alınması Güney'in zengin gen kaynaklarının kuzeye aktarılması riskini de beraberinde getirmiştir.[179] Nitekim TRIPS kuralları yukarıda da açıklandığı gibi patent altına alınan kaynağın 'alındığı' kaynak ülkeye veya topluluğa her hangi bir ödeme yapılması gerektiğini düzenlemediği gibi kaynak ülke patent altına alınan üründen sağlanan gelir ve faydadan da dışlanmaktadır.[180]

Genlerin artan önemi karşısında zengin gen kaynaklarına sahip ülkelerden bazıları da bu kaynaklarını koruma altına almaya çalışmaktadır. Etiyopya gibi az gelişmiş fakat bazı önemli gen kaynaklarını elinde bulunduran ülkeler tohum ihracatını yasaklamışlardır. Aynı şekilde Hindistan da, gen kaynaklarını koruma amaçlı olarak önlem yasaları çıkarmıştır.[181]

Patent altına alınan tohumların izinsiz kullanımını engellemek amacıyla geliştirilen 'terminatör gen' ismi verilen teknoloji ile bitki tohumlarının genetik mühendislik yolu ile doğurganlıkları ortadan kaldırılmakta, bitkinin tohumuna kendi embriyolarını öldürecek bir gen ekleme yoluyla, takma adı 'intihar tohumu' olan tohumlar üretilmektedir. Böylece bu tohumdan yetiştirilen bitkiden tekrar ürün elde edilmesi engellenmiş olmaktadır. Bu

[178] AKÇELİK, Mustafa, Genetik Mühendisliği ve Yaşamımızdaki Yeri, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar. 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye s.16
[179] ÖZDEMİR, a.g.e. s.127
[180] AYDIN, a.g.e. s.123
[181] AKÇELİK, a.g.e. s.15

tohumlar henüz piyasaya sürülmemesine rağmen sürülmesi durumunda gıda güvencesi açısından doğuracağı sonuçların yıkıcı olacağını tahmin etmek zor değildir.[182]

3.3.2.4. Etik ve Kültürel Açıdan Doğan Riskler

GDO'ya karşı dünyanın pek çok ülkesinde farklı tüketici tepkileri oluşmaktadır. Özellikle etik ve dini açıdan oluşan tepkiler çok belirgindir. Düşünce, din ve vicdan özgürlüğü Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 18. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğunun kabul edildiği maddede hiç kimsenin inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamayacağı belirtilmiştir. Dini boyutta Yahudiler ve Müslümanlar domuz geni içeren gıdaları tüketmeye zorlanması veya kişilerin bilinçsizce bu tip gıdaları tüketmeye mecbur bırakılması din ve vicdan özgürlüğünü zedelemektedir. Bunun dışında, vejetaryen ve/veya vegan olan kişilerin de hayvan geni içeren gıdayı reddetme hakları vardır. Nitekim gıdanın kültürel kabul edilebilirliği yeterli beslenme hakkına ilişkin 12 No'lu Genel Yorum'da da düzenlenmiştir. Ayrıca hayvan hakları savunucuları da hayvanların her hangi bir klonlama ya da genetik mühendislik alanında kullanılmasına karşı çıkmaktadır. GDO'lu gıda maddelerinde sorun, GD tohuma ne tür özellik katıldığını tüketicinin bilmemesidir. Özellikle GDO etiketlenmesinin yapılmadığı ülkelerde tüketicinin seçim hakkını elinden alma hususu oldukça tartışmalıdır. Tüketiciye GDO'lu ürün konusunda tercih hakkı tanınmaması tepkileri arttırır boyuttadır. GDO üreticisi şirketler ise GDO'lu ve GDO'suz ürünlerin çok kolay olarak birbirine karışabildiğini bu sebeple GDO içeren ve içermeyen ürünlerin birbirinden ayrılamayacağını iddia ederek etiketleme sorumluğundan kaçınmakta,

[182] AYDIN, a.g.e. s.126

bu karışmadan sorumlu tutulmaları gerekirken, karışmayı etiketleme karşıtı bir argüman olarak sunabilmektedirler.[183] Etiketlemenin devletin sorumluluğu ortadan kaldırmayacağına yönelik yukarıda yapılan açıklamalar saklı kalmak kaydıyla, ahlaki ve dini yönden sorunların asgariye indirilmesi ve tüketicilerin seçim şansının olabilmesi açısından en güvenilir çözüm yolu şu an için GDO içeren ürünlerin etiketlenmesi ve ürünün içeriğinin toplumun her kesiminin bilgi sahibi olabileceği şekilde açıkça belirtilmesidir.

Nitekim etiketleme konusu üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında, tüketicilerin çoğunluğunun ürün seçerken etiket bilgilerini dikkate aldığı, tüketicinin korunması bakımından gıdaların etiketlenmesinin önemli olduğunu ve GDO içeren ürünlerin etiketlenmesinin zorunlu olması gerektiğini düşündüklerini göstermiştir.[184] Sonuç olarak tüketici hakları açısından etiketleme, sadece sağlık endişelerine sahip tüketici için değil, aynı zamanda inanç ve ahlaki açıdan da GDO tüketmek istemeyecek kişilere de en azından bu seçim şansını tanıyacak olması açısından önemlidir.[185] Yasal kurumlar, bu konuda gönüllü sivil toplum örgütleri ile birlikte genetik mühendisliği üzerine çalışan kuruluşları denetleyebilmeli ve kontrol edebilmelidir. Ayrıca Norveç başta olmak üzere birçok ülke örneğinde olduğu gibi biyoteknolojik yöntemler kullanılarak üretilen ürünlerin kullanımına doğrudan tüketicilerin karar vermesi gerekmektedir.[186]

[183] ÇOBAN, a.g.e. s.60
[184] AKSOY, Fatma, ÖZGEN, Özlen, Tüketicilerin Genetik Olarak Değiştirilmiş Gıdalara İlişkin Bilgi ve Görüşleri: Adana Örneği, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar. 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye s.198
[185] BAYRAÇ, KALEMTAŞ, BALOĞLU, KAVAS, a.g.e. s.61
[186] AKÇELİK, a.g.e. s.18

3.4. GDO ve Biyogüvenlik Kaygıları

'Biyogüvenlik, biyoteknoloji uygulamalarının ve bu yöntemler kullanılarak üretilen ürünlerin insan sağlığı ve biyoçeşitlilik üzerinde yol açabileceği olumsuz etkilerinin belirlenmesi, belirlenen risklerin meydana gelme olasığının ortadan kaldırılması veya riskin gerçekleşmesi durumunda oluşacak zararların kontrol altında tutulması için alınacak tedbirleri ifade etmektedir.[187] GDO üretiminin endüstriyel boyutta genişlemesi, sağlık ve çevre konularındaki kaygıları, doğadaki tüm canlı (bitki, hayvan, mikroorganizma) varlıkların kapsayacak şekilde genişletmiştir. Genlerin sürdürülebilirliği ve biyoçeşitlilik sorunun ortaya çıkması biyogüvenlik konusunu gündeme getirmiştir.[188] Çünkü GDO'ların sebep olabileceği yan etkilerin kontrolü çok zor hatta yaratması muhtemel sonuçlar bakımından çoğu zaman geri dönüşsüzdür.

GDO'ların doğaya salınması sonucunda karşılaşılabilecek bir sorun, anılan organizmaların tüm klonlarında aynı sonucu doğuracaktır. Sorunun ortadan kaldırılabilmesi için, sorunlu tüm organizmaların ortadan kaldırılması, yok edilenlerin yerine de yeni bir ırkın getirilmesi gerekmektedir. Bu durumda bile sorunun çözümü tamamen mümkün olamamaktadır. Bu tehdit bitkisel üretim için irdelendiğinde, sorunlu bitkilerin yok edilerek yerine yeni bir bitkinin kullanılması imkansızdır. Bu bağlamda, GDO kaynaklı bu tür sorunlara karşı orta ve uzun vadeli koruma tedbirlerinin geliştirilmesi zorunluluğu ortaya

[187] ERBAŞ, Hayriye, ÖZCANALP, Emine Gülşah, Türkiye'de Biyogüvenlik Çalışmaları, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar. 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye s.139

[188] DEMİRAYAK, Filiz, Biyolojik Çeşitlilik Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma, TÜBITAK VIZYON 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli için hazırlanmıştır. Aralık 2002 s.11 http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-14.pdf (Erişim: 23.10.2017)

çıkmaktadır.[189] Bu zorunluluk dahilinde, GD tarımın çevreye, insan sağlığına ve tarım sistemlerinin sürdürülebilirliğine verebileceği olumsuz etkilerinin önlenmesi, biyogüvenlik çalışmalarını zorunlu kılmıştır.

Biyogüvenlik konusundaki çalışmalar, GDO'ların üretiminin başladığı 1990'lı yıllarda başlamıştır. Dünyada doğrudan biyogüvenlik alanında çalışan bir kurum bulunmamaktadır. Biyogüvenlik üzerine çalışmalar başta BM olmak üzere, FAO, DTÖ ve AB gibi kurumlar nezdinde yürütülmektedir.[190]

3.4.1. BM'nin Biyogüvenlik Üzerine Çalışmaları

GDO'ların biyolojik güvenliğine ilişkin hukuki bağlayıcılığı olan düzenlemeler, BM Çevre Programı tarafından (UNEP) tarafından hazırlanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi[191] ve bu sözleşmenin eki olan Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'dür.

3.4.1.1. BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

20. yüzyılda kaynakların aşırı kullanılması, kirlenme ve iklim değişikliği vb. nedenlerle biyolojik çeşitlilik büyük tahribata uğramış ve ekosistemler insanlığın refahı için gerekli yaşam destek sürecini sürdürebilme kapasitesini büyük ölçüde kaybetmiş; bu nedenle, amacı, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların

[189] AKÇELİK, a.g.e.s.12
[190] ERDOĞAN, Sayıt, Mahmut, Dünya'da GDO Mevzuatı, Ticareti ve Uygulamalarının Karşılaştırılması ve Türkiye, Yayınlanmamış AB Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım ve Hayvancılık BakanlığıAnkara Eylül 2015 s.7
[191] Convention on Biological Diversity https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf (Erişim: 30.11.2017)

sürdürülebilir kullanımı ile genetik kaynakların kullanımından doğacak faydanın adil şekilde paylaşılması olan uluslararası bir sözleşme hazırlama gerekliliği doğmuştur.

BM Çevre Programı tarafından (UNEP) tarafından hazırlanan, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Convention on Biodiversity - CBD), 1992 yılında Rio De Janerio'da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde kabul edilmiş; 1993 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.

Sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması ve biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı konuları ile birlikte genetik kaynaklar ve biyoteknoloji konularını da içermektedir. Sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunmasını 'insanlığın ortak sorunu' olarak görmekte, bu sebeple taraf devletlere biyolojik çeşitliliği, ekosistemleri ve doğal yaşam ortamlarını korumak için alınması gereken tedbirleri düzenlemiştir.[192]

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına ilişkin hükümleri, biyogüvenlik düzenlemelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Sözleşmede, biyolojik çeşitlilik, biyoteknolojinin başlıca hammaddesi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kullanımı için alınmması gerekentedbirler sözleşmede düzenlenmiştir. Giderek artan dünya nüfusunun, gıda, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanabilmesi bakımından biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımının önem arzettiği bu amaçla genetik kaynaklara ve teknolojiye erişimin ve bunların paylaşılmasının taşıdığı önem sözleşmede ayrıca vurgulanmıştır.[193]

[192] ÇOBAN, a.g.e. s.54
[193] ERDOĞAN, a.g.e. s.8-10

Biyoçeşitliliğin önemi sözleşmenin ön sözünde vurgulanırken, biyolojik çeşitliliğin korunmasının hayatın sürdürülebilirliği bakımından zorunlu olduğu, biyolojik çeşitliliğin insan faaliyetleri sebebiyle sürekli azalmakta olduğu ve bunun kaygı verici boyutlara ulaştığı belirtilerek, devletlere kendi biyolojik çeşitliliklerini koruma ve sürdürülebilir şekilde kullanma yönünde sorumluluk yüklemiştir. Bu konuda devletler, hükümetler arası örgütler ve hükümetler dışı sektör arasında uluslararası, bölgesel ve küresel iş birliğinin önemine değinilmiştir

Biyolojik çeşitlilikte meydana gelen azalma ve kayıplarla mücadele etmenin önemi bağlamında bu tür azalma ve kayıpların kaynağını tahmin etmek ve önlemek için bu konudaki bilgi eksikliklerinin giderilerek uygun tedbirlerin alınması, bunun için de acil olarak bilimsel, teknik ve kurumsal imkanların geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu düzenleme altına alınan bir diğer husustur.

Ülkelerin kendi kaynaklarını bağımsız şekilde kullanma yetkileri ve diğer ülkelere karşı yükümlülükleri, GDO'ların potansiyel zararlarını önlemek için taraf ülkelerin yerine getirmesi öngörülen uygulamalar, modern biyoteknoloji araştırmalarının desteklenmesi, genetik kaynaklara dayalı biyoteknolojiden sağlanan faydaların âdil paylaşımı için alınması gereken tedbirler ve GDO'ların sınır ötesi transferinin güvenli bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli olan uygulamalar ayrıca GDO'ların zararlarıyla ilgili bilgilerin paylaşımı için yapılması gerekenler, yine Sözleşme'de düzenlenen diğer hususlardır.

Sözleşmenin ön sözünde ele alınan hususların en önemlilerin biri de, "*tam bir bilimsel kesinlik bulunmamasının, bu tehdidi önleyecek veya en aza indirgeyecek tedbirleri ertelemek için bir gerekçe olarak kullanılmaması gerektiği"* vurgusudur. Böylece sözleşmeye taraf ülkelere gen kaynakları üzerinde tehdit oluşturacak faaliyetin bilimsel olarak zararlı olduğunun ortaya konmasına gerek olmadan istediği tedbiri alarak koruma sağlama yetkisi olduğu kabul edilmiştir.

Sözleşmenin 1. maddesinde amaçlar düzenlenmiş, biyolojik çeşitliliğin korunması ve genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil kullanımı başlıca amaçlar olarak belirtilmiştir. Sözleşmenin 3. maddesinde 'zarar vermeme ilkesi' düzenlenmiş; devletleri çevrelerine veya ulusal yargı yetkilerinin sınırları dışındaki alanların çevrelerine zarar vermeme yükümlülüğü ile sorumlu tutmuştur. Sözleşmenin 5. Maddesi akit taraflar arasında iş birliği sağlanması yükümlülüğünü getirirken, 6. Maddede koruma ve sürdürülebilir kullanım için alınacak genel tedbirlerden bahsedilmiştir.

Sözleşmenin 8. maddesinde akit tarafların her birinin mümkün olduğu ölçüde ve uygun biçimde olmak üzere koruma yükümlülükleri düzenlenmiş, GD ürünlere karşı alınacak tedbirleri tanımlamıştır.

Sözleşmenin 'genetik kaynaklara erişim' konusunu düzenleyen 15. maddesine göre; devletlerin kendi doğal kaynakları üzerindeki egemen hakları dikkate alınmış, genetik kaynaklara erişime kayıt getirme yetkisi ulusal hükümetlere verilmiş ve ulusal mevzuata tabi tutulmuştur. Bununla birlikte aynı maddenin 2. fıkrasında akit taraflara, güvenilir kullanım amaçlarına uygun kullanım doğrultusunda, genetik kaynaklara erişimi

kolaylaştırıcı şartları yaratma ve sözleşmenin amacına aykırı kısıtlamalar uygulanmaması yönünde hareket etme yükümlülüğünü getirmiştir. Madde bir yönü ile azgelişmiş ülkelere genetik kaynaklarını koruma konusunda yetkilendirerek, bu ülkelerin genetik kaynaklarının yağmalanmasının önüne geçmeye çalışırken diğer taraftan 'bu kaynaklara erişimi kolaylaştırması' yönünde düzenleme yaparak kendi içinde çelişkili bir durum yaratmıştır. Nitekim bu madde doğrultusunda az gelişmiş ülkeler gen kaynaklarının kullanım haklarını ikili anlaşmalarla ve TRIPs plus ya da UPOV adı altında, bu konuda egemen devletlere devretmişlerdir.[194]

'*Genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımı'*nın sözleşmede düzenlenmiş olması önemlidir. Şöyle ki, yukarıda da değinildiği üzere, gen kaynakları yönünden zengin az gelişmiş ülkelerden genellikle hiçbir ödeme yapılmadan alınan hammaddelerin gelişmiş ülkelerde teknolojik yöntemlerle işlenerek bir ürün elde edilmesi ve elde edilen ürünün ticaretinden yüksek meblağlar kazanılması söz konusu iken kaynağın alındığı ülke bundan hiçbir fayda sağlayamıyordu. Biyoçeşitlilik Sözleşmesi bu eşitsizliklerin, uluslararası düzeyde düzeltilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin biyolojik zenginliklerinin korunması için ilk adım olarak kabul edilmektedir.[195] Bu bağlamda Sözleşme ile atılan bu adımın akit ülkelerin iç düzenlemelerine nasıl yansıyacağı ve bu düzenleme doğrultusunda nasıl tedbirler alınacağı da önem arz etmektedir.

[194] ÖZLÜER ÖZKAYA, Ilgın, ÖZLÜER, Fevzi, Biyogüvenlik Yasası ve Korkunun Ekolojisi, Görünmez Elin Ekolojisi, Biyogüvenlik ve GDO Yayına Hazırlayan: Ekoloji Kolektif Aralık 2010 s.26
[195] YIKILMAZ, Necla, a.g.e. s.317-319

3.4.1.2. Cartagena Biyogüvenlik Protokolü[196]

BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin 19.(3) maddesinin, modern biyoteknoloji ile değişime uğratılan, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye sahip olabilecek olan genetiği değiştirilmiş canlı organizmaların, özellikle sınır ötesi hareketi üzerinde odaklanarak bir Protokol oluşturma yönündeki tavsiyesi üzerine[197] biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması için biyoteknoloji uygulamalarından kaynaklanabilecek olumsuz durumların engellenmesine yönelik düzenlemelerin yer alacağı bir protokol hazırlığına gidilmiştir.

Bu kapsamda hazırlık sürecinde, GDO'ların araştırılması aşamasından, çevreye salım ve transit geçiş aşamasına kadar çevre ve insan sağlığına gelebilecek risklerin önlenebilmesi amacıyla değiştirilmiş canlı organizmaların sınır ötesi hareketleri üzerine odaklanacak kapsamlı ve etkili bir hukuki belgenin oluşturulması amaçlanmıştır. 1996'da toplantılara başlayan Çalışma Grubu, hazırlanan taslağı, 1999'da Kolombiya'nın Cartagena kentinde toplanan Taraflar Konferansı'nın olağanüstü oturumuna sunmuştur. Fakat, ön tedbir alma prensibi ile serbest ticaret yaklaşımına dayanan DTÖ kuralları arasındaki zıtlıksebebiyle, biyolojik güvenlik protokolü hazırlık aşamasında çeşitli uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Protokol hazırlık müzakerelerinde ABD, Kanada, Arjantin, Uruguay, Avustralya ve Şili gibi ülkeler, GDO'ların serbest ticaretini kısıtlayacak düzenlemeleri hiçbir şekilde kabul etmek istememiş, bu alanda hukuki düzenleme yapılmasına karşı ortak

[196] Text of the Cartagena Protocol on Biosafety https://bch.cbd.int/protocol/text/ (Erişim: 24.10.2017)
[197] ERDOĞAN, a.g.e. s.10

muhalefet sergilemişlerdir. Buna karşın, içlerinde Türkiye'nin de olduğu zengin gen kaynaklarına sahip Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin oluşturduğu ülkeler biyolojik çeşitliliğe gelebilecek zararların önlenebilmesi amacıyla, GDO'ların ticaretinde ve kullanımında sıkı güvenlik önlemlerinin alınması yönünde çaba harcamışlardır. AB ise bu iki grup ülkenin arasında yer almış, protokolün DTÖ anlaşmaları ile çatışmayacak ve ticarette gereksiz engellemeler getirmeyecek şekilde düzenlenmesini savunmuştur. Muhalif ülkeler grubu GD ürünlerin uluslararası ticaretinin engellenmesinikabul etmek istememişler, serbest piyasa kurallarının bu ürünler için de geçerli olması gerektiğini savunmuşlardır. Grubun başında gelen ülke olan ABD, ürettiği transgenik ürünler ile ilgili sorumluluk yüklenmeyi reddederek; Amerikan transgenik tarım ürünlerinin ticaretini engelleyici olabilecek GDO ticaretinin düzenlenmesi ile ilgili olarak ihtiyatlılık ilkesini ve söz konusu organizmaların sosyoekonomik etkilerini ölçüt alan düzenlemeleri kabul etmeyeceklerini bildirmiştir. Bu şekilde fikir ayrılıklarının yaşandığı farklı zaman ve yerlerdeki toplantılar neticesinde bir uzlaşma sağlanamamıştır. 2000 yılında Montreal'de toplanan Olağanüstü Taraflar Konferansı'nda da uzlaşma sağlanacağına dair bir belirti görülmezken, dünyanın dört bir yanından gelen göstericiler, konferansın yapıldığı binanın çevresinden uzun süre ayrılmamış, Biyogüvenlik Protokolü metninin kabulü yönünde baskı uygulamışlardır.[198] Nihayetinde, Cartagena Biyogüvenlik Protokolü Montreal'de 29.01.2000 tarihinde kabul edilmiş ve Mayıs 2000'de Sözleşmenin Beşinci Taraflar Konferansı'nda imzaya açılmıştır. Protokol ellinci ülkenin onayının ardından 11.09.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Günümüzde 170 ülke Protokol'e taraftır. Protokol'e taraf

[198] KIVILCIM, a.g.e s.104

olmayan başlıca ülkeler; ABD, Kanada, Avustralya, Arjantin, Rusya Federasyonu, Singapur, Şili, İsrail, Kuveyt, Nepal ve Özbekistan'dır.[199]

GDO'ların sınır ötesi hareketleriyle ilgili olarak evrensel düzeyde bağlayıcılığı bulunan ilk hukuk belgesi olanCartagena Protokolü, genleriyle oynanmış organizmaların serbest bırakılmasını doğaya, insan sağlığına ve biyoçeşitliliğe karşı önemli bir risk olarak tanımlamıştır. Bu tanım bağlamında ihtiyatlılık ilkesi temelinde hazırlanan[200] Protokol, GDO'ların kullanımı ve biyogüvenlik konusunda en etkin ve kapsamlı düzenleme olarak değerlendirilmektedir.

Protokolle, taraf devletler, GDO'ların kullanımı ve ülkeler arasındaki hareketlerinin, insan sağlığı ve biyoçeşitliliğe zarar vermesi sonucunu doğurabilecek her tür sorunun önlenmesini sağlayacak tedbirleri almakla görevli ve yükümlü sayılmıştır.[201] Bununla birlikte taraf devletler, ihtiyatilik ilkesi baz alınarak çıkartılacak iç hukuk düzenlemeleri ile GD ürünlerin iç piyasada üretimi, dağıtımı ve çevreye salınımına ilişkin risk değerlendirmesini yapabilecek sistemleri kurmak, çevre ve diğer gıdalara bulaşmasını engelleyecek tedbirleri almak ve etkin bir denetim mekanizması oluşturmakla sorumlu kılınmıştır.[202]

Protokolün önsözünde çevre ve kalkınma hakkındaki Rio Deklarasyonunda yer alan ön tedbirci yaklaşım onaylanmış, çevre ve insan sağlığı için yeterli güvenlik tedbirleri ile

[199] Parties to the Protocol and signature and ratification of the Supplementary Protocol https://bch.cbd.int/protocol/parties/ (Erişim: 27.10.2017)
[200] ÖZLÜER ÖZKAYA, ÖZLÜER, a.g.e. s.35
[201] ÇOBAN, a.g.e. s.54
[202] ERBAŞ, a.g.e. s.21

birlikte geliştirildiği ve kullanıldığı takdirde modern biyoteknolojinin insanlığın refahı için büyük potansiyele sahip olduğu, bu bağlamda insan sağlığı üzerindeki tehlikelerinin göz önünde bulundurulacağı vurgulanmıştır.

Protokolün temel amacı, 1. maddesinde; kısaca, GDO'ların güvenli nakli ve kullanımı alanında yeterli koruma düzeyinin sağlanmasına katkıda bulunmak olarak ifade edilmiştir

Genel hükümlerin düzenlendiği Protokolün 2. maddesinin 1. fıkrasında, taraflara Protokol altındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli ve uygun olan yasal, idari ve diğer tedbirleri almakla yükümlü kılarken, aynı maddenin 4. fıkrasında tarafların, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı hakkında Protokolde kabul edilen önlemlerden daha koruyucu önlemler alma hakkını sınırlamadığını belirterek taraflara konu hakkında, Protokolün sağladığından daha korucuyu önlemler alma yetkisi tanımıştır. Bununla birlikte taraf devletlerin aldıkları önlemlerin her şartta Protokol'e ve uluslararası hukuk kurallarına uygun olması gerektiği belirtilmiştir.

Protokolün kapsamı ise, 4. maddede düzenlenmiş, söz konusu maddeye göre, Protokol, insan sağlığı üzerindeki riskler de göz önünde bulundurularak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek tüm değiştirilmiş canlı organizmaların sınır ötesi hareketi, transit geçişi, muamelesi ve kullanılması için geçerli olacak şekilde düzenlemiştir. İnsanlar için ecza malzemesi olarak değiştirilmiş canlı organizmalar, Protokolün 5. Maddesi ile kapsam dışında tutulmuştur.

Protokol, GDO'ların sınır aşan hareketi öncesinde "ön bildirim" yapılması şartını getirmiş, transit geçişi ise ön bildirimden muaf tutmuştur.

Protokolün dayandığı ihtiyat ilkesi kapsamında, riskleri önceden belirleme ve önlem almaya yönelik bir sistem içermektedir. Buna göre, güvenlik konusunda bir bilimsel bilgi yada uzlaşı eksikliği olduğunda, ülkelerin GD organizmaların ithalatını ve kullanımını yasaklama ya da sınırlandırma hakkı olduğu kabul edilmiştir.

Protokolün 'Kararların Yeniden İncelenmesi' konusunu düzenleyen 12. maddesi ile, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri minimize etmek amacıyla veya bilimsel belirsizlik gibi durumlarda, GDO'ların ticaretine şartlı onay verilmesi veya bu ürünlere ithalat yasağı konması kararını taraf ülkere bırakmıştır.

Protokolün kapsamını ve uygulama şeklini belirlemekte temel kriterlerden biri olan 'doğayla etkileşim' ilkesi doğrultusunda Protokolde, GDO'nun doğaya veya insan sağlığına olabilecek olumsuz etkileri konusunda bilimsel verilerin yetersiz olması veya belirsizlik içermesi durumunda, veriler tamamlanıncaya ve belirsizlik giderilinceye kadar söz konusu GDO'nun doğayla etkileşime girmesine izin verilmemesi şeklinde düzenleme yapılmıştır..

Yasa dışı sınır ötesi hareketlerin engellenmesi de protokol kapsamında düzenlenmiştir. Buna göre; söz konusu sınır ötesi hareketlerinin engellenmesi ve mümkün

olması halinde cezalandırılması için uygun yerel tedbirler benimsenmesi hükmünü getirmiştir. Olası bir sınır ötesi hareket durumunda taraf devletin gelişen yasa dışı sınır ötesi hareketler hakkında bilgi vereceğini hükme bağlamıştır.

Görüldüğü üzere Cartegena Biyogüvenlik Protokolü genetiği değiştirilmiş organizmaların getireceği riskleri kabul etmekle birlikte, bu ürünlerin ticaretini yasaklamamakta, "sınır ötesi hareketler" olarak adlandırılan ithalat-ihracat işlemleri üzerine düzenlemeler getirmektedir. GD organizmaların "güvenli nakli muamelesi ve kullanımı" alanında koruma sağlanacağı taahhüdü ile hareket eden düzenleme, sorumluluk ve tedbir alınması hususunu bu konuda ticaret yapan devletlere bırakmaktadır.

3.4.1.3. Biyogüvenlik Düzenlemeleri Üzerine Değerlendirme

BM öncülüğünde geliştirilen biyogüvenlik düzenlemeleri ile GDO ticaretine ilişkin ayrıntılı ve sıkı kurallar getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan düzenlemeler, bu ürünlerin insan ve çevre sağlığı üzerinde doğurabileceği olumsuz etkileri kontrol altında tutup tam anlamıyla güvenli kullanımının sağlanmasına yöneliktir. Fakat söz konusu düzenlemeler olası riski belirli süre kontrol altında tutabilse de uzun vadede kontrol mümkün görünmemektedir. Ayrıca getirilen düzenlemeler az gelişmiş ülkelerde gerçekleşmesi muhtemel sosyo-ekonomik risklere karşı da yeterli koruma sağlamamaktadır. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde GDO'ların biyogüvenlik sistemi içinde kullanımına geçilmeden, bu ülkelerin tarımsal ve hayvansal üretim sistemlerini küresel baskılara karşı koruyabilecek

yapısal tedbirlerin alınması can alıcı bir önem taşımaktadır.[203] Böyle tedbirlerin alınmadığı ülkelerde yaşanan deneyimler, gerek insan ve çevre sağlığı üzerinde, gerekse ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarında telafisi mümkün olmayan zararları da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerden, GDO'lu tarımın yoğun olarak yapıldığı, Latin Amerika ülkesi olan Arjantin ve güney Asya ülkesi olan Hindistan'daki gelişme ve sonuçlar sosyo-ekonomik yönden çok olumlu sonuçlar vermemiştir. Bu ülkelerde yapılan GD tarım yüksek kar getirmiş veya ürün bazında ciddi artışlar yaşanmıştır ama ne GDO'dan elde edilen kar ne de ürün bazında elde edilen artı ürün, bunları elde edenin sadece belli bir kesim olması dolayısıyla, bu ülkelerdeki yoksulluğu ve gıda güvencesizliğini ortadan kaldıramamıştır.

3.5. GD Tarımın Sonuçları Yönünden Gelişmekte Olan Ülkelerin Değerlendirilmesi: Arjantin ve Hindistan Örneği

GD soya fasulyesi, mısır ve pamuk üretilen ve ekim alanları toplam ekim alanlarının %64'ünü oluşturan Arjantin, günümüzde 24,3 milyon hektarlık GDO ekim alanıyla ABD ve Brezilya'nın ardından dünyanın 3. büyük GDO üreticisidir.[204]Gen Devriminin '*küresel yiyeceği kontrol etme planı'*nın bir adımı olduğunu belirten Engdahl, '*Arjantin'nin geniş tarım arazileri ve nüfusu sayesinde geniş ölçekli GDO testinin uygulandığı ilk ülke'* olduğunu iddia eder. [205]

[203] ÖZDEMİR, a.g.e.s.133
[204] ERDOĞAN, a.g.e. s. 54
[205] ENGDAHL, F. William, Ölüm Tohumları, Genetik Biliminin Arkasındaki Karanlık Oyunlar, Bilim Gönül Yayınları, 3. Basım, Kasım 2010 İstanbul s.154

Engdahl, 1980'lere kadar Arjantin'de aile çiftçiliğine dayalı geleneksel tarımın yapıldığı, hükümet yardımları sayesinde çiftçi borçlarının minimum seviyede olduğu, bu anlamda Arjantin tarımının kendi kendine yeten hatta üretim fazlasının olduğu bir sisteme sahip olduğunu fakat 70'lerde çok iyi koşullarda uluslararası bankalardan kredi alan Arjantin'in, sonrasında borç faiz oranlarının aşırı oranda yükseltilmesiyle birlikte borç krizine girmesiyle bu durumun değişmeye başladığını aktardığı 'Ölüm Tohumları' kitabında Arjantin'in dönüşümünü anlatır: *1976'da yapılan askeri darbe ise ardında yabancı bankalara yüksek miktarda borcu olan, enflasyonun yüksek seyrettiği bir Arjantin bırakmıştır. 1989 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilen Carlos Menem iktidarında liberal ekonomiye geçiş yapılmış, radikal ekonomik serbestleşme ve özelleştirmelere öncelik veren bir yapılanma kurulmuştur. Bu yapılanmayla birlikte Arjantin'e ait tüm kamu kuruluşları özelleştirilmiş, devletin kendi tekelindeki kuruluşlar yerini küresel şirketlere bırakmıştır. Dış borçların artması, zorunlu özelleştirmeler, koruyucu ulusal engellerin ortadan kaldırılması ile birlikte Arjantin tarımı radikal dönüşümün de hedefi haline gelmiştir. Menem hükümeti, artan dış borçların önünü kesmek için 90'ların ortalarında Arjantin tarımını ihraç amaçlı "monokültür" (tek mahsul odaklı) tarıma dönüştürmek için harekete geçmiş ve GD soya fasulyesi ekimine başlanmıştır. Arjantin'de 1996'da başlayan GD soya ekimi 2004 yılında 14 milyon hektarın üzerine çıkmış, büyük şirketler ekim yapılabilmesi için orman arazilerini ve yaşam alanlarını da satın almışlardır. Bu durum ise pek çok yerli insanın yerinden edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte insan gücüne daha az ihtiyaç duyan tarımdaki makineleşme ile birlikte yüz binlerce tarım işçisini işinden olmuş, aileler yoksullaştırılıp yerlerinden edildikçe büyük şehirlerin dışında varoş mahallerinde yaşamaya başlamışlardır. Ekonominin kötüleşmesiyle fakirlik ve yetersiz beslenme hızla artmıştır. Açlık yüzünden isyan çıkmasından endişe eden hükümet, kendisini destekleyen*

şirketlerden halka yiyecek dağıtmalarını istemiş bunun üzerine şirketler iç piyasada soya tüketiminin arttırılması için kampanyalar başlatmıştır. Aslında hayvan yemi olarak üretilen soya "yaşam için protein" sloganı ile insanlara benimsetilmiş, Buenos Aires'te binlerce aç insana güçlendirilmiş soya fasulyesi dağıtılmıştır. Çünkü tek tip ürün çeşidinin bütün ülkeye yayılmasından dolayı ülkedeki tarım çeşitliliği zamanla yok olmuş ve süt ürünleri gibi temel gıda maddeleri dahi ithal edilmeye başlanmıştır.[206] Nitekim Arjantin'deki açlık sorunu GD üretimin çok yüksek düzeylerde olmasına rağmen çözülememiştir. 2017 yılı itibariyle başkent Buenos Aires'te işçi sendikalarının yanı sıra değişik sosyal yardım inisiyatifleri ve dayanışma kolektiflerinden aktivistler, ülkedeki açlıkla mücadele için '*açlık beklemez*' sloganıyla yürümüş '*acil sosyal yardım*'ın talep edildiği yürüyüşte hükümetin yaptığı neoliberal sosyal kesintiler protesto edilmiştir.[207]

Arjantin'de GD tarımın getirdiği sonuçlar sadece gıda güvencesini değil, GD tarımın dayandığı kimyasal ilaç kullanımı nedeniyle insan sağlığını da tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Her ne kadar GD tarım savunucuları gen aktarılmış bitkilerin daha az kimyasal gerektirdiğini ileri sürmekteyse de olgular bu bitkilerin daha fazla zararlı kimyasal kullanımına neden olduğunu göstermektedir. [208] GD soyalarda kullanılan glifosat içeren böcek ilaçlarının kansere ve doğumsal şekil bozukluklarına sebep olduğu, bununla birlikte kısırlığın ve düşüklerin de arttığı gözlemlenmekte, Arjantin'de önümüzdeki 10-15 yıl

[206] ENGDAHL, a.g.e. s.154-170
[207] Arjantin: 'Açlık bekleyemez!' 26 Eylül 2017 http://www.yasanacakdunya.org/arjantin-aclik-bekleyemez/ (Erişim: 25.10.2017)
[208] SHİVA, Vandana, Çalınmış Hasat, s.117

içerisinde kanser oranının, kısırlığın ve endokrin yetmezliğinin yıkıcı seviyelere ulaşacağı konusunda uzmanlar uyarıda bulunmaktadırlar.[209]

Dünya üzerindeki 4. GD tarım ülkesi olan Hindistan, 11,6 milyon hektarlık GD ekim alanına sahiptir. GD pamuk ekimi toplam ekim alanının %95'ini oluşturmaktadır. 1996-2013 yılları arasında GDO üretiminden 16,7 milyon dolar gelir elde etmiştir. Hindistan'da onaylanmış 11 GDO çeşidi olup, ticari ekim amacıyla onaylanmış tek GD ürünü Bt pamuktur. Bu ürünün 6 GDO çeşidi onaylanarak 1200 farklı hibridi ile ekimi yapılmaktadır.[210]

Hindistan'da genetiği değiştirilmiş pamuk ekimi yüksek gelir getirmesine rağmen gelen getirinin küçük çiftçiye bir yararı olduğunu söylemek zordur. GD pamuk ekiminde verimin istenen düzeyde olmaması neticesinde pek çok çiftçi ağır borç yükü altına girmiştir. Bu konu Hindistan'da yapılan bir araştırma neticesinde ortaya konmuştur. Araştırma, Mahyco-Monsanto şirketi tarafından üretilen böcek zararlısına dayanıklı genetiği değiştirilmiş bir pamuk çeşidi ile yerel bir çeşidin Hindistan'da üç yıllık üretiminin karşılaştırılmasını içermektedir. İncelenen beş parametre içerisinde genetiği değiştirilmiş pamuk sadece zararlı mücadelesi harcamaları açısından yüzde 7'lik bir kar sağlamış olmasına rağmen, tohumluk maliyette yüzde 234'lük, toplam tarımsal giderlerde yüzde 12'lik, net geri dönüş maliyetlerinde yüzde 57'lik ve verimde yüzde 8.3'lük zarar oluşturmuştur. Monsanto şirketi ABD'de benzer durumda zarara uğrayan çiftçilere tazminat

[209] GDO'lu ürünlerin sağlık etkilerinin tipik örneği Arjantin, 24.04.2015 https://yesilgazete.org/blog/2015/04/24/arjantin-gdolu-urunlerin-sagliga-olan-olumsuz-etkilerinin-tipik-bir-ornegi-2/ (Erişim:26.10.2017)
[210] ERDOĞAN, a.g.e. s.57

ödemiş, fakat Hindistan'da zarar gören çiftçilere her hangi bir tazminat ödenmemiştir.[211] Çiftçiler zarar etmelerinin sonucu olarak ödeyemeyecekleri borç yükünün altında ezilmiş birçok çiftçi toprağını kaybederken birçok çiftçi de intihar etmiştir. Günümüze kadar intihar eden çiftçilerin sayısı 200.000 olarak ifade edilmektedir.[212] Çiftçi intiharları ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlayan Madras Kalkınma Çalışmaları Enstitüsünden K. Nagaraj devletin izlediği neoliberal politikalarla çiftçi intiharlarının yakından ilişkili olduğunu, devlet tarafından sağlanan kredi kullandırma ve fiyat destek hizmetlerinin kesilmesi, çiftçilerin gıda yerine ihracata dayalı pamuk, kahve, şeker pancarı, vanilya gibi endüstriyel ürünler yetiştirmeye teşvik edilmesi ve bu ürünlerin küresel fiyat dalgalanmaları karşısında etkilenmesinin çiftçi gelirlerini azalttığını, zararlarını ise arttırdığını ortaya koymuştur.[213] "İntihar tohumları"[214] isimli raporun yazarlarından Shiva'ya göre 2002'de BT pamuğu eken çiftçiler, mahsul kıtlığı nedeniyle bir milyar rupi kaybetmiştir. Çiftçilerin her ekim döneminde yeniden tohum almak zorunda kalmaları, verim yerine maliyetlerin artması çiftçi borçlarını arttıran etkenlerden biri olmuştur. Bu bağlamda tohum şirketlerine olan bağlılık da çiftçi borçlanmalarındaki diğer bir önemli faktörü oluşturmaktadır. Dünya Bankasının yapısal reformlarıyla Hindistan'ın tohum sektörünün büyük şirketlere açılması, çiftçilerin hangi ürünü yetiştireceklerine karar verme haklarını ellerinden almış ve şirketlerin tarımın her aşamasına hakim olmasına yol açmıştır.

[211] BAYRAÇ, KALEMTAŞ, BALOĞLU, KAVAS, a.g.e. s.64
[212] ÜNAL,a.g.e, s.125
[213] LAÇİNOK, N.Y. İntihar tohumları yüzünden 6 saatte bir çiftçi intihar ediyor! http://www.gidahareketi.org/Intihar-Tohumlari-Yuzunden-6-Saatte-Bir-Ciftci-Intihar-Ediyor--351-haberi.aspx (Erişim:24.10.2017)
[214] SHİVA, Vandana, Seeds of Suicide The Ecological and Human Costs of Seed Monopolies and Globalisation of Agriculture http://navdanya.org/site/attachments/category/11/WTO_and_Globalization2.pdf (Erişim: 25.10.2017)

3.6. Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikalarının Tarihçesi

Türkiye, iklimin bölgelere göre çok farklılık gösterdiği, sürülmesi zor olan topraklara sahip olduğu halde üzerinde on bin yıldan beri kesintisiz tarım yapılan; buğday, arpa, mercimek gibi pek çok türün evcilleştirilip dünyaya yayıldığı, biyolojik çeşitliliği ülke düzeyinde değil bir kıta düzeyinde olan bir ülkedir.[215] Türkiye tarımının ana karakteri küçük köylülük üzerine kuruludur. Güncel verilere göre çiftliklerin yüzde 80'inin, elli hektardan daha küçük bir alanda daha çok tarımsal üretim üzerinde yoğunlaştığı, büyük ve küçükbaş hayvancılığın ise yan iş olarak daha çok çiftçinin kendi ihtiyacını karşılamak üzere yapıldığı bir sistem mevcuttur.[216] Türk tarımı uzun yıllar kendi kendine yeterli hatta dış ülkelere buğday ihraç eden ülke konumunda iken[217] bu durum günümüzde Türkiye'nin tarım ürünleri ithal eder hale gelmesi ile değişmiştir. Aşağıda Cumhuriyet sonrası dönemden günümüze Türkiye'de tarımın geçirmiş olduğu süreçler kısaca ele alınmaya çalışılacaktır.

Cumhuriyet sonrası dönemde Türkiye'de her ne kadar sanayi sektörüne ağırlık verilmiş ise de tarım sektörü ülke ekonomisi içerisindeki önemli yerini korumaya devam etmiştir. Yaşanan ekonomik gelişmeler sonucunda sanayi sektörüne ağırlık verilmiş, fakat tarım sektörü de ülke ekonomisi içerisinde önemini birçok bakımdan korumaya devam ettirmiştir. Lozan Anlaşması sonrası Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen borçlar sonrası ülkede kalkınmayı sağlayacak sektör tarım sektörü olarak seçilmiş ve tarımsal üretimi

[215] TEKELİ, a.g.e. s.220
[216] YILMAZ, Süleyman, Sürdürülebilir Tarım Mümkün mü?, Yeni İnsan Yayınevi, Yeşil Politika Serisi, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2015, s.53
[217] KOÇTÜRK, Osman, Nuri, Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi, Yeniden Yayına Hazırlayan TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ekim 2009 Ankara s.30

arttırıcı politikalar ortaya konmuştur. Nitekim 1923-1929 yılları arasında tarım sektöründe yüzde 10'un üzerinde bir büyüme hızı yakalanması uygulanan politikaların başarılı olduğunu göstermiştir. Tarım sektörünün yarattığı olumlu etki ülkenin bulunduğu sıkıntılı durumun aşılmasında önemli bir basamak teşkil etmiştir. Tarım alanına yapılan destekler devam etmiş, bu kapsamda 1930'lu yıllarda ülkemizde, tarımsal faaliyetleri desteklemek amacı ile Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri, Zirai Kombinaları ve Devlet Ziraat İşletmesi kurulmuştur.[218]

İkinci Dünya Savaşının yaşandığı 1940'lı yıllar, Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasına rağmen, tarımsal mamul fiyatlarının sürekli artış göstermesi sebebiyle zorlu geçmiş, dönemin hükümeti tarımsal mamul fiyatlarındaki artışı azaltmaya çalışmış, 1945'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu[219] çıkarılarak toprağı bulunmayan çiftçilerin topraklandırılması amaçlamıştır.[220]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1950'li yıllar Marshall planı kapsamında Amerika tarafından sağlanan yardım ve krediler ile kırsal kalkınma projelerinin hayata geçirildiği dönem olmuştur. Bu dönemde tarım sektöründe önemli gelişmeler yaşanmış; yoğun tarım teknolojisine geçişin ilk aşamaları gerçekleşmiş ve daha önce tarıma açılmamış alanlar ithal traktörler sayesinde ekilir hale getirilmiştir. Tarım destekleme politikaları sayesinde makineleşme artmış; verimli tohumlukların kullanımı, tarım ilacı kullanımının

[218] DOĞAN, Zeki, ARSLAN, Seçkin, BERKMAN, Ayberk Nuri,Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Ocak 2015 Cilt-Sayı: 8 (1) ss: 29-41

[219] Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Kanun No: 4753 Kabul tarihi: 11.06.1945 Resmi Gazete Sayı: 6032, 15 Haziran 1945

[220] KEYDER, Çağlar, PAMUK, Şevket, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/312/Keyder%20and%20Pamuk_Ciftciyi%20Topraklandirme%20Kanunu.pdf (Erişim: 25.10.2017)

yaygınlaşması ve sulama projelerinin hayata geçirilmesiyle birlikte verimlilik yükselmeye başlamıştır. Bu dönemdeki tarımsal artışın bir sebebi de, kente gidemeyen köylü nüfusun marjinal topraklara sığınması ve bunun sonucunda meraların sürülmesi ve orman alanlarının açılması suretiyle, ekilen alan miktarının artması olarak belirtilmektedir.[221]

1960'lı yıllardan sonra ise beş yıllık kalkınma planları hazırlanarak, tarım ile ilgili faaliyetleri destekleyici politikalara devam edilmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulamaya konan 'Yeşil Devrim', Türkiye'de de etkisini göstermiş, Yeşil Devrimle birlikte kullanılmaya başlanan 'yüksek verimli' tohumluklar denenmeye başlanmıştır. 1970'li yıllar ile birlikte kimyasal girdi kullanımı artmış, makineleşmenin de artması ile birlikte yoğun tarıma tam anlamıyla geçiş yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye çevre ülkelerin aksine kendi kendisini besleyebilen bir ülke haline gelmiştir.[222]

1980'li yıllar tarımda aksi yönde değişimin yaşanmaya başladığı, IMF ve Dünya Bankasının himayesi altında Türkiye'de ekonominin neoliberal olarak yeniden yapılandırıldığı yılların başlangıcıdır. Dünya Bankası ve IMF'in uyguladığı baskılar sonucunda gıda pazarlarının liberalleştirilmesine yönelik pek çok yapısal reform ve önlemler uygulamaya konmuş, Türkiye kamu harcamalarını kısmış, tarım girdilerinde uygulanan sübvansiyonlar aşağı çekilirken, tarım kredisi faizleri yükseltilmiş, gıda üretiminde KİT'lerin rolünün azaltılmasına yönelik kararlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum, 1950'lerden 1980'li yıllara kadar piyasa koşullarından etkilenme düzeyi sınırlı olan,

[221] TEKELİ a.g.e. s.236
[222] KEYDER, YENAL, a.g.e. s.106

görece güvenli bir ekonomik ortamda yaşayan çiftçilerin güvenliğini sarsmaya başlamıştır.[223]

1990'lı yıllarda ise tarımsal üretimi destekleme konusunda tam bir istikrar bulunmamakla birlikte, 1994 Krizi sonrasında Türkiye ekonomisi yapısal krizler ile karşı karşıya bırakmış, bu süreç tarım sektörünü de etkilemiştir. Bu dönemde kamu harcamalarını azaltıcı politikalar uygulanmaya konulmuş, uygulanan tarım politikalarında DTÖ kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması ve AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması belirleyici olmuş; bu bağlamda tarımsal destekten yararlanan ürün sayısı önemli ölçüde düşürülmüştür.[224] Kamu sektörünün küçültülmesi amacıyla tarım sektöründe faaliyet gösteren KİT'lerin özelleştirilmesi, 1984 yılında gıda ürünlerinin ithalatına uygulanan vergi ve harçların aşağı çekilmesi sonucunda ithalatın artması ve ithal edilen kimi ürünlerin yurt içinde üretilme maliyetinden daha ucuza gelmesi belli ürünlerin üretiminin azalmasına, belli ürünlerde ise dışa bağımlılığa yol açmıştır. Gıda ve tarımsal ürünler ticaretinin serbestleştirilmesi neticesinde oluşan canlı hayvan ve et ithalatındaki büyük artış, yerel üretimin ve hayvancılığın gerilemesine yol açmıştır. Çok uluslu şirketlerin egemen olduğu tarımsal girdi ve gıda piyasalarında kamu desteğinden yoksun bırakılan aile iş gücüne dayalı küçük üreticilik, bir yandan girdi fiyatları, öte yandan tarım ürünleri fiyatları üzerinden iki taraflı bir sömürü altında kalmış, bu durum küçük köylülüğün çözülmesi ve tarımın terk edilmesi süreçlerini hızlandırmıştır.[225]

[223] KEYDER, YENAL, a.g.e. s.154
[224] TÜMTAŞ,a.g.e.s.89
[225] NARİN, Müslüme, 1980'li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarındaki Değişiklikler www.ekonomikyaklasim.org/eykongre2011/?download=37.pdf (Erişim: 25.10.2017)

2000'li yıllara geldiğinde Türkiye tarımı IMF, DTÖ, Dünya Bankası ve AB'nin etkisiyle kayıplar yaşamaya devam etmiştir. 2001 Krizi sonrası IMF ve Dünya Bankası destekli ekonomik reform paketlerinin yürürlüğe girmesiyle, devletin tarım alanında uyguladığı politikalar köklü değişime uğrayarak tarım sektörü daha da liberalleştirilmiştir. Bir çok tarım ürününde taban fiyat uygulaması terk edilerek, tarımsal girdi, verilen sübvansiyonlar ve krediler kaldırılmıştır. 1930'dan 1980'li yıllara kadar tarımın geliştirilmesi ve desteklenmesi yönünde oluşturulan TEKEL gibi tarımda alıcı konumunda olan kurumlar başta olmak üzere bütün kurum ve örgütler özelleştirilmiş, bu doğrultuda uygulanan politikalar tasfiye edilmiş böylece tarım alanında serbest piyasa ekonomisi kuralları geçerli hale getirilmiştir.[226]

Dünyadaki küreselleşme ile birlikte DTÖ ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kurumsal arka planı oluşturulan uluslararasılaştırma neticesinde fikri mülkiyet haklarından, ürün fiyatlarına kadar olan hemen hemen her alanda ve ülkede küresel gıda ve tarım şirketleri egemen konuma gelmiştir. Bu gelişme neticesinde dünyadaki diğer çiftçiler gibi Türkiye'deki çiftçiler de hem girdi hem de ürün piyasalarındaki dalgalanmalara karşı korumasız konuma gelmişlerdir.[227] Tarım politikalarının serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre düzenlenmesi sonucunda köyün ortak arazisi olarak kabul edilen ve köylülerin yoğun olarak kullandıkları mera ve ormanlara erişim azalmış, bu toprakların bir kısmı yapılan düzenlemelerle metalaşmıştır. Geleneksel köy ekonomisinin temel direklerinden olan toprak da piyasa zihniyetinin hakimiyetine girmiştir.[228]

[226] TÜMTAŞ, a.g.e. s.89
[227] KEYDER,YENAL, a.g.e. s.155
[228] ACAR, G. Meraları Satamazsınız, 08.06.2017 https://www.aydinlik.com.tr/ozgurluk-meydani/2017-haziran/meralari-satamazsiniz (Erişim: 25.10.2017)

3.6.1. 5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu[229] ve Getirdikleri

Avrupa Birliği uyum yasaları paketi içine alınan ve temel yasa kabul edilen, 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu 31.10.2006 tarihinde kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesinde amacı, "*bitkisel üretimde verim ve kaliteyi yükseltmek, tohumluklara kalite güvencesi sağlamak, tohumluk üretim ve ticareti ile ilgili düzenlemeleri yapmak ve tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi için gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmektir."* şeklinde belirtilmiştir. Kapsam başlığını taşıyan 2. maddede ise *tarla bitkileri, bağ-bahçe bitkileri, orman bitki türleri ve diğer bitki türleri çoğaltım materyaline ait çeşitlerin ve genetik kaynakların kayıt altına alınması, tohumlukların üretimi, sertifikasyonu, ticareti, piyasa denetimi ve kurumsal yapılanmalar* ile ilgili düzenlemelerin Kanunun kapsamı içerisinde olduğu hüküm altına alınmıştır. Tohumlukların kaydı, üretimi, sertifikasyonu, ticareti ve piyasa denetimini düzenleyen 4. ve 5. madde, *bitki çeşitlerinin tescili, üretim izni ve standart tohumluk çeşit kaydı ile genetik kaynakların kütüğe kaydedilmesi* işini Tarım ve Köyişleri Bakanlığına bırakırken, Bakanlık tarafından, bitkisel ve tarımsal özellikleri belirlenerek sadece kayıt altına alınan çeşitlere ait tohumlukların üretimine izin verileceği, özel üretim alanlarının sınırları içerisinde, Bakanlıkça izin verilmeyen tohumluk veya bitkisel ürün yetiştirilemeyeceği düzenlenmiştir.

Kanunla getirilen sertifikasız tohumların satışının yasaklanması en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Tohumluk ticaretini düzenleyen 7. maddede, '*yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilir.'* hükmü

[229] 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu, Kabul tarihi: 31.10.2006, Resmi Gazete Sayı:26340 tarih: 08.11.2006

getirilerek, yerel çeşitler veya köy popülasyonları şeklinde tanımlanan genetik materyalin ticareti yasaklanmıştır. Bir başka deyişle söz konusu Kanun, bu genetik kaynaklardan elde edilen tohumlukların çiftçiler arasında değişimine açık olmakla birlikte ticaretine yasak getirmiş, sadece, sertifikalı tohumların alınıp satılması düzenlenmiştir.

Belgesi olan tohum anlamına gelen sertifikalı tohum, tarla ve laboratuvar kontrollerinden geçerek genetik, fiziksel ve biyolojik değerleri belirlenmiş olan tohumdur. Bu tü tohumların deneme ve incelemeleri önceden yapılarak satışa çıkarılmasına izin verilir. Çeşit olarak saf olan bu tohumların çimlenme kabiliyeti ve verimi yüksektir. Bunun yanında bakım işlemlerinin ve hasadının kolaylığı gibi avantajları da bulunmaktadır. Bu tür tohumlukları kullanmanın dezavantajı ise tek tip tohum kullanımını getirmesi ve biyoçeşitliliğin azalması sonucunu doğurmasıdır. Biyoçeşitliliğin azalması da beraberinde tarımda hastalık ve zararlıların artmasına, bu sebeple tarım ilaçlarının daha fazla kullanılmasına yol açmaktadır.[230] Tüm bunlar, Türkiye'nin zengin biyolojik kaynaklarının korunamaması sonucunu doğurmakta, Türkiye, taraf olduğu Biyoçeşitlilik Sözleşmesi ile girmiş olduğu biyolojik çeşitliliğin korunması yükümüne aykırı hareket etmiş olmaktadır.

Kanunun İstisna ve Yetki Devrini düzenleyen 15. maddesinde Bakanlığın gerekli gördüğü hallerde, Kanunun ilgili maddelerinde düzenlenen, tohumluk üretimi, tohumluk sertifikasyonu, tohumluk ticareti ve piyasa denetimi konularında yetkilerini kısmen veya tamamen Birliğe, (Türkiye Tohumcular Birliği) kamu kurum ve kuruluşlarına, özel hukuk tüzel kişilerine (örneğin şirketlere) veya üniversitelere, şartları belirlenmek kaydıyla süreli veya süresiz olarak devredilmesi düzenlenmiştir. Dönemin ana muhalefet partisi bu

[230] GÜNGÖR, Ö. Sertifikalı Tohuma Destek Var Sertifikasız Tohuma Yok! 03.01.2017 http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=27037&tipi=17&sube=0 (Erişim: 27.10.2017)

düzenlemenin anayasaya aykırılık oluşturduğu iddiasıyla, iptal edilmesi istemi ile Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, 15. maddenin birinci fıkrasında yer alan "…özel hukuk tüzel kişilerine…" ibaresinin, 8. maddedeki 'denetim' yönünden Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline karar vermiştir. Bir başka anlatımla Mahkeme, tohumlukları yetiştiren, işleyen ve satışa hazırlayan, dağıtan ve satan gerçek veya tüzel kişilerin, Bakanlık tarafından denetlenmesi yetkisinin 'özel hukuk tüzel kişilerine' devrini uygun görmemiştir.[231] Anayasa Mahkemesi'nin kararı 'denetim' hariç, diğer yetkilerin devredilmesini engellememe bakımından uygulamayı etkileyecek bir iptal kararı değildir.

Tohumculuk Kanununun getirdiği 'kayıt altına alma' hükmü sayesinde, zengin gen kaynağına sahip Türkiye'nin, bünyesinde bulundurduğu gen kaynaklarının kayıt altına alınması ve bunların gen bankalarında korunacak olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Fakat 'Kanunda düzenlenen "kayıt altına alma" şartına, *"ithal edilip, ihracat amacıyla üretilen tohumluklarda kayıt altına alma şartı aranmaz"* istisnası da getirilmiştir. Getirilen bu istisna tohumların patent altına alınarak çok uluslu tohum tekellerinin tohum piyasasını ele geçirmesine neden olabilecek bir risk taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda çiftçilerin ellerindeki tohumluklar üzerinde hak kaybetmesi sonucunu doğuracağından çiftçiler ertesi yıla tohumluk ayıramaz hale gelecek ve temel üretim girdilerini her yıl bir önceki yıldan daha zor temin etmeye başlayacaklardır. Bu da çiftçi haklarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.[232]

[231] 2007/2 esas, 2001/13 karar 13/01/2011 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete Sayı: 28003 Tarih:23.07.2011

[232] ALTINDAL, Demet, AKGÜN, İlknur, Yeni Tohumculuk Yasası ve Türk Tarımına Etkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi Cilt:2 Sayı:2 s: 27-35 Yıl:2007 s.30

Tohumculuk Kanunu ile getirilen sertifikasız tohumun satışının yasaklanması karşısında sivil girişim olarak 'Tohum Takas Ağı'[233] kurulmuş, bu kapsamda yerel tohumların çiftçiler arasında takas edilmesini sağlayan bir sistem oluşturulmuştur. Tohum takas şenlikleri düzenlenerek çiftçilerin tohumları değiş tokuş etmesi sağlanmış, yerel tohumların kaybolmaması amaçlanmıştır. Fakat 2016 yılında Antalya'da yapılan "Milli Tarımda Tohumculuğun Rolü ve Geleceği" adlı çalıştayda 2018 yılından itibaren tohumların sertifikalı olacağı, sertifikalı tohum kullanmayan çiftçilere destek verilmeyeceği açıklanmıştır. Bunun üzerine Ziraat Mühendisleri Odası tarafından açıklama yapılmış: *Sertifikalı tohum kullanımının desteklenip, sertifikasız tohum kullanmayanların desteklenmeyeceğine ilişkin bir uygulamanın ülkemiz şartları düşünüldüğünde olumsuz sonuçlara yol açacağı, sadece sertifikalı tohumlara destek verilmesi durumunda, küçük ölçekli tarım işletmelerinde kullanılan yerel çeşitlerin yok olması riskinin doğacağı belirtilmiştir. Sertifika firmalarının, yerel çeşitler verimli olmadıkları için sertifikalandırmaya gitmeyecekleri, daha verimli, kendi buldukları çeşitlere yönelecekleri, bunun sonucunda yerli çeşitlerimiz olan, Adana`nın yuvarlak patlıcanı, Pembe domates, Deli bezelye, Ayaş domatesi, Urla börülcesi vb. tohumların ekilmediği için ortadan kalkacağı, ayrıca yerel tohumların desteklenmemesinin tohumculuk sektörünün tamamıyla yabancı firmaların tekeline geçmesi sonucunu doğuracağı ve son olarak bu politikaları uygulayan birçok ülkede yerli çeşitlerin yok olduğunun da bilinen bir durum olduğu* açıklamada belirtilmiştir.[234]

[233] Tohum Takas Ağı, http://www.tohumtakas.org/TohumTakasAgiHakkinda.php (Erişim: 27.10.2017)
[234] GÜNGÖR, Ö. Sertifikalı Tohuma Destek Var Sertifikasız Tohuma Yok! 03.01.2017 http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=27037&tipi=17&sube=0 (Erişim: 27.10.2017)

Kanunun eleştirildiği bir başka nokta ise Kanunla birlikte Türkiye'de üretimi ve dağıtımı yasak olan GD tohumların yasallaştırılmış olduğu ve çok uluslu şirketlerin her hangi bir çeşidimizi biyolojik yöntemlerle kazandırdıkları bir özelliği gerekçe göstererek patent altına alabilmelerinin önünün açıldığıdır.[235] Şöyle ki, Kanunda 'çeşit', '*bir veya birden fazla genotipin birleşmesinden ortaya çıkan ve kendine has özelliklerle tanımlanan, sözü edilen özelliklerden en az biriyle diğer herhangi bir bitki grubundan ayrılan, değişmeksizin çoğaltılmaya uygunluğu bakımından bir bütün olan, botanik taksonomi içinde yer alan genetik yapı*' olarak tanımlanmış, hangi yöntemlerle elde edilen çeşitlerin kabul edileceği Kanunda düzenlememiştir. Bu durumda çeşit elde etmede kullanılan tüm yöntemler yasal sayılmış olmaktadır. Kanunun Tohumluk Ticaretiyle ilgili kısmına ait 7. maddesinde yer alan '*Yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilir.'* ibaresiyle de transgenik tohumların ticaretine yasal ortam sağlanmış olmaktadır.

3.6.2. Türkiye'de GDO ve Konuya İlişkin Yasal Düzenlemeler

Türkiyenin biyolojik çeşitliliğinin bir insanlık mirası olarak kabul edildiği düşünüldüğünde bu çeşitliliğin korunmasının Türkiye'ye ulusal olduğu kadar aynı zamanda ulus üstü bir sorumluluk da yüklediğinin kabulü gerekir.[236] Bu bağlamda Türkiye, biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kullanımı ile genetik kaynakların kullanımından doğacak faydanın adil şekilde paylaşımı konularında 1992'de BM nezdinde imzalanan Biyoçeşitlilik Sözleşmesine 1996 yılında taraf olmuştur. Biyolojik çeşitliliğin korunması hedeflerine ulaşılabilmesi için gerekli olan eylemleri ortaya koymak üzere Çevre ve Orman

[235]ALTINDAL, AKGÜN, a.g.e. s.31
[236] TEKELİ a.g.e. s.220

Bakanlığı eş güdümünde "Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planını"[237] kabul etmiştir. Ayrıca, biyolojik çeşitliliğin korunması hedeflerinden biri olarak 2010 yılında Tohum Gen Bankası kurulmuştur. Türkiye Tohum Gen Bankası'nın faaliyete girmesi biyolojik çeşitlilik, genetik kaynakların korunması ve değerlendirilmesinde önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir.[238]

Türkiye ayrıca, 2004 yılında Cartagena Protokolüne taraf olarak, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik kaynakların sürdürülebilir nitelikte kullanılması ve bu konuda bilinç düzeyinin yükseltilmesi ve yasal düzenlemelerin yapılması gibi konularda sorumluluk üstlenmiştir.

Taraf olunan uluslararası anlaşmaların yüklediği sorumluluk doğrultusunda, 2010'da yürürlüğe giren Biyogüvenlik Yasası ve Yönetmeliğinin kabul edilmesinden önce Türkiye'de GDO'ların ekimi, dikimi, üretimi ve ithalatı kanunla düzenlenmiş değildi. Bu konuda, 1998 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri Hakkında Talimat" mevzuattaki tek düzenlemeydi. Bu talimat çerçevesinde transgenik çeşitleri araştırma amacıyla, kontrolü Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nda olmak üzere, Tarımsal Araştırma Enstitülerinde patates, mısır ve pamuk bitkilerinin ekimi yapıldığı, konu hakkında 2001 yılında TBMM'ye verilen bir soru önergesine cevap olarak verilmiştir. Bu kapsamda belli bölgelerde ve belli ürünlerde olmak

[237] Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Doğa Koruma Dairesi Başkanlığı, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Ulusal Odak Noktası tarafından hazırlanmıştır. 2007 http://www.nuhungemisi.gov.tr/DosyaRaporSunum/Belgeler/bb951776-e874-40ce-842b-d90ae82b6381.pdf (Erişim: 25.10.2017)

[238] AYKAS, Lerzan, TAŞ Necla, ADANACIOĞLU, Neşe, OĞUR, Erdinç, ÖZER, Umut, Ulusal Tohum Gen Bankası, Anadolu Dergisi, Cilt:26, Sayı:2 Yıl:2016, s.44-50

üzere alan denemelerinin yapıldığı, bu konuda uluslararası tohum şirketleri olan Monsanto, Deltapine, Pioneer gibi şirketle çalışıldığı, tohumların ABD'den ithal edildiği soru önergesine verilen yanıtta belirtilmiştir.[239] GDO'ya ilişkin olarak, 2005 yılında Meclise verilen bir diğer soru önergesine verilen yanıtta '*2005 yılında gıda maddesi veya gıda sanayi hammaddesi olarak kullanılmak üzere mısır, soya ve kanola ithal edildiği, bu ürünlerden mısırın başta Arjantin olmak üzere Macaristan, Ukrayna, ABD'den, soya ithalatının sırasıyla Ukrayna, ABD, Arjantin, Belçika, Romanya, Sırbıstan Karadağ'dan, kanola ithalatının ise sadece Ukrayna'dan gerçekleştirildiği belirtilerek, GDO'lu ürünler için gerek iç piyasada gerekse ithalat aşamasında buna ilişkin özel bir kontrol yapılmadığı, ancak bugüne kadar etiketlerinde genetik olarak değiştirilmiş organizma bulunduğuna dair beyan edilen ürünlerin ithalatına izin verilmediği*' belirtilmiştir.[240]

Bu gibi transgenik ürünlerin deneme amaçlı ve kontrollü olsa da ekilmesinin ne oranda bilimsel ve güvenilir olduğu konusu ciddi kaygılar uyandırmaktadır.[241] Türkiye gibi zengin bitki çeşitliliğine sahip bir ülkede GDO ekiminin yapılmış olmasının amacı da belli değildir. Ayrıca soru önergesine verilen yanıt incelendiğinde 2005 yılında Türkiye'nin yurt dışından satın aldığı mısır ve soya gibi tarım ürünlerinin ithalatının ağırlıklı olarak Arjantin ve ABD olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin gümrüklerde her hangi bir denetime tabi tutulmadan, beyan esası ile ülkemize girdiği ve bahsi geçen ülkelerdeki mısır ve soya üretiminin çok büyük bir bölümünün GDO'lu olduğu düşünülecek olursa, ülkeye giren ürünlerin GDO'lu olması yüksek ihtimal dahilindedir. Nitekim Türkiye'de yasak olan

[239] Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığının, TBMM Başkanlığına hitaplı, 26.10.2001 tarih ve 3916 sayılı yazısı. http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-4808c.pdf (Erişim: 25.10.2017)
[240] Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığının, TBMM Başkanlığına hitaplı, 13.06.2006 tarih ve 2114 sayılı yazısı. http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-14323c.pdf (Erişim: 25.10.2017)
[241] ERBAŞ, a.g.e., s.19

GDO'ların analizini yapabilecek alt yapıya sahip akredite laboratuvarların ne gümrüklerde ne de diğer bölgelerde bulunmadığı düşünüldüğünde, verilen yanıttan sadece beyan edilen GDO'ların girişine izin verilmediği anlaşıldığından, ithal edilen ve GDO'lu olduğu beyan edilmeyen ürünlerin kontrolsüz olarak sınırlarımızdan girdiği anlaşılmaktadır. Bu durum şunu göstermektedir ki; GDO üzerine her hangi bir düzenleme olmayışı bu ürünlerin sınırlarımızdan içeri girmesine engel teşkil etmemiştir.

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar doğrultusunda 06 Ekim 2009 tarihinde ilk GDO Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Danıştay 10. ve 13. Daireleri Müşterek Heyeti, yönetmeliğin 11. ve 20. maddelerinin yürütmesini oy çokluğu ile durdurmuştur. Durdurmasının gerekçesi, gıda ve yem amaçlı genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünlerin ithalatı, işlenmesi, ihracatı, kontrol ve denetimi konularının yönetmelikle değil yasayla düzenlenmesinin gerekli olmasıydı.[242] Bu doğrultuda, 26 Mart 2010'da Mecliste kabul edilen 5977 Sayılı Biyogüvenlik Yasası[243] Resmi Gazetede yayınlandı. 26 Eylül 2010'da yürürlüğe giren Biyogüvenlik Kanunu hazırlanırken, Cartagena Biyogüvenlik Protokolü temel alınmış ve GDO konusunda 'ihtiyatlılık ilkesi' benimsenmiştir. Kanunda ayrıca GDO ticaretine yönelik yasaklar ve yaptırımlar da düzenlenmiştir.

Biyogüvenlik Kanunu, genetiği değiştirilmiş ürünlerin ticaretini engellememekte, bu ürünlerin ticaretine ilişkin düzenlemeler içermektedir. Dolayısıyla Kanunla birlikte GDO üretimi ve ticareti yasal bir çerçeveye sokulmuştur. Kanunun ana ekseninde GDO ve

[242] Danıştay 10. Dairesinin 2009/14646 esas, 20.11.2009 tarihli Yürütmeyi Durdurma Kararı www.gidahareketi.org/Files/GDO-Yonetmelik-durdurma.doc (Erişim: 25.10.2017)
[243] 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu, Kabul Tarihi: 18/03/2010, Resmi Gazete Sayı: 27533 Tarih: 26.03.2010

ürünlerine ilişkin faaliyetlerin yapılması hususu düzenlenmiştir. Başka bir anlatımla insan ve doğanın korunması çerçevesi dahilinde GDO ticareti serbest bırakılmıştır.[244]

Kanunun birinci maddesinde amacı ve kapsamı düzenlenmiştir. Düzenlemeye göre Kanunun amacı GDO ve ürünlerinden kaynaklanabilecek riskleri engellemek başta olmak üzere, insan ve çevre sağlığının korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilmesi ve bu amaçla biyogüvenlik sisteminin kurulmasıdır. Bu düzenlemeye göre Kanun, GDO ve ürünlerinin biyoçeşitlilik, insan, hayvan ve bitki sağlığı için risk taşıdığını kabul etmektedir. Buna rağmen GDO ve ürünleri ile ilgili olarak *araştırma, geliştirme, işleme, piyasaya sürme, izleme, kullanma, ithalat, ihracat, nakil, taşıma, saklama, paketleme, etiketleme, depolama* ve benzeri faaliyetlere dair düzenlemeler getirmiş; GDO ve ürünlerinin ithalatı, ihracatı, deneysel amaçlı serbest bırakılması, piyasaya sürülmesi ile genetiği değiştirilmiş mikroorganizmaların kapalı alanlarda kullanımı gibi konularda başvurunun nasıl yapılacağı, başvuruların bilimsel esaslara göre yapılacak risk değerlendirmesine göre nasıl kabul ve reddedileceği hususuna Kanunun temel esasları düzenleyen kısmında yer verilmiştir.

GDO ve ürünlerinin, *insan, hayvan, bitki, sağlığı ve çevre ile biyolojik çeşitliliği tehdit etmesi, üretici ve tüketicinin tercih hakkının ortadan kaldırılması, çevrenin ekolojik dengesinin ve ekosistemin bozulmasına neden olması, GDO ve ürünlerinin çevreye yayılma riskinin olması, biyolojik çeşitliliğin devamlılığını tehlikeye düşürmesi, başvuru sahibinin biyogüvenliğin sağlanmasına yönelik tedbirleri uygulamak için yeterli teknik donanıma*

[244] ÖZLÜER ÖZKAYA, ÖZLÜER, a.g.e. s.31

sahip olmadığının anlaşıldığı durumlarda başvuruların reddedileceği Kanunun üçüncü maddesinde ayrıca düzenlenmiştir.

Kanunun 'Yasaklar' başlığını taşıyan beşinci maddesinde, *GDO ve ürünlerinin onay alınmaksızın piyasaya sürülmesi, GDO ve ürünlerinin, Kurul kararlarına aykırı olarak kullanılması veya kullandırılması, genetiği değiştirilmiş hayvan ve bitkilerin üretimi, GDO ve ürünlerinin Kurul tarafından piyasaya sürme kapsamında belirlenen amaç ve alan dışında kullanımı, GDO ve ürünlerinin bebek mamaları ve bebek formülleri, devam mamaları ve devam formülleri ile bebek ve küçük çocuk ek besinlerinde kullanılması* yasaklanmıştır.

Kanunla etiketleme hususunda da düzenleme yapılmış olup, herhangi bir ürünün Bakanlık tarafından belirlenen eşik değerin üzerinde GDO ve ürünlerini içermesi halinde etikette, GDO içerdiğinin açıkça belirtilmesi zorunlu tutulmuştur.

Kanunla ayrıca GDO ve ürünleri ile ilgili yapılan başvuruların değerlendirilmesi amacıyla Biyogüvenlik Kurulu oluşturulmuş, diğer görev ve yetkileri yine Kanunla belirlenmiştir. Kurula Türkiye'de GDO ile yapılacak tüm işlemleri denetlemek yetkisi verilmiştir. Biyogüvenlik Kurulu, bugüne kadar yedisi soya ve yirmi beşi mısır çeşidi olmak üzere toplamda otuz iki GDO çeşidinin yem ya da yem ham maddesi olarak ithal edilerek kullanılmasını onaylamıştır.[245]

[245] ERDOĞAN, a.g.e. s.86

Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Dair Yönetmelik, Biyogüvenlik Kanununa dayanılarak hazırlanmış ve 13 Ağustos 2010 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik de tıpkı Kanundaki gibi risklerin engellenmesi ve biyoçeşitliliğin korunması esaslarını benimsemiştir. Yönetmelikle birlikte, gıda ve yem amaçlı genetik yapısı değiştirilmiş organizma ve ürünleri ile ilgili başvuru, değerlendirme, karar, ithalat, ihracat, etiketleme, izleme, piyasaya sürme, denetim ve kontrolüne ve genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ile ilgili araştırma, geliştirme ve deneysel amaçlarla yapılacak faaliyetlerin, harici çevre temasını önleyecek şekilde, kontrollü şartlar altında, sınırlandırılmış belirli alanlarda denemelerinin yapılmasına ilişkin usul ve esasları belirlenmesi Yönetmeliğin en dikkat çekici düzenlemelerindendir. Böylece Yönetmelikle birlikte her ne kadar günümüzde Biyogüvenlik Kurulu tarafından GDO'ların sadece yem amaçlı ithalatına izin verildiği belirtilse de, Biyogüvenlik Kurulunun alacağı bir karara bağlı olarak GDO'ların gıda amaçlı da ithal edilebileceği görülmektedir. Nitekim on dördüncü madde de bu konuya değinilmiş olup, '*Kurul tarafından gerekli değerlendirmeler yapılarak gıda ve yem olarak piyasaya sürülmesi uygun görülen GDO ve ürünlerinin ithalatında dikkat edilecek hususlar'* düzenlenmiştir.

Yönetmelikte düzenlenen yasaklar tıpkı Biyogüvenlik Kanununda olduğu gibi düzenlenmesine rağmen 29 Mayıs 2014 tarihinde Yönetmelikte değişiklik yapılmıştır. Değişiklikle birlikte, yönetmeliğe 'GDO bulaşanı' kavramı getirilmiş olup, *'Genetik modifikasyon teknolojisi uygulanan veya uygulanmayan bir üründe, birincil üretim aşaması dahil üretim, imalat, işleme, hazırlama, işleme tabi tutma, önlenemeyen veya tesadüfi olarak bulaşan GDO'ları analiz sonucunda üründe yüzde 0,9 ve altında GDO tespit edilmesi halinde bu durumun GDO bulaşanı olarak değerlendirileceği, GDO bulaşanı olan*

ürünlerde bulaşan olarak tespit edilen genlerin Biyogüvenlik Kurulu tarafından onaylanmış olması durumunda ürünlerin onay amacına uygun olarak kullanılabileceğini..' düzenlenmiştir. Kanunla istisnasız bir şekilde yasaklanan bir durumun Yönetmelik değişikliği ile "GDO bulaşanı" kavramı ile bir nevi 'çevresinden dolaşarak' serbest bırakılması, düzenlemenin hukuki yönden sakatlığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Yapılan bu değişiklik üzerine kamuoyunda oluşan '*GDO'lar serbest bırakıldı'* tepkisi üzerine basın açıklaması yapan Bakanlık, "*..dünyada birçok ülkede ve Avrupa Birliğinde onaylanmış GDO ürünlerinin insan gıdası olarak tüketilmesi serbest olmasına rağmen, ülkemizde GDO içeren gıda üretimine ve ithalatına izin verilmediği, dolayısıyla, Türkiye'de GDO ve ürünlerinin gıda amaçlı olarak kullanılması ve GDO'lu üretim yapılmasının tamamen yasak..'* olduğunu belirtmiştir.[246] Fakat yapılan açıklamada, gıda maddelerinde GDO bulaşanı olması durumunda bunun yasak kapsamında mı yoksa değişiklik kapsamında mı ele alınacağına dair bir açıklama getirilmemiştir. Değişiklikle getirilen GDO bulaşanı kavramının, bulaşan olarak tespit edilen genlerin Biyogüvenlik Kurulu tarafından onaylanmış olması durumunda ürünlerin onay amacına uygun olarak kullanılabileceği ve Biyogüvenlik Kurulunun sadece yem amaçlı GDO'ya izin verdiği düşünülürse gıda maddelerinde GDO bulaşanı çıkması durumunda ne yapılacağı açıklık arz etmemektedir.

Değişiklik öncesinde Türkiye'de gıda amacıyla hiçbir GDO çeşidine izin verilmemiş olduğu, gıda amacıyla ithal edilen bir üründe yüzde 0,9'dan daha az oranda

[246] Gıda Tarım Hayvancılık Bakanlığı, 29.05.2014 tarihli 'GDO Yönetmeliği ile İlgili Basın Açıklaması' http://www.tarim.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=50&Liste=BasinAciklamalari (Erişim: 25.10.2017)

dahi GDO bulaşanı tespit edilse bile ürünün yurda girişi yasakken veya böyle bir ürünün piyasada tespit edilmiş olması durumunda ürünün toplatılarak imha edilmesi ve sorumlular hakkında yasal takip başlatılması gerekirken bu yasakların 'GDO bulaşanı' kavramı ile ne kadar esnetildiği veya esnetilip esnetilmediği konusu açık değildir. Dolayısıyla Bakanlık her ne kadar gıdalarda GDO'nun yasak olduğunu belirtse de GDO bulaşanı kavramını kabul etmekle gıdalarda belirlenen oranda GDO bulunup bulunmayacağı hususunu sürüncemede bırakmıştır. Ayrıca Biyogüvenlik Kanunun getirdiği düzenlemeye göre GDO içeren gıdaların, içerdiği GDO oranının yüzde 0.9'un üzerinde olması durumunda işaretlenmesi zorunlu iken bu standardı denetleyecek idari mekanizmalar oluşturulmamış olması gıda güvenliğini tehdit eden bir başka hususdur.

Bunun dışında bir başka önemli husus ise, hem Biyogüvenlik Kanununda hem de Yönetmelikte GDO ve ürünlerinin bebek mamaları ve bebek formülleri, devam mamaları ve devam formülleri ile bebek ve küçük çocuk ek besinlerinde kullanılması kesin olarak yasak olmasına rağmen, son getirilen değişikle birlikte, her hangi bir bebek mamasında GDO tespit edilmesi durumunda üretici firma, GDO'lu yem ithalatının serbest olduğunu, ürün içeriğindeki inek sütüne, ineğin GDO'lu yem ile beslenmiş olmasından dolayı GDO bulaştığını ve bu durumda bebek mamasında GDO bulaşanı olmasının yasal olduğu savunmasını getirebilir.

Sonuç olarak Türkiye'nin Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'ne taraf olması transgenik ürünlerin riskini de kabul etmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle GDO'lar konusunda kararlı ve şeffaf bir politika uygulaması ve bu politikaları yansıtan, uygulamaya yönelik gerekli yaptırımları da içeren ulusal mekanizmaları kurması

gerekmektedir. Ayrıca Biyoçeşitlilik Sözleşmesinin tarafı olan Türkiye'nin tüm insanlığın ortak sorunu olarak görülen biyoçeşitliliğin korunması bakımından da önemli yükümlülükleri bulunmaktadır.[247] Bu bağlamda ülkemizin sahip olduğu gen kaynaklarının GDO'ya karşı korunması ve yok olmasının önlenmesi en başta gelen yükümlülüklerinden biridir.

3.6.3 Türkiye'de Kabul Edilen Biyogüvenlik Düzenlemelerinin ve Uygulanan Tarım Politikalarının Değerlendirilmesi

Yukarıda da ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, GDO'lu ürünlerin insan ve hayvan sağlığına ve ekosistemin bütünlüğüne zarar verdiğini ve taşıdığı riskleri gösteren birçok araştırma mevcuttur. Bu zararlar ve riskler yalnızca GDO'lu ürünlerin üretilmeleri sürecine özgü olmayıp, tüketilmeleri sürecinde de ortaya çıkabilmektedir. Nitekim denetim, izleme ve etiketleme kuralları koyan gerek uluslararası düzenlemelerde gerekse aynı doğrultuda öıkarılan iç hukuk düzenlemelerinde risklerin varlığının kabul edildiği görülmektedir. Buna rağmen Türkiye'de, toplumsal bir gereksinmenin olmamasına, dahası toplumsal muhalefetin olmasına rağmen GDO'lu ürünlerin ithaline ve satışına izin verilmekte ve pazara sunulmasına olanak tanınmaktadır. Türkiye'de GDO'ların gıda amaçlı kullanımına izin verilmediği sadece hayvan yemi olarak ithalatına izin verildiği sürekli dile getirilmekteyse de her yıl, hiçbir denetime tabi olmadan ithalat yoluyla giren iki milyon tona yakın genetiği değiştirilmiş mısır, soya, pamuk ve kolzanın yem olarak kullanılıp

[247] ÇOBAN, a.g.e. s.54

işlendiği en önemlisi sekiz yüz çeşidin üzerinde ürünün tüketici sofrasına ulaştığı iddia edilmektedir. [248]

Türkiye'nin uzun yıllar tarım ülkesi olarak kendi kendine yetebildiği, iklimi ve coğrafi koşullarının uygunluğu ve sahip olduğu zengin gen kaynakları düşünüldüğünde ithal edilen mısır, soya gibi tarım ürünlerinin, devletçe destek verilmesi durumunda, Türkiye'de rahatlıkla üretilebileceği görülür.

1982 Anayasasında devlete toprağı koruma, tarım ve hayvancılıkla uğraşanları koruma yükümlülüğü verilmiştir. GDO ve ürünlerinin toplum yararına olmadığı aksine emeğin ve doğanın sömürüsüne neden olduğu ve doğal hayatın sonunu getirebilecek riskleri barındırdığı açıktır. Kabul edilen biyogüvenlik düzenlemeleri ise ülke tarımını ve toplumsal çıkarları korumaktan uzaktır. Tam tersi şekilde düzenlemeler çok uluslu şirketlerin bu konudaki egemenliğini meşrulaştırmaktadır.[249] GDO'lu ürünlerin ülke sınırları içerisinde kayıtlı ya da kayıtsız girmesi ve bu ürünlere iç pazarın açılması ile devlet, insan hayatı ve sağlığının korunması ile çevrenin korunmasına yönelik alınan Anayasal tedbirlere aykırı davranmış olmaktadır. Devletin bu şekilde Anayasal görevlerini yerine getirmemesi vatandaşın devletin meşruiyetini tartışmaya açması sonucu doğurur.[250]

Yeterli beslenme hakkının hayata geçirilmesi için ülke tarımının geliştirilmesi, tarımla uğraşanların korunması ve desteklenmesi bu bağlamda gıda egemenliği ve gıda güvencesinin sağlanması gerekmektedir. Bunu sağlamak için de ülkenin ekolojik faktörleri

[248] ALTINDAL, AKGÜN, a.g.e. s.31
[249] ÖZLÜER ÖZKAYA, ÖZLÜER, a.g.e. s.40
[250] ÇOBAN, a.g.e. s.63

dikkate alınarak, biyoçeşitliliği koruyan, öncelikli olarak yerli üretime dayanan, yerel tohumlarını koruma altına alan, kendi tohumluğunu kendi üretebilen, iç pazarı her tür uluslararası olumsuz etkiden koruyabilen, özgün ulusal tarım politikalarının uygulanması gerekmektedir. Kaldı ki Anayasamızda da bu konuya ilişkin devletin yükümlülükleri açıkça belirlenmiştir. '*Devlet bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır.'* hükmüne göre devletin çiftçinin tohuma ulaşmasını kolaylaştırması, kendi tohumunu kullanan çiftçiyi desteklemesi gerekmektedir. Bu bağlamda çiftçiyi tohum şirketlerinden tohum almaya zorunlu bırakan düzenlemeler Anayasaya aykırılık teşkil etmektedir. Nitekim tohum fiyatlarındaki artış çiftçinin maddi olarak zorlanmasına neden olduğu gibi tohum dışında gübre, tarım ilaçları, tarım makineleri ve mazot gibi temel üretim girdilerindeki aşırı fiyat artışları karşısında yeterli devlet desteğinin verilmemesi de çiftçiyi zorlamakta, kazancının azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca devletin, '*bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri* alması' konusunda da yükümlülüğü bulunmaktadır. Fakat buna ilişkin yükümlülüklerin gerçekleştirildiği KİT'ler ve TEKEL gibi kurumlar özelleştirilmiş, taban fiyat uygulaması terk edilmiştir. Girdi bazında verilen devlet desteğinin doğrudan gelir desteği haline dönüştürülmesi, toprağı olup tarımsal faaliyette bulunmayan kişilere gelir desteği sağlamış, fakat gerçek üreticilere önemli bir katkı sağlamamıştır. IMF, Dünya Bankası ve AB gibi kuruluşların ülkemiz tarımına yaptığı dolaylı müdahaleler de tarım işletmelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Uygulanan küçülme politikaları sonucunda verimlilik de azalmış, ithalat artmış, ülkeye giren ucuz ürünlerin karşısında desteksiz kalan pek çok çiftçi zarar etmiş ve toprağını terk etmek durumunda kalmıştır.[251]

[251] DOĞAN, ARSLAN, BERKMAN, a.g.e. ss: 29-41

Yukarıda da ortaya konmaya çalışıldığı üzere, yakın sayılabilecek bir geçmişe kadar Türkiye kendi kendisine yeten bir tarım ülkesiyken bugün temel gıdalar dahil pek çok ürünü ithal etmektedir. Oysaki Türkiye gerek coğrafi ve iklim koşulları bağlamında gerekse sahip olduğu zengin gen kaynakları dikkate alındığında, doğru uygulanacak tarım politikalarıyla kendi kendisini besleyebilen bir ülke olabilme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, Anayasal yükümlülükler doğrultusunda uygulanacak politikalarla köyden kente göç, dolayısıyla yoksulluk önlenebilir. Bu bağlamda topraksız köylünün topraklandırılması yoksulluğun önüne geçilmesinde ve tarımsal üretimin desteklenmesinde atılacak önemli adımlardan biridir.

Tarıma yatırım yapılması, ülkenin sanayileşmesi önünde bir engel değildir. Aksine tarım, ikamesi olmayan bir alandır. İleri derecede sanayileşmiş ve bütün gıda ürünlerini rahatlıkla ithal edebilen bir ülke olmak, o ülke halkının gıda güvencesinin sağlanmış olduğu anlamına gelmez. Kendi gıdasını üretmeyen fakat ileri derecede sanayileşmiş zengin bir ülkenin gıda güvencesi kendisine olası bir gıda ambargosu uygulanana kadardır. Her ne kadar Genel Yorumda '*taraf devletler diğer ülkelerde yiyecek üretimi ve besine erişim koşullarını tehlikeye atacak gıda ambargolarından veya benzeri tedbirler almaktan kaçınmalıdır.*' şeklinde bir düzenleme olsa da bu husus her hangi bir yaptırıma tabi değildir. Dolayısıyla ancak gıda egemenliğini elinde bulunduran bir ülkede, bölüşüm de adil bir biçimde yapılabiliyorsa, ülke halkının gıda güvencesinin varlığından söz edilebilir.

Türkiye ESKH Sözleşmesine taraf ülkedir. Dolayısıyla yeterli beslenme hakkının gerçekleştirilmesinin de yükümlüsüdür. Bu nedenle Türkiye'de devletin tarıma gereken

önemi vermesi Anayasal yükümlülükleri doğrultusunda tarım politikaları uygulaması gerekmektedir.

SONUÇ

Yukarıda belirtildiği üzere günümüzde 800 milyonun üzerinde insan açlık çekmektedir. Bununla birlikte açlık günümüze ait bir sorun değildir. Açlık sorunu yüzyıllardır dünya üzerinde yaşanan bir sorundur. Açlığın nedeni kimi zaman savaşlar, kimi zaman da kıtlık kaynaklı olsa da kronik hale gelen açlığın temel nedeni yoksulluktur.

Beslenmenin uluslararası alanda bir hak olarak tanınmasından sonra dünya üzerindeki açlıkla nasıl mücadele edileceği uluslararası gündemi sürekli meşgul etmiş, sorunu çözmeye ilişkin uluslararası toplantılar yapılmış, deklarasyonlar yayınlanmış, açlığın oranının düşürülmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Örneğin 1996 yılında Roma'da yapılan Dünya Gıda Zirvesinde 2015 yılına kadar dünya üzerindeki aç ve yoksul insan sayısının yarıya indirilmesi hedeflenmiştir. Hedeflenen oran gerçekleştirilememiş, 2017 yılı itibariyle 815 milyon insanın açlık çektiğini belirten BM, 2030'da sıfır açlık hedeflediklerini bunun da ancak barışın ve istikrarın sağlanması ile mümkün olabileceğini açıklamıştır.[252]

Yeşil Devrim'den günümüze açlığın ortadan kaldırılmasının çözümü üretimin ve verimliliğin arttırılması olarak sunulmuştur. Yeşil Devrimle gerçekleşen ürün verimindeki ve miktarındaki artış açlığı ortadan kaldıramamış üstelik doğaya verdiği hasar yüzünden tarımsal sürdürülebilirliğinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Günümüzde de aynı çözüm önerisi

[252] BM: Dünya Genelinde 815 Milyon Kişi Açlık Çekiyor http://www.dw.com/tr/bm-d%C3%BCnya-genelinde-815-milyon-ki%C5%9Fi-a%C3%A7l%C4%B1k-%C3%A7ekiyor/a-40532084 (Erişim: 02.12.2017)

GD tarım üzerinden yapılmakta; GD tarımın hızla artan dünya nüfusunu besleyebilmek için tek çare olduğu sürekli dile getirilmektedir. Fakat GD teknolojisi riskli bir teknoloji olup doğa ve insanlık üzerinde gelecekte nasıl bir etki yaratacağı hesaplanamamakta, oluşabilecek zararların geriye dönüşü olmayacağı dile getirilmektedir. GD ticaretini düzenleyen uluslararası sözleşmelerde dahi GDO riskleri kabul edilmekte, ticareti sıkı kurallara bağlanmaktadır. Fakat az gelişmiş ülkelerin sözleşmelerin öngördüğü altyapıyı oluşturması çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gerekli altyapı oluşturulmadan GD üreticisi olması ise o ülke bazında sosyo-ekonomik ve çevresel olarak pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. GD tarım monokültür (tektip) tarıma dayanmaktadır. Monokültür tarım uzun süre tek bir ürünün ekimine dayandığı için biyoçeşitliliğin kaybına, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin ortadan kalkmasına ve kısa vadede beklenen kazançların ötesinde, gelecekte büyük ekonomik ve ekolojik kayıpların ortaya çıkmasına neden olabilir. Sonuç olarak, GDO'ların tarımsal üretiminin ve bunlardan elde edilen gıdaların tüketiminin yaygınlaşmasının insan ve çevre sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri yanında, biyoteknoloji üretemeyen az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları üzerinde telafisi mümkün olmayacak zararların doğmasına neden olabileceği öngörülmektedir.[253] Buna rağmen dünya üzerindeki hemen hemen hiçbir ülke GD ürünlere kapısını kapatamamakta, GD üreticisi olmasa bile uluslararası ticaret kurallarının nedeniyle ülke pazarını GD ürün tüketimine açmaktadır.

[253] ÖZDEMİR, a.g.e. s.131

GD tarımla birlikte genler ve transgenik organizmaların patentlenmesi sürecinin başlaması, hukuki, tıbbi, ahlaki ve siyasi tartışmaları da beraberinde getirmiştir.[254] Tohumların patent altına alınması, pek çok ülkede patenti olmayan yerli türlerin ticaretinin yasaklanması, dahası yerli tohumla üretim yapan çiftçilerin destekten yoksun bırakılması ve çiftçilerin çok uluslu tohum firmalarının ellerine düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun dışında fikri mülkiyet konusunda kabul edilen uluslararası düzenlemelerle gen kaynaklarından zengin azgelişmiş ülkelerin bu kaynaklarına çok uluslu şirketlerce el konmasının önü açılmakta, gen sahibi ülke ise kendi topraklarından çıkmış genetik kaynak üzerinde hak iddia edememektedir. *'Oysa, genler tüm insanlığın ortak malı olup, sermaye sahiplerinin yararına alınıp satılmamalıdırlar.'*[255] Aksi yöndeki düzenlemeler, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkının ve BM Yerli Halklar Bildirisinde kabul edilen '*yerli halkların başta toprakları ve kaynakları olmak üzere siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarından ve kültürlerinden gelen, doğuştan sahip oldukları haklarına saygı gösterilmesine ve bu hakların korunmasına acilen ihtiyaç duyulduğunu kabul eder*.' hükmünün ihlali sonucunu doğurmaktadır.

Yıllardır bitirilemeyen açlığın temel sebebi daha önce de belirtildiği gibi gıdanın miktarından kaynaklanmamaktadır. Açlık sorununun çözümünde görmezden gelinen en önemli sorun bölüşümde adalet sorunudur. Pek çok insan yoksul olduğu için gıdaya ulaşamamaktadır. Bu yoksul insanların önemli bir kesimini ise toprağından kopan/koparılan küçük çiftçi oluşturmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ulus devletin ve buna bağlı olarak da sosyal devlet uygulamalarının aşınması devletin tarım politikalarındaki

[254] FALCIOĞLU, Mete, Özgür, Biyoteknolojik Buluşların Avrupa Patent Sözleşmesi Sisteminde Patentlenmesi, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuk Dergisi Yıl:5, Cilt:5, Sayı:4, s.15.36 s.20
[255] AKÇELİK, a.g.e. s.15

etkinliğini yitirmesi ve tarımın serbest piyasa ekonomisi kuralları dahilinde yönetilmesi sonucunu doğurmuş; dünya gıda arzında çok uluslu şirketler söz sahibi olmuştur. Bu şirketlerin biyoteknoloji dahil pek çok alanda tekel oluşturduğu göz önüne alındığında bu durumun az gelişmiş ülkeler bazında gıda güvencesini sağlama açığından büyük risk teşkil ettiği görülür. Bu bağlamda GDO üretiminin yaygınlaşmasının gıda dağılımındaki adaletsizliği gidermek yerine daha da derinleştireceği tahmin edilmektedir.[256]

Tohum gibi en önemli tarım girdisine patent alınmasının yolunun açılması sonucunda pek çok genetik kaynak, üzerinde yapılan oynamalar sonucunda, patent altına alınarak şirket malı olmuştur. Sadece tohum değil, tüm canlıların hayat kaynağı olan su ve tarım toprakları da çok uluslu şirketlerce ele geçirilmeye çalışılmakta, bu bağlamda pek çok az gelişmiş ülkede köylüler topraklarından edilmektedir.[257] Küreselleşme süreci ile birlikte hız kazanan çok uluslu şirketlerin bu yükselişi ve gıdaya egemen olma sürecinde gerçekleştirdikleri insan hakları ihlalleri dünyanın pek çok yerine tepki ile karşılanmakta; bu bağlamda pek çok uluslararası sivil toplum örgütü ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri de 1993 yılında kurulan La Via Campesina[258] hareketidir.

La Via Campesina'nın savunduğu ve 2002 yılında Dünya Tarım Zirvesinde dile getirdiği ve Batı ülkelerinde de destek görmeye başlayan 'gıda egemenliği' kavramı, gıdayı bir hak olarak kabul eder. '*Bireylerin, toplumların ve ülkelerin tarım, balıkçılık, iş gücü, gıda ve toprak politikalarını ekolojik, toplumsal, ekonomik ve kültürel gereksinimlerine*

[256] AYDIN, a.g.e. s.113-114
[257] ÜNLÜ, H. Doğaya el koyan şirketlere karşı yaşamı savunan kadınlar, 09.12.2016 https://www.evrensel.net/haber/298777/dogaya-el-koyan-sirketlere-karsi-yasami-savunan-kadinlar (Erişim: 02.12.2017)
[258] La Via Campesina İnternational Peasant's Movement, https://viacampesina.org/en/ (Erişim: 02.12.2017)

uyacak şekilde düzenleyebilmeleri hakkını savunur.'[259] Buna göre, gıda egemenliğinin sağlanabilmesi için halkların kendi gıdalarını üretebilmeleri, devletlerin kendi gıda politikalarını belirleyebilmeleri ve biyoçeşitliliğin korunması gerekmektedir.[260] Bu bağlamda, toprak, su, orman ve su kaynaklarına adil şekilde ulaşımın temini, tohumlar üzerindeki patent haklarının kaldırılması, GD gıdalar konusunda moratoryum ilan edilmesi ve ülkelerin iç pazarlarını ucuz ithal ürünlerden koruma hakkının olması gerektiği belirtilir.[261]

La Via Campesina yaptığı çalışmalarla taleplerini BM'ye taşımayı başarmış; hazırlanmasında öncü olduğu 'Köylü Hakları Deklarasyonu'[262] BM nezdinde müzakere edilmiş, verilen önerge, 29 Eylül 2017 tarihinde 34 lehe, 11 çekimser ve 2 karşı oyla BM tarafından kabul edilmiştir. Böylece, "Köylü ve kırsalda çalışanların hakları deklarasyonu"nu nihayete erdirmek için Hükümetlerarası Çalışma Grubuna yetki verilmiştir. Önerge ile aynı zamanda 2018'de BM ülkeleri tarafından adaptasyonunu da öngörülmektedir.[263]

'Bir sorunu çözmek için o sorunu çözme yönünde etik bir niyetin varlığı gerekmektedir.'[264] Açlık sorununu ortadan kaldırma iddiasıyla çok uluslu şirketler tarafından yapılanlar ve uygulanan politikalar ise görüleceği üzere soruna çözüm olmaktan

[259] KOÇ, a.g.e. s.270
[260] AYSU, Abdullah, Çiftçilerin Küresel Örgütü: La Via Campesina http://bianet.org/bianet/bianet/118931-ciftcilerin-kuresel-orgutu-la-via-campesina (Erişim: 02.12.2017)
[261] KOÇ, a.g.e. s.271
[262] Third session of the open-ended intergovernmental working group on a United Nations declaration on the rights of peasants and other people working in rural areas, http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RuralAreas/Pages/3rdSession.aspx (Erişim:03.12.2017)
[263] AYSU. A. Köylü Hakları Birleşmiş Milletler'de, 19.05.2017 https://www.karasaban.net/koylu-haklari-birlesmis-milletlerde-abdullah-aysu/ (Erişim:02.12.2017)
[264] ERBAŞ, a.g.e. s.40

çok sorunu büyütür niteliktedir. Eğer gerçekten açlık sorununa çözüm bulunması isteniyorsa öncelikle bölüşüm sorununa çözüm getirilmelidir. Beslenme hakkını yerine getirmekle yükümlü kılınan başta devletler olmak üzere her kesimin yükümlülüğünü yerine getirme doğrultusunda hareket etmesi gerekmektedir. Devletin yoksul insanlara gıda yardımı yapıyor olması beslenme yükümlülüğü yerine getirdiği anlamına gelmemektedir. Devletin yükümlülükleri kapsamında, gıda arzına devletin müdahalede bulunması, gıda dağılımı adaletsizliğini ortadan kaldıracak tedbirlerin alınması ve uygulanması alınacak ilk tedbirlerdendir. Bunun dışında uluslararası alanda ülkelerin gıda egemenliğine sahip olma haklarının tanınması da önemli bir adım olacaktır. Bunlara ek olarak, gıdanın üretimi için sürdürülebilir tarım yöntemleri kullanılmalıdır. Zira GD tarım'ın sürdürülebilirliği uzun vadede mümkün görünmemekle birlikte telafisi imkansız zararları beraberinde getirmesi de kuvvetle muhtemeldir. Nitekim biyolojik rezervler GDO'ların üretilmesi ve yayılması ile büyük tehdit altındadır. Bu bağlamda gen kaynaklarının korunmaya alınması hayati önem teşkil etmektedir. Mevcut tarım potansiyelinin daha etkili olacak şekilde ortaya çıkarılması, organik tarım gibi alternatif üretim şekillerinin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması sadece açlığın giderilmesi için değil tüm insanlığın geleceği için de zorunludur.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet, Ali, **Fransız Devrimde Birey Devlet İlişkisi (1789-1794)** A.Ü.SBF Dergisi, Cilt:44, Sayı: 3 Yıl:1989

AKÇELİK, Mustafa, **Genetik Mühendisliği ve Yaşamımızdaki Yeri**, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar. 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye

AKİPEK, İlhan, **John Locke'un Mülkiyet Hakkındaki Fikirleri**, AÜHFD, Sayı:1, Cilt:11 Yıl:1954

AKSOY, Fatma, ÖZGEN, Özlen, **Tüketicilerin Genetik Olarak Değiştirilmiş Gıdalara İlişkin Bilgi ve Görüşleri: Adana Örneği**, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji,Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar. 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye

ALGAN, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara 2007

ALGAN, Bülent, **Rethinking "Third Generations" Human Rights** Ankara Law Review Vol:l, No:l (Summer: 2004), pp. 121-155

ALTINDAL, Demet, AKGÜN, İlknur, Yeni **Tohumculuk Yasası ve Türk Tarımına Etkileri**,Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi Cilt:2 Sayı:2 s: 27-35 Yıl:2007

ARAL, Berdal, **Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar**, Siyasal Kitapevi, Birinci Basım, Eylül 2010

AYDIN, Ahmet, **7'den 70'e Taş Devri Diyeti**, 6.Baskı, İstanbul Kasım 2011

AYDIN, Bahadır, AYDIN, Saadet, BIBER, Emre, **Kapitalizm: Tarımda Çöküş ve Çevre Tahribatı MEMLEKET Siyaset Yönetim**, Cilt: 5, Sayı:14, 2010/14

AYKAS, Lerzan, TAŞ Necla, ADANACIOĞLU, Neşe, OĞUR, Erdinç, ÖZER, Umut, **Ulusal Tohum Gen Bankası**, Anadolu Dergisi, Cilt:26, Sayı:2 Yıl:2016,

BARLOW, Maude, **Su Hakkı**, Yeni İnsan Yayınevi, 1. Baskı, Ağustos 2016

BARRACLOUGH, **An End to Hunger**'dan Aktaran AYDIN, Zülküf, Genetik Mühendisliği, **Azgelişmiş Ülkelerde Yoksulluk ve Gıda Sorunu**, Toplum ve Bilim Dergisi, Birikim Yayınları, 85 Yaz 2000, İstanbul

BAUMAN, Zygmunt, **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2012

BAYRAÇ, Abdullah Tahir, KALEMTAŞ, Gülsüm, BALOĞLU, Mehmet Cengiz, KAVAS, Musa, **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, ODTÜ Yayıncılık, 3. Basım Ocak 2014 Ankara

BAYRAM, Mebruke, **Gıdalar, Ambalajlar, Silahlar ve Açlar**, Hayy Kitap, 1.Baskı İstanbul

BULUT, Nihat, **Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?** AUHFD, Cilt: 52 Sayı: 2, Yıl: 2003

ÇALIK, TOPUZ, Zuhal, **Küreselleşmenin Ulus Devlete Etkileri**, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 3, Nisan 2016

ÇANKAYA, Hürol, **Devlet ve Tabiat, Biyoteknoloji Çağında İnsan Hakları**, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, Birinci Basım Aralık 2012 İstanbul

ÇAŞKURLU, Sibel, **Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler**, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt : 23, Özel Sayı

CEBECİ, Kemal, **Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü**, Sayıştay Dergisi, Sayı 71

ÇETİN, Beyzade, Nadir, **Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus Devlet Tartışmaları**, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2008

ÇETİN, Beyzade, Nadir, **Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus Devlet Tartışmaları**, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2008

ÇOBAN, Aykut, **Türkiye'de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar, Görünmez Elin Ekolojisi, Biyogüvenlik ve GDO** Yayına Hazırlayan: Ekoloji Kolektif Aralık 2010

CURY, MAURİCE, **Kapitalizmin Kara Kitabı**, Evrensel Basım Yayın, Üçüncü Basım, İstanbul, Aralık 2012

DEMİRKOL, Kenan, **GDO: Çağdaş Esaret**, Kaynak Yayınları, 2.Basım, Şubat 2011, İstanbul

DENLİ, Yüksel, ANLI, Ertan, **Gıda Güvencesi**, Gıda Dergisi Cilt:22, Sayı:4 Yıl:1997

DOĞAN, Zeki, ARSLAN, Seçkin, BERKMAN, Ayberk Nuri,**Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış**, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Ocak 2015 Cilt-Sayı: 8

ENGDAHL, F. William, **Ölüm Tohumları, Genetik Biliminin Arkasındaki Karanlık Oyunlar**,Bilim Gönül Yayınları, 3. Basım Kasım 2010 İstanbul

ENGİN, ÜSKÜL, Zeynep, Özlem, **Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları**, İ.Ü.H.F. Mecmuası Cilt: 72, Sayı: 1 Yıl:2014

ERBAŞ, Hayriye, ÖZCANALP, Emine Gülşah, **Türkiye'de Biyogüvenlik Çalışmaları, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar**. 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye

ERBAŞ, Hayriye, **Türkiye'de Biyoteknoloji ve Toplumsal Kesimler Profesyoneller Kentsel Tüketiciler Köylüler**, Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları No: 4, 1. Baskı, Ankara 2008

ERDOĞAN, Sayıt, Mahmut, **Dünya'da GDO Mevzuatı, Ticareti ve Uygulamalarının Karşılaştırılması ve Türkiye**, Yayınlanmamış AB Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Ankara Eylül 2015

FALCIOĞLU, Mete, Özgür, **Biyoteknolojik Buluşların Avrupa Patent Sözleşmesi Sisteminde Patentlenmesi**, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuk Dergisi Yıl:5, Cilt:5, Sayı:4

GALTUNG, Johan, **Başka Bir Açıdan İnsan Hakları**, Metis Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, Eylül 2013

GEMALMAZ, Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel teorisine Giriş**, Beta Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1997

GİDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, 3.Basım, İstanbul 2004

HARDİN, Garret, **Orta Malların Trajedisi**, Piyasa Dergisi, Sayı 5

HASPOLAT, Iraz, **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik**, Ankara Üniversitesi, Veterinerlik Fakültesi Dergisi, Cilt: 59, Sayı:1 Yıl:2012

HOERİNG, Uwe, **Gıda Bağımsızlığı**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2016

KAMA, Özge,**Küreselleşen Dünyada Çevre ve Mülkiyet İlişkisi, Ekonomi Bilimleri** Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2009

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara 1993

KARABAY, Zafer, **Gelişme Hakkı, Küreselleşme Sürecinde İnsan Haklarının Gelişme Hakkı Odağında Evrimi ve Yeni İçeriği**, Nota Bene Yayınları, 1. Baskı Ankara 2013

KAYA, Mehmet, **Küreselleşme Yaklaşımları**, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (2009)

KAZGAN, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım Ağustos 1994 İstanbul

KEYDER, Çağlar, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, 3. Basım Nisan 2004 İstanbul

KEYDER, Çağlar, YENAL, Zafer, **Bildiğimiz Tarımın Sonu, Küresel İktidar ve Köylülük**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015

KIVILCIM, Zeynep, **Cartagena Protokü ve Türkiye Biyogüvenlik Mevzuatı**, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı:1 2012

KOÇ, Mustafa, **Küresel Gıda Düzeni, Kriz Derinleşirken**, NoteBene Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2013 Ankara

KOCAOĞLU, Mehmet, KOCAOĞLU, Sinan, **İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Uluslararası Alanda Korunması**, Ankara Barosu Dergisi, Yıl:65 Sayı: 3 Yaz 2007

KOÇTÜRK, Osman, Nuri, **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, Yeniden Yayına Hazırlayan TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ekim 2009 Ankara

MADELEY, John, **Herkese Gıda**, Çitlembik Yayınları, 1. Baskı, Nisan 2003, İstanbul

MORRİS, Andrew P. **Mülkiyet Haklarının İktisadı**, Liberal Düşünce Dergisi, Kış-Bahar Sayı:53-54, 2009

NİYAZ, Özge Can, İNAN, İ.Hakkı, **Türkiye'de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi**, Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 2016; 13(2) : 1 - 7

ÖZDEMİR, Oğuz, **Gen Kaynaklarının Sürdürülebilirliği Açısından GDO'ların Sosyo-Ekonomik Etkileri**, 6. Ankara Biyoteknoloji Günleri: Biyoteknoloji, Biyogüvenlik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşımlar 15-17 Kasım 2007, Ankara-Türkiye

ÖZKAYA, Tayfun, **Tohumda Tekelleşme ve Etkileri**, Tarım Ekonomisi Dergisi Cilt: 13, Sayı 1 ve 2

ÖZKUL, Metin, **Küreselleşme, Neo-Liberalist Uygulamalar, Yoksulluk ve Toplumsal Sorumluluk**, Journal of Azerbaijani Studies, Khazar University Press, Volume: 12, Numbers: 1-2

ÖZLÜER ÖZKAYA, Ilgın, ÖZLÜER, Fevzi, **Biyogüvenlik Yasası ve Korkunun Ekolojisi, Görünmez Elin Ekolojisi, Biyogüvenlik ve GDO**, Yayına Hazırlayan: Ekoloji Kolektif Aralık 2010

POGGİ, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı Ekim 2002

PONTİNG, Clive, **Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Mart 2012

ŞAHİN, Adil, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Niteliği Bağlamında Sağlık Hakkının Kapsamı Üzerine Bir İnceleme**, AUHFD, 59 (4) 2010

SAMRAY, Hilal, **Avrupa Birliği Bitki Çeşit Hakları ve Türkiye'deki Uygulamaları**, Yayınlanmamış AB Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Ankara 2008

SARIÖZ GÖKTEN, Yeliz, GÖKTEN, Kerem,**Neoliberal Gıda Rejimi ve Çin'de Gıda Güvencesi: Ekonomi Politik Bir Perspektif**, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Nisan 2017 Cilt-Sayı: 10(2)

SAVAŞ, Vural, **Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler: T.C. Anayasaları Örneği**, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt:6 Yıl:1989

SAYGILI, Abdurrahman, **Modern Devletin Çıplak Sureti**, AUHFD, 59 (1) 2010: 61-97

SENCER, Muzaffer, **İnsan Hakları Açısından Amerikan Devrimi, İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE, İnsan Hakları ve Vatandaşlık Çalışmaları Merkezi Sayı: 9 Yıl:1987

SHİVA, Vandana, **Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu**, bgst Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2006,

SHİVA, Vandana, **Su Savaşları, Özelleştirme, Kirlenme ve Kar**, bgst Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mart 2017

SHİVA, Vandana, **Yeryüzü Demokrasisi, Adalet, Barış ve Sürdürülebilirlik**, bgst Yayınları, Birinci Basım, İstanbul Ocak 2010

SÖYLEMEZ, Suat, **Küreselleşen Dünyada Yoksulluk Sorununun İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı İstanbul 2009

TEKELİ, İlhan, **Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009

TOPAL, Şeminur, **Değiştirilen Gen mi Sen mi Evren mi?**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul Eylül 2007

TÜMTAŞ, Mim Sertaç, **Kentsel Yoksulluğa Bir Neden: Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Diyarbakır'da Yarattığı Yoksulluk**, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, TODAİE, Cilt 25 Sayı 2 Nisan 2016

ÜNAL, Erhan, **Toprak Biterken, Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı**, Asi Kitap, 3.Baskı Ocak 2017 İstanbul

ÜNAL, Şeref, **İnsan Haklarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri**, Ankara Barosu Dergisi 1994/1

UYGUN,Oktay, **Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi**, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 20, Yıl:2003 s:250-284 s.7

YALÇIN, Arman Zafer, **Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı, 21, Haziran 2009, s.288-309

YANIK, Celalettin, KARA, Mustafa, **Küreselleşmenin Sosyal Devlet Anlayışındaki Dönüşüme Etkisi: Genel Bir Değerlendirme**, Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:6 (2014/2)

YIKILMAZ, Necla, **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Küreselleşme Dizisi-1 İstanbul

YILMAZ, Neşe, **GDO: Yanıtlanmayan Sorular**, Kızılcık Sosyalist Siyasi Kültür Dergisi, Sayı: 27 Mayıs-Haziran 2006

YILMAZ, Süleyman, **Sürdürülebilir Tarım Mümkün mü?**, Yeni İnsan Yayınevi, Yeşil Politika Serisi, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2015,

YÜKSEL, Mehmet, **İnsan Haklarının Sosyo - Tarihsel Temelleri**, İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE, İnsan Hakları ve Vatandaşlık Çalışmaları

İNTERNET KAYNAKLARI

ACAR, G. Meraları Satamazsınız, 08.06.2017

https://www.aydinlik.com.tr/ozgurluk-meydani/2017-haziran/meralari-satamazsiniz

AGAH, Halil, Tarım ve Biyolojik Çeşitlilik,

http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5414/Tarim+ve+Biyolojik+Cesitlilik

ARAL, Berdal, Bir Grup Hakkı Olarak Barış Hakkı,

www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/250.pdf

Arjantin: 'Açlık bekleyemez!' 26 Eylül 2017

http://www.yasanacakdunya.org/arjantin-aclik-bekleyemez/

AYSU, Abdullah, Çiftçilerin Küresel Örgütü: La Via Campesina

http://bianet.org/bianet/bianet/118931-ciftcilerin-kuresel-orgutu-la-via-campesina

AYSU. A. Köylü Hakları Birleşmiş Milletler'de, 19.05.2017

https://www.karasaban.net/koylu-haklari-birlesmis-milletlerde-abdullah-aysu/

BM: Dünya Genelinde 815 Milyon Kişi Açlık Çekiyor

http://www.dw.com/tr/bm-d%C3%BCnya-genelinde-815-milyon-ki%C5%9Fi-a%C3%A7l%C4%B1k-%C3%A7ekiyor/a-40532084

BM Yerli Halklar Bildirgesi, United Nations Declaration on the Rights of Indegenous People

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Turkish.pdf

BM Yoksulluğu Ortadan Kaldırmak için İnsani Gelişim Raporu, 1997,

http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf

BORLAUG, N. Biographical, The Nobel Peace Prize 1970

https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1970/borlaug-bio.htm

CARDENAS, Juan-Camilo, JANSSEN, Marco, BOUSQUET, Francois, "Dynamics of Rules and Resources: Three New Field Experiments on Water, Forests and Fisheries"
http://gamesforsustainability.org/2013_Dynamics_of_rules_and_resources-Three_new_field_experiments_on_water_forests_and_fisheries.pdf

CARLE, E. About
http://www.eric-carle.com/about.html (Erişim:02.12.2017)

CARLE, E. Pancakes Pancakes,
http://www.eric-carle.com/ECbooks.html#anchorpancakes

Convention on Biological Diversity,
https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf

CORNESCU, ADRIAN VASILE, The Generations of Human's Rights
https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf

COŞKUN, Yüksel, Biyoçeşitlilik
http://www.dicle.edu.tr/a/yukselc/meropshtml/dokuman/Biyocesitlilik.htm

ÇAŞKURLU, Sibel, Küresel Gıda Krizinin Nedenleri 2 'Gıda Rejimi' Kavramı
https://www.karasaban.net/kuresel-gida-krizinin-nedenleri-2-gida-rejimi-kavramisibel-caskurlu/

ÇAŞKURLU, Sibel, Üçüncü Gıda Rejimi: Şirketleşme Boyutu
https://www.karasaban.net/ucuncu-gida-rejimi-sirketlesme-boyutu-1sibel-caskurlu/

Danıştay 10. Dairesinin 2009/14646 esas, 20.11.2009 tarihli Yürütmeyi Durdurma Kararı
www.gidahareketi.org/Files/GDO-Yonetmelik-durdurma.doc

DEMİRAYAK, Filiz, Biyolojik Çeşitlilik Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma, TÜBITAK VIZYON 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli için hazırlanmıştır. Aralık 2002 http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-14.pdf

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, http://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/139-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklar- komitesi

Elinor Ostrom'un Nobel Ödülü takdiminde yapmış olduğu sunum: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/ostrom_lecture.pdf

FEHR, Ernst, LEIBBRANT, Andreas, A Field Study on Cooperativeness and Impatience in the Tragedy of the Commons May 5, 2011 https://www.econ.uzh.ch/dam/jcr:ffffffff-9758-127f-0000-0000095d6d3b/CooperativenessImpatience.pdf

FILIBECK, Giorgio, Observations on the Human Genome Declaration Recently Adopted by the General Conference of UNESCO, L'Osservatore Romano, 11 Şubat 1998, https://www.ewtn.com/library/PROLIFE/GENOME.HTM

GDO'lu ürünlerin sağlık etkilerinin tipik örneği Arjantin, 24.04.2015 https://yesilgazete.org/blog/2015/04/24/arjantin-gdolu-urunlerin-sagliga-olan-olumsuz-etkilerinin-tipik-bir-ornegi-2/

Genetik değiştirme işlemleri ve biyogüvenlik 07.07.2005 http://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=738 (

Gıda Tarım Hayvancılık Bakanlığı, 29.05.2014 tarihli ‘GDO Yönetmeliği ile İlgili Basın Açıklaması’

http://www.tarim.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=50&Liste=BasinAciklamalari

GONSALVES, C.

https://colingonsalves.wordpress.com

GUNDERSON, Martin, Enchancing Human Rights: How the Use of Human Rights Treaties to Prohibit Genetic Engineering Weakens Human Rights, Journal of Evolution and Technology, 18. Cilt Sayı 1, Mayıs 2008, www. jetpress.org/v18/gunderson1.doc

GÜNGÖR, Ö. Sertifikalı Tohuma Destek Var Sertifikasız Tohuma Yok! 03.01.2017

http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=27037&tipi=17&sube=0

HARMON, Shawn H.E., The Significance of UNESCO’s Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, Edinburgh Research Explorer, Cilt 2, Sayı: 1, 2005,

http://www.research.ed.ac.uk/portal/files/18457597/Harmon_Significance_of_UNESCOs_Universal_Declaration_on_the_Human_Genome_and_Human_Rights.pdf

Hindistan Anayasası, Yaşamın ve kişisel özgürlüğün korunmasını düzenleyen 21. madde: ‘Hiç kimse yasalarca belirlenen usul haricinde, yaşamından veya kişisel özgürlüklerinden yoksun bırakılamaz.’

http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/coi-4March2016.pdf

Human Rights Law Network (HRLN)

http://www.hrln.org/hrln/about-us.html,

İlk Altı Ay Sadece Anne Sütü Kampanyası

https://www.unicef.org/turkey/pc/_mc20.html

Kedar Nath Yadav vs State Of West Bengal & Ors on 31 August, 2016
https://indiankanoon.org/doc/168057026/

KEYDER, Çağlar, PAMUK, Şevket, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler
http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/312/Keyder%20and%20Pamuk_Ciftciyi%20Topraklandirme%20Kanunu.pdf

KORAY, Meryem, Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları
http://www.uiportal.net/kuresellesme-sureci-ve-ulus-devlet-ekonomi-siyaset-tartismalari.html

KRİSHNAN, M. Colin Gonsalves: Who's India's 'Alternative Nobel Prize' winner? 26.09.2017
http://www.dw.com/en/colin-gonsalves-whos-indias-alternative-nobel-prize-winner/a-40686709

La Via Campesina İnternational Peasant's Movement
https://viacampesina.org/en/

LAÇİNOK, N.Y. İntihar tohumları yüzünden 6 saatte bir çiftçi intihar ediyor!
http://www.gidahareketi.org/Intihar-Tohumlari-Yuzunden-6-Saatte-Bir-Ciftci-Intihar-Ediyor--351-haberi.aspx

LEBA, Reyhan, Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Önemi ve Sosyal Devletin Geleceği, Mevzuat Dergisi, Yıl: Sayı: 44 Ağustos 2001,
https://www.mevzuatdergisi.com/2001/08a/02.htm (Erişim: 09/10/2017)

MATHUNA, Donal, Human Dignity in the Nazi Era: Implications for Contemporary Bioethics, BMC Med Ethics 2006; 7-2,
https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1484488/

NARİN, Müslüme, 1980'li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarındaki Değişiklikler www.ekonomikyaklasim.org/eykongre2011/?download=37.pdf

ORSTROM, E. Ostrom'un Müştereklerin Yönetimi için 8 İlkesi 10.04.2014 http://ekoiq.com/ostromun-mu%CC%88stereklerin-yonetimi-icin-8-ilkesi

Ortak Kaynakların Yönetimi, http://politikekoloji.org/ortak-kaynaklarin-yonetimi-elinor-ostrom-anisina

ORSTROM, E. http://www.elinorostrom.com/

Parties to the Protocol and signature and ratification of the Supplementary Protocol https://bch.cbd.int/protocol/parties/

Political, financial push urged to end hunger Rome ceremony celebrates World Food Day http://www.fao.org/newsroom/en/news/2008/1000940/index.html

RAJAGOPAL, K. Return Singur land to farmers, SC orders West Bengal govt. 31.08.2016 http://www.thehindu.com/news/national/Return-Singur-land-to-farmers-SC-orders-West-Bengal-govt./article14600055.ece

RAMAN, Srinivas, The Conflict Between Human Rights and Biotechnological Evolution, Eurasia Review, 04.11.2015, http://nwrage.org/content/conflict-between-human-rights-and-biotechnological-evolution

Rome Declaration on World Food Security 13-17 November 1996 http://www.fao.org/docrep/003/w1358e/w1358e14.htm http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm

SCHUTTER, O. Report of the Special Rapporteur on the right to food, 24 January 2014 http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Documents/A_HRC_25_57_ENG.DOC

Third session of the open-ended intergovernmental working group on a United Nations declaration on the rights of peasants and other people working in rural areas,
http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RuralAreas/Pages/3rdSession.aspx

SCHUTTER, Biography of Prof. Olivier De Schutter,
http://www.srfood.org/en/special-rapporteur

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığının, TBMM Başkanlığına hitaplı, 26.10.2001 tarih ve 3916 sayılı yazısı.
http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-4808c.pdf

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığının, TBMM Başkanlığına hitaplı, 13.06.2006 tarih ve 2114 sayılı yazısı.
http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-14323c.pdf

Text of the Cartagena Protocol on Biosafety
https://bch.cbd.int/protocol/text/

The International Union fort he Protection of New Varieties of Plants (UPOV)
http://www.upov.int/portal/index.html.en

The Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights: from theory to practice; 2001
http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122990eo.pdf

Tohum Takas Ağı,
http://www.tohumtakas.org/TohumTakasAgiHakkinda.php

TRIPS Agreement,
https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm

ÜNLÜ, H. Doğaya el koyan şirketlere karşı yaşamı savunan kadınlar, 09.12.2016

https://www.evrensel.net/haber/298777/dogaya-el-koyan-sirketlere-karsi-yasami-savunan-kadinlar

SHİVA, Vandana, DTÖ, Yaşam Formlarının Patent Kapsamına Alınması ve Hindistan'ın Patent Yasasındaki Değişiklikler, http://www.bgst.org/ekofeminizm-1/dto-yasam-formlarinin-patent-kapsamina-alinmasi-ve-hindistanin-patent-yasasindaki-degisiklikler

SHİVA, Vandana, Seeds of Suicide The Ecological and Human Costs of Seed Monopolies and Globalisation of Agriculture http://navdanya.org/site/attachments/category/11/WTO_and_Globalization2.pdf

STAMOULİS, Kostas, A Comprehensive Approach To Ending Poverty, Hunger and Malnutrition http://www.fao.org/fileadmin/templates/lon/Items/A_comprehensive_approach_to_ending_poverty_hunger_ver10_NYKGS_Final.pdf

TAVERNIER, Paul ve KUSKUVELIS, Ilias, Space Law and Human Rights: A Complementary Relationship Through the Right to Development, AIAA, Inc, http://www.kouskouvelis.gr/site/files/Space_Law_and_Human_Rights_A_Complementary_Relationship_Through_the_Right_to_Development.pdf

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması http://www.telifhaklari.gov.tr/Ticaretle-Baglantili-Fikri-Mulkiyet-Anlasmasi-TRIPS

Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Doğa Koruma Dairesi Başkanlığı, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Ulusal Odak Noktası tarafından hazırlanmıştır. 2007 http://www.nuhungemisi.gov.tr/DosyaRaporSunum/Belgeler/bb951776-e874-40ce-842b-d90ae82b6381.pdf

Uluslararası Koruma Mekanizmalarının Gelişimi

http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-koruma-mekanizmalarinin-gelisimi.tr.mfa

ÖZET

Yeterli beslenme bir insan hakkıdır. Günümüzde çok sayıda insan savaşlar, kıtlık ve yoksulluk nedeniyle açlık çekmektedir. Yeterli maddi gücü olup gıdaya ulaşabilen kesim ise, gerçek gıda olup olmadığı sorgulanabilir, çok uluslu şirketlerin ürettiği endüstriyel ve/veya genetiği değiştirilmiş tarım ürünlerini tüketmek zorunda bırakılmaktadır. Uygulanan endüstriyel tarım yöntemleri toprağa, suya ve çevreye zarar vermektedir. Sürdürülemez olan bu sistem gelecek nesillerin de beslenme hakkını tehdit etmektedir. Yeterli beslenme hakkının varlığına ilişkin toplumsal bilincin oluşturulması, insanların gıdanın nereden geldiğini sorgulaması ve tüketimini bu bilinçle yapması gerekmektedir. Bu bağlamda, dünyada gıda arzını kimlerin yönettiğinin ve yoksullukla gelen açlığın neden kaynaklandığının bilinmesi önemlidir. Söz konusu çalışma bu bilinme isteğinden yola çıkarak yeterli beslenme hakkını incelemekte olup, üç bölümden oluşmaktadır.

ABSTRACT

Adequate nutrition is a human right. A rather high number of human beings suffer today from hunger due to the wars, famine and poverty. People who can pay for and obtain food on the other hand are forced to consume products, which questionably qualify as food and are manufactured by multinational corporations with industrial and/or GM farming methods. Industrial farming methods are harmful to the soil, water and environment. This unsustainable system threatens the right to food of future generations as well. What is needed therefore is a new level of social consciousness in which people understand the right to adequate nutrition and question where food comes from. In this context, it is important to know who really controls food supplies in the world and define the reason why and how this hunger coming along with poverty originates. This study examines the right to adequate nutrition in the light of this need to know this reason and consists of three parts.